

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FİTRAT - İMAN İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Merve ACAR

Danışman

Prof. Dr. Orhan AKTEPE

Erzincan / 2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Fıtrat İman İlişkisi” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 21/01/2021

Merve ACAR

FİTRAT -İMAN İLİŞKİSİ

Merve ACAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisan Tezi, Şubat 2021

Tez Danışmanı: Prof Dr. Orhan AKTEPE

ÖZET

Allah Teâlâ kâinattaki tüm varlıkları kendilerine özgü bir yaratılış biçimine sahip olarak yaratmıştır. Fıtrat kavramı, özellikle insanın yaratılış biçimini ve özelliklerini temsil etmektedir. Fıtrat, Allah Teâlâ'nın insanda yarattığı kendisini tanıma ve Allah'a iman etme yeteneğidir. Allah Teâlâ kişinin iman etmesini sağlayacak maddi ve manevi her türlü delili insan fıtratına yerleştirmiştir. Fıtrat ve iman kavramları kullanılmaya başlandığı andan itibaren birbirlerinden bağımsız olarak araştırma yapılmış kavramlardır. Çalışmamızda özellikle fıtrat ve iman arasındaki ilişki incelenecektir. Fıtrat ve iman arasındaki ilişkiyi, bir ağacın başlangıçta tohum halinde iken zamanla büyümesi ve gelişmesi sonucu meyve vermesi şeklinde düşünebiliriz. Ağacın henüz tohum hali fıtrat kavramını, üzerindeki meyvesi ise iman kavramını temsil etmektedir. Yani söz konusu örnekte fıtratı bir ağacın tohumu olarak nitelendirirsek, iman da o ağacın meyvesini oluşturur. Kısaca fıtrat, iman başlangıç noktasını temsil eder. Bu araştırmanın amacı, fıtratın mahiyetini ayet ve hadisler ışığında yorumlamak, iman oluşumu ve gelişiminde fıtratın rolünü ve fıtrat-iman ilişkisini incelemektir. Fıtrat imanının öncüsü konumunda olan bir yapıyı ifade etmektedir. İmanın oluşumu ve gelişiminde fıtratın büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu yüzden iman ve fıtrat arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Fıtrat, İman, Tevhid.

NATURE AND FAITH RELATIONSHIP

Merve ACAR

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,

Department of Basic Islâm Sciences

Master's Thesis, February, 2020

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Orhan AKTEPE

ABSTRACT

Allah has created all beings in the universe with a creation style unique to them. The concept of fitrat especially represents the creation form and characteristics of man. Fitrat is the ability of God to know himself and to believe in Allah. Allah has placed all kinds of material and spiritual evidence that will enable a person to believe in the nature of man. The concepts of nature and faith have been considered and interpreted independently from the moment they started to be used. In our study, the relationship between nature and faith will be examined. We can think of the relationship between nature and faith as a tree that grows and bears fruit over time, while it is seed at the beginning. While the seed state of the tree expresses the concept of nature, the fruit of that tree expresses the concept of faith. In other words, if we characterize nature as the seed of a tree in the example in question, faith forms the fruit of that tree. In short, nature represents the starting point of faith. The purpose of this study is to interpret the nature of nature in the light of verses and hadiths, to examine the role of nature in the formation of faith and the relationship between nature and faith. Nature has a great influence on the formation of faith. It is a building that is the pioneer of belief in nature. Therefore, there is a close relationship between faith and nature.

Keywords: Allah, Fitra, Faith, Unity.

ÖN SÖZ

Fıtrat ve iman kavramlarıyla ilgili birbirinden bağımsız çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak fıtrat ve iman arasındaki ilişkiyi inceleyen güncel bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlamak amacıyla böyle bir çalışma yapılmıştır. Çalışmamızda, odak kavramlar olan fıtrat ve iman kavramı incelenmiştir. Kavramların sözlük ve terim anlamlarına değinilerek çalışmamız için geçerli ve sağlam bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda dini esaslara dayalı açıklama metodu kullanılmıştır. Konuyla ilgili ayetlerin meali için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an- Kerim mealinden istifade edilmiştir. Kavram tahlillerinde öncelikle ilk dönem Arap dilcilerinden Ragıb El-İsfahânî (ö.343-954)'nin *El-Müfredat* ve İbn Manzur (ö.711/1311)'un *Lisanu'l-Arab* isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Temel hadis kaynaklarından Kütüb'ü Sitte aracılığıyla konu hakkında diğer hadis kaynaklarına başvurulmuştur. Çalışmamızın birinci bölümünde fıtrat kavramı incelenmiştir. İkinci bölümünde Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair fitrî delillerden bahsedilmiştir. Bu bölümde özellikle Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden çokça istifade edilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise iman kavramının mahiyeti üzerinde durulmuş, fıtratın iman oluşumu üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Özetle bu çalışmamızda geniş bir çerçeveye sahip olan iki önemli kavram arasındaki ilişki ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise konunun genel özetiyle birlikte araştırma sonucu elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Tezimin hazırlanma aşamasında bana kolaylık sağlayan ve yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Orhan AKTEPE'ye saygı ve sevgilerimi sunar, teşekkürü bir borç bilirim.

Merve ACAR

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1
1. Problem	1
2. Konunun Amacı ve Önemi.....	1
3. Yöntem.....	2
4. Sınırlılıklar.....	3
5. Genel Bir Bakış.....	3
1.BÖLÜM.....	6
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	6
1.1.Fıtrat’ın Sözlük ve Terim Anlamı.....	6
1.2. İman’ın Sözlük ve Terim Anlamı	7
1.3. Tevhid’ın Sözlük ve Terim Anlamı	10
1.4. Hanif’in Sözlük ve Terim Anlamı	11
1.5. Dua’nın Sözlük ve Terim Anlamı.....	13
1.6. Mîsak’ın Sözlük ve Terim Anlamı	15
2. BÖLÜM.....	17
FİTRAT VE ALLAH’IN VARLIĞI	17
2.1. Kur’ân-ı Kerim’de Fıtrat Kavramı.....	22
2.1.1. Kur’ân-ı Kerim’de “Fâtır” Kelimesinin Kullanılması.....	22
2.1.1.1. “Fatr” Kelimesinin İnsanın Yaratılışı İle İlgili Kullanımı	24
2.2. Allah Teâlâ’nın Varlığının Bilinmesine Dair Kur’ân-ı Kerim’deki Fıtrî Deliller	27
2.2.1. Kur’ân-ı Kerim’de “Fıtrat’a Sarılın” Emri.....	30

2.2.2.İnsanın Zor Durumlarda Allah Teâlâ'nın Varlığını Hatırlaması.....	34
2.2.2.1. İnsanın Fıtrat'ının Gereği Dua'ya Yönelmesi	35
2.2.3. İnsanlardan Yalnız Allah'a Kulluk Edeceğine Dair Söz Alınması	36
2.2.3.1. Mîsak Delili	37
2.2.4. Mahlûkatın Allah Teâlâ'nın Varlığına ve Birliğine Delil Olması.....	39
2.3. Allah Teâlâ'nın Varlığına ve Birliğine Dair Fitrî Delil	42
2.3.1.Kur'ân-ı Kerim'de Tevhîd Dair Fitrî Delil	43
2.4. İlahî İsimlerde ve Sıfatlarda Fitrî Delil	46
3.BÖLÜM.....	51
FİTRAT- İMAN İLİŞKİSİ	51
3.1. İman'ın Mahiyeti.....	51
3.1.1. Kur'ân-ı Kerim'de İman Kavramı	51
3.1.1.1. İman'ın Emniyet ve Güven Manasında Kullanımı	52
3.1.1.2. İman'ın Tasdik Manasında Kullanımı.....	53
3.1.1.3. İman'ın Zıddı Olan Küfür.....	54
3.1.2.İman'ın Temeli Tasdik.....	56
3.2. Fıtrat İman Etmeyi Gerektirir	58
3.2.1.Fıtrat Hadisi ve Yorumu	63
3.2.2.Çevrenin Fıtrat Üzerindeki Etkisi.....	67
3.3. Fitrî Duyguların İmanın Oluşumuna Etkisi.....	69
3.3.1. İnanma Duygusu.....	70
3.3.2. Güvenme Duygusu	71
3.3.3. Sevme Duygusu.....	72
3.3.4. Korkma Duygusu.....	73
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	76

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
MİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.a.v.	: Sallallahu Alayhi Ve Selem
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSSN	: Uluslararası Standart Dizi Numarası
Ö.	: Ölüm Tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik Eden
Ts.	: Tarihsiz
Trc.	: Tercüme Eden
Vol.	: Volume

GİRİŞ

1. Problem

Fıtrat ve iman kavramları insan hayatına etki eden geniş kapsamlı kavramlardır. Bu iki kavramın özellikle insanın inanç temelini oluşturma ve gelişiminde büyük bir etkisi bulunmaktadır. Kelam ilminde, özellikle başta iman kavramı olmak üzere her iki kavram hakkında birbirinden bağımsız çeşitli araştırma ve inceleme yapılmıştır. Ancak aralarındaki ilişkiye dair kapsamlı bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Fıtrat ve iman arasındaki ilişki Allah'ın varlığını ve birliğini bilme sürecinde bir başlangıcı ve elde edilen sonucu temsil etmektedir. İman esaslarının ilki olan Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmek, insanda var olan bir kabiliyetle başlamaktadır. Bu kabiliyet ise fıtrat olarak nitelendirilmektedir. İman kavramını incelediğimizde; imanda neye ve nasıl bir şekilde inanılması hakkında çokça araştırma yapılmasına rağmen imanın mahiyeti ve imanın başlangıç noktası hakkında yeterince araştırmaya rastlanmamaktayız. Bahsi geçen iki kavram arasında var olan ilişki yeterince araştırılmadığı için böyle bir çalışma yapılarak bu alandaki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Fıtrat ve iman kavramları birbirinden bağımsız olarak incelense de yapılan araştırmalarda her iki kavramın yeterince vurgulanmadığı bazı noktalar bulunmaktadır. Çalışmamızda eksik bırakılan ve konumuz açısından önemlilik arz eden bu noktalara da değinmeyi amaçlamaktayız.

2. Konunun Amacı ve Önemi

Çalışmamızın neticesinde fıtrat ve iman ilişkisinin köklü ve araştırılması gereken önemli bir konu olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda kelam ilminde kullanılan fıtrat delilinin önemine dikkat çekilmiş ve imanın mahiyeti hakkında farklı bir bakış açısı elde edilmiştir. Fıtrat ve iman arasındaki kuvvetli ilişkinin Allah'ın varlığına, birliğine iman etme hususundaki etkisi şüphesizdir. Ancak fıtratın etkisinde ve iman ile olan ilişkisi üzerinde yeterince durulmamıştır. Bizzat bu konu seçilerek konunun önemi vurgulanmak istenilmiştir. Ayrıca Allah'ın varlığı ve birliğinin bilinmesi hususunda sunulan fıtrat delili, diğer delillerin gölgesinde kalmıştır. Bu konuya da değinilerek Allah'ın varlığı ve birliğinin bilinmesi hususunda fıtrat delilinin diğer deliller kadar önemli olduğuna dikkat çekilmek istenilmiştir. Fıtrat delilinin kullanım sahası genişletilmiştir. Allah'ın varlığına ve birliğine iman etme sürecinin ilk aşaması fıtrat ile başlar. Fıtratın korunması ve geliştirilmesi, kişinin

hakiki bir imanı elde etmesine vesile olmaktadır. Fitratın bozulması veya korunamaması durumunda hakiki manada bir imana ulaşmaktan söz etmek mümkün değildir. Bahsettiğimiz bu hususlarda yeterince çalışma yapılmaması bizler böyle bir çalışma yapmaya ve fitrat ile iman arasındaki derin ve kuvvetli ilişkiyi ortaya çıkarmaya sevk etmiştir.

3. Yöntem

Çalışmamızın literatür taraması incelendiğinde özellikle Zarife Şeyma Aslan'ın "Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde İnsanın Neyliği Sorusu", Abdurrahman Kasapoğlu'nun "Kuran'da İman Psikolojisi", Saliha Özen'in "Fitrat (Dini Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı", Ahmet İnciler'in "Temiz Fitrat Eğilimler Karşısında İnsan", Zeynel Abidin Alptekin'in "Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi" çalışmaları ve benzeri birçok araştırmanın konumuz için farklı bakış açıları sunduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmalarda fitrat ve iman ilişkisi hakkında detaylı bir şekilde incelenmemiş ve iki kavram arasındaki bağlantıya değinilmemiştir. Oysaki bizim çalışmamızda vurgulanan temel nokta bu iki kavram arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Fitrat ve iman ilişkisi isimli çalışmamızda dini esaslara dayanan açıklama metodu kullanılmıştır. Ayet ve hadislerden çokça yararlanılmıştır. Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fitrat ve iman kavramlarının tahlilleri yapılarak çalışmamız için bir ön hazırlık oluşturulmuştur. Özellikle bu kavramlarının sözlük ve terim anlamlarına Kur'an'ı Kerim'deki bazı kullanımlarına yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde çalışmamızla alakalı önem arz eden kavramlardan kısaca bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise fitrat ve iman kavramlarının temelini oluşturan Allah'ın varlığı ve birliği konusu üzerinde durulmuştur. Fitri deliller üzerinden açıklanmalar yapılmıştır. Son bölümde ise fitrat ve iman ilişkisi üzerinde durulmuştur. İmanın şüphe unsuru barındırmayan, güven içerikli bir inanma hali olduğu vurgulanmıştır. İmanın oluşumu ve gelişiminde büyük bir katkısı olan fitratın çevre ile olan etkileşimiyle bozulabileceğinden, körelip yok olma ihtimalinin olduğundan bahsedilmiştir. Bu durumdan otomatik olarak iman da etkilendiğinden bahsedilmiştir. Bu bölümde genel olarak vurgulanmak istenen şudur: fitrat imanın bir öncü yapısıdır, fitratın etkilendiği her şeyden iman da mutlaka etkilenmektedir. Ayrıca bu bölümde imanının oluşumunu etkileyen fitri duygulardan birkaçına değinilerek konunun pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

4. Sınırlılıklar

Çalışmamızın temel iki kavramı olan fitrat ve iman hakkında birbirinden bağımsız olarak çokça araştırılma ve incelenme yapılmış olmasına rağmen aralarındaki ilişki üzerinde fazla durulmaması nedeniyle kaynak bulma noktasında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Her iki kavram geniş bir perspektif alanına sahip olduğunu için de konumuzun belirli bölümlerinde sınırlamalar yapmak zorunda kalınmıştır. Bu sınırlamalar özellikle fitrat ve iman kavramlarının mahiyeti hakkında yapılan çeşitli yorumlar üzerinde olmuştur. İki kavramın farklı şekillerde yorumlanması anlam zenginliği ile birlikte belli ölçüde kafa karışıklığına da sebep olmaktadır.

5. Genel Bir Bakış

Kâinatta her varlığın bir yaratılış amacı vardır. Allah Teâlâ hiçbir varlığı amaçsız ve sebepsiz bir şekilde yaratmamıştır. Bulunduğumuz âlem ve içindeki varlık türleri belirli bir anlam ve amaç üzerine yaratılmışlardır. Kur’ân-ı Kerim’de geçen *“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.”*¹ ayeti bu durumu teyit etmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de insanın yaratılış amacına dair bazı ayetlere de rastlamaktayız: *“Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi zannediyorsunuz?”*² *“O, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”*³ ve *“Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”*⁴ Bu ayetler insanın belli bir amaç doğrultusunda yaratıldığını net olarak ortaya koymaktadır.

Bir varlık türü olarak insanın yaratılış amacı Allah’ı bilip yalnızca ona kulluk etmektir. Kâinatın belli bir amaç için yaratılışı, insanın amaçlı yaratılışını; insanın amaçlı yaratılışı ise sorumluluğunu ve bu amaca uygun donanımların kendisine verilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de yaratılış amacı kulluk olan insana gerekli donanımların verildiği bildirilmiştir.⁵ Hz. Âdem’(a.s)den itibaren bütün insanlar, Allah’ı tanıyıp benimseyecek ve hayatlarını Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine uygun olarak düzenleyecek ve kulluk edebilecek seviyede zihni, ruhi ve

¹ el-Enbiya, 21/16.

² el-Mü’minûn, 23/115.

³ el-Mülk, 67/2.

⁴ ez-Zariyât, 51/56.

⁵ *“Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.”* en-Nahl, 16/78. *“Hakikatte biz insanı karışık nutfeden yarattık. İmtihan edelim diye onu iştir ve görür kıldık”* el-İnsan, 76/2.

bedenî kapasiteye sahip kılınmıştır.⁶ Allah Teâlâ'nın, cinleri ve insanları sadece kendisine ibadet etmeleri için yaratmasına rağmen, onları bu amacı gerçekleştirebilecek kapasite ile donatmamış olsaydı bu durum ilahî adaletle bağdaşmazdı.⁷

Kâinattaki varlıklar Allah'ı bilmek ve O'na ibadet etmek, O'nu tenzîh ve tesbîh etmek üzere yaratılmıştır.⁸ Varlıklar arasında en şerefli olan insan da Allah'ı bilmek, birmek ve sadece O'na ibadet etmek üzere olan bir fitratla yaratılmıştır. İnsan fitratı, fâtırına, yaratıcısına delalet etmek üzere ayarlanıp programlanmıştır.⁹ İnsan varlığın bir yaratılış amacı olduğunu bilir ve bu kâinatın ve kendisinin gayesini öğrenmeyi arzu etmektedir. Bu arzu ancak kâinatı ve insanın yaratan Allah Teâlâ'nın varlığıyla tatmin olunur.¹⁰

Fitrat kavramı, insanın Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilebilecek bir şekilde yaratılmasını ifade etmektedir. Bu kavram insanın yaratılış amacına uygun bir şekilde yaşamasına yardımcı olur. Fitrat insanın yaratılış amacına uygun hareket etmesine yardımcı olmasıyla birlikte Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman etme noktasında insana en önemli destekleyici unsur olur.

Fitrat, insanda doğuştan var olan bir yapıdır. O olgunlaşabilir ve geliştirilebilir bir kabiliyettir. Fitrat gelişimini en somut ve yüzeysel imandan, en soyut ve derin imana kadar sürdürebilecek bir kabiliyettir. Ayrıca fitrat başlangıçta herhangi işlenmişliğe, bir etkiye maruz kalmamış temiz ve saf bir yapıdadır. Onun bu yapısı yaratılıştan gelen fitrî imana delalet etmektedir.¹¹ İman etmek bir şeye kayıtsız şartsız inanmak manasına gelir. İnsan hayatının her döneminde inanmak, iman etmek ihtiyacı içerisindeydir.¹² İman insanın, onsuz var olması mümkün olmayan, hiçbir zaman kapsam alanı dışına çıkamayacağı, temel özelliklerden birini oluşturur.¹³ İnsanın bu temel özelliği fitrî iman kavramıyla açıklayabiliriz. Fitrî iman her insanda var olan yüzeysel ve çevrenin etkisiyle yok olabilecek olan Allah'a iman etmenin öncü yapısıdır.

⁶ Ahmet İnciler, *Temiz Fitrat Ve Olumsuz Eğilimler Karşısında İnsan*, (Danışman: Prof. Dr. Şevki Saka), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.17.

⁷ Mustafa Akçay, "İnsanlığın Ortak Temeli Fitrat," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.23, c.XIII, Ocak/ 2011, s.145.

⁸ Bkz. el-Cuma, 61/1; el-Hadîd, 57/1; et-Tegâbun, 64/1; es-Sâd, 38/17-19.

⁹ İnciler, s.101.

¹⁰ Caner Taslaman, *Fitrat Delilleri*, İstanbul Yayınevi, İstanbul Temmuz 2017, s.37.

¹¹ Saliha Özen, *Fitrat(Dini Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı*, (Danışman: Doç. Dr. Ahmet Albayrak), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.62.

¹² Yılmaz Özakpınar, *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s.16-18.

¹³ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016, s.155.

İnsanda her ne kadar yaratılıştan gelen Allah Teâlâ'nın varlığını bilebilecek bir fitrî iman bulunsa da çevre şartları insanın doğuştan sahip olduğu fitrî yapıyı bozabilir veya büsbütün köreltip ortadan kaldırmaya yönelik bir etki gösterebilir.

Ancak olumsuz ve bozucu çevre şartlarından etkilenmezse ve fitrat üzere gelişmelerini sürdürebilirlerse, Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine inanma kabiliyeti insanın hakiki manada iman etmesine yardımcı olan en önemli unsur olur.¹⁴

Özetle fitrat, insanın yaratılış amacını gerçekleştirmesini sağlayan yapıyı ifade eder. Allah'a kul olmak için yaratılan insanın yapısında O'nun varlığını ve birliğini bilecek bir kabiliyet bulunmaktadır. Bu kabiliyeti fitrat kavramı olarak nitelendirebiliriz. Fıtrat insandaki fitrî imanın göstergesidir. Kişi fıtratını koruyarak ve geliştirerek fitrî imanını, Allah Teâlâ'nın kullarından istediği hakiki iman ve kulluk seviyesine çıkarır. Fıtrat imanının başlangıç noktası da denilebilir. İmanın oluşumu ve gelişiminde fıtratın büyük bir etkisi vardır. Ancak fıtrat bulunduğu çevre koşullarından etkilenen bir yapıdadır. Fıtratın çevreden etkilenen yapısı, aralarındaki ilişkiden dolayı imanı da etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan, fıtratını köreltecek veya yok edecek olumsuz çevre koşullarından kendini koruyamazsa; Allah'a iman etme kabiliyeti de yok olmaya mahkûm olur ve Allah'a kul olma, O'na iman etme durumdan da söz edilemez.

¹⁴ İnciler, s.101.

1.BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Fıtrat'ın Sözlük ve Terim Anlamı

Çalışmamızın temel kavramlarından birisi olan fıtrat İslam âlimleri tarafından çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁵ Bu bölümde özellikle “fatır” ve fıtrat kavramlarının sözlük ve terim anlamlarına ve Kur’ân-ı Kerim’de kullanılma biçimlerine yer verilmiştir.

Fıtrat Arapça bir kelime olup sözlüklerde “bir şeyi” uzunlamasına yarmak, ikiye ayırmak, ilk defa örneği olmaksızın yaratmak, icat etmek, yarılmak, çatlatmak gibi anlamlara gelen “fatır” kökünden türemiş bir isimdir.¹⁶ Ayrıca hayvanın memesinden alınan ilk süt (hayvandan süt sağmak), hayvanın ilk diş çıkarması, mayalanmamış hamur, oruçlunun orucunu açması, deriyi tabaklamaya hazırlamak, bitkilerin yarılmaları ve filizlenmeleri, tomurcuklanmaya başlayan üzüm, herhangi bir şeyin -otun ya da mantarın- toprağı yarıp dışarı çıkma anı, “fatır” kökünden türeyen diğer manalardır.¹⁷ “Fatır” kavramı özde olan bir şeyin içindekinin ortaya çıkması¹⁸, yarılmalarını, yoktan var olmasını ve örneksiz ilk halini ifade eder.¹⁹ “Fatır” kelimesinin çoğulu “futûr” “fıtar”, “fıtarat” veya “fatırat” şeklindedir. “Fatır” kelimesinin çoğulu olan “futûr” kelimesine düzensizlik, bozukluk, nizamsızlık gibi anlamlar verilmiştir ve Mülk suresi üçüncü ayette geçen “futûr” kelimesi de bu manaları içermektedir.²⁰ Fıtrat Allah Teâlâ’nın yaratma fiili sonucu ortaya çıkan varlığın başlangıçtaki saf ve aslı haline de denilir.²¹

İbn Abbas (ö.68/687) rivayetinde fıtrat kelimesinin ilk kez Kur’ân-ı Kerim’de geçtiğini ve “fatır” kelimesinin “bir şeyi ilk defa yapmak” manasında kullanılıp kullanılmadığı konusunda²² daha önce bu kelimeye dair bir bilgisinin olmadığını

¹⁵ Ali bin Abdullah bin Ali el-Karni, *Fıtrat*, Dar’ul Müslimin, Riyad 2003, s.67-172.

¹⁶ İbn Manzûr Ebu’l Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü’l-Arab*, Dârus Sâdır, Beyrut 1990, c.V, s.56.

¹⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu El-Fâzi’l-Kur’ân*, trc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s.800; İbn Manzûr, s.56; Murtaza Mutahhari, *Fıtrat*, çev. Cafer Kırım, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.16.

¹⁸ Bilgin Erdoğan, *Kuran Kavramları Serisi (Fıtrat)*, Düşün Yayıncılık, Mayıs 2019, s.28.

¹⁹ İbn Manzûr, c.V, s.56; el-İsfahânî, s.640.

²⁰ Özen, s.39.

²¹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü’t-Taberî (Câmu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kurân)*, Daru’l-Kutubi’l-İlmîyye, Beyrut 2005, c.X, s.183.

²² İbn Manzûr, c.V, s.56.

şöyle ifade etmektedir; “*Fâtırı’s semavati ve-l ard*”²³ ayetinde geçen ‘fâtr’ın anlamını bilmiyordum, bir kuyu hakkında kavga eden iki Arap bana geldi ve onlardan biri “Ena fatartuha.”dedi. Bu ifadeyle kuyuyu ilk kendisi kazdığını anlatmak istiyordu. Fitrat kavramında da insanın ilk defa örneği olmaksızın yaratılması söz konusu edilmektedir.²⁴ Mutahharî (ö.1399/1979) de fitrat kavramının ilk olarak Kur’ân-ı Kerim’de kullanıldığına delil olarak bu olayı göstermektedir. Mutahharî, ayrıca Kur’ân-ı Kerim’den önceki kaynaklarda bu kelimeyi insan hakkında kullananın bulunmadığını tespit ettiğini belirtmektedir.²⁵ Mutahharî fitrat kavramının ilk ve özel yaratılışı ifade ettiğini ve bu yaratılışın insan ile ilgili bir durum olduğunu belirtir.²⁶

1.2. İman’ın Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkunun bertaraf olması” anlamına gelen “emn” (emân) kökünden türeyen iman kelimesi; “inanmak, tasdik etmek, doğrulamak, güven vermek, güven duymak, boyun eğmek, gönülden benimsemek, birini güvende ve emniyette kılmak” anlamlarına gelmektedir.²⁷ Başka bir ifadeyle iman “gönül huzuru ile inanmak ve tasdik etmektir.”²⁸, “karşısındakine güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak” anlamlarına gelir.²⁹ Diğer bir ifadeyle iman “bir habere, bir hükme, bir şahsa, bir varlığa kesin bir şekilde, içten gelerek samimiyetle inanmak, tasdik etmektir.”³⁰

“Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasındaki “akd” kökünden türeyen i’tikâdın da imanı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.³¹ Dilciler imanın “doğrulamak (tasdik etmek)” anlamına geldiğini de ifade etmişlerdir.³² İman kelimesinin fiili olan “âmene” insanda korkunun kaybolarak güvenin yerleşmesi manasını taşımakta; korku, inkâr ve hıyanetin karşıtı olarak iman kavramı kullanılmaktadır.³³

²³ el-En’âm, 6/14; el-Yusuf, 12/101.

²⁴ Mutahhari, *Fitrat*, s.19.

²⁵ Mutahhari, *Fitrat*, s.21.

²⁶ Mutahhari, *Fitrat*, s.18-20.

²⁷ İbn Manzûr, s.140

²⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, DİA, İstanbul, 2000, c.XXII, s.212.

²⁹ Turgay Uysal, *Kuran’da İman Epistemolojisi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yrd. Doç. Dr. Abdülcelil Candan), Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.3

³⁰ Şerafettin Gölcük - Toprak Süleyman, *Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler)*, Tekin Dağıtım, 5.Baskı, Konya 2001, s.109.

³¹ Sinanoğlu, *İman*, c.XXII, s.212.

³² İbn Manzûr, s.140.

³³ Alper, s.17.

İman kavramının lügat anlamında birbirini tamamlayan iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birisi imanın “tasdik edip onaylamak”, diğeri ise “emniyet ve güven içerisinde olmak” anlamına gelmesidir.³⁴ Zira bir kimseyi tasdik eden kişi, tasdik ettiği kişiyi yalanlamaktan ve inkâr etmekten emin kılmış olur. Ve ona güvenir. Böyle bir tasdik ile kalp emniyete, huzura ve sükûna kavuşur.³⁵ İman bir inanca veya yaşam tarzına gönülden bağlanma sürecini ifade eder.³⁶ Kişi iman ettiği değerleri, fitratıyla tasdik etmiş olur.³⁷

İman etme sürecine giren biri kişi her hususta kendini emin hissetmek ister ve tehlikelere karşı kendini güven altına almaya çalışır. Ve güven oluştuktan sonra imanının oluşumu başlar. Bu yüzden muhatabına karşı güven vaat etmeyen hiçbir inanç imana dönüşemez.³⁸ Yüce Allah kendisini “el-Mü’min” ismiyle kullarına emniyet ve güven veren bir varlık olarak tanımlar. Mümin kelimesi insanlar için de kullanılan bir kavramdır. Mü’min Allah’a inanıp, güvenen inançlı bir kimseyi ifade etmekle birlikte kendisine güvenilebilecek bir insanı da ifade eder.³⁹

İmanın terim anlamı genellikle, “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” olarak tanımlanmıştır. Başka bir ifadeyle iman, “Peygamberin getirmiş olduğu ve zaruri olarak inanılması gereken şeyleri doğrulamaktır.”⁴⁰ Diğer bir ifadeyle iman, “Peygamberlerin Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen ve zarurât-ı diniye denilen İslam’ın esaslarının ve hükümlerinin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmaktır.”⁴¹ Böyle bir inanca sahip olan kimseye mü’min denir.⁴²

Başka bir tanıma göre de iman “Allah Teâlâ’yı, Hz Muhammed’(s.a.v.)in peygamberliğini ve gönderilen şeriatı, kabul etme” anlamında kullanılır. Hz. Peygamber (s.a.v.) imanı meşhur Cibril hadisinde, Allah’a, Allah Teâlâ’nın

³⁴ Selim Gülverdibozdağ, *İmam Maturidi’nin İman Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Hulusi Arslan), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.60.

³⁵ Ali Arslan Aydın, *İslam’da İman ve Esasları*, İrfan Yayınları, İstanbul 1969, s.23.

³⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İman Ve İnkâr Psikolojisi*, Gece Kitaplığı Yayınları, Bizim Büro Matbaa, Ankara 2017, s.16.

³⁷ Erdoğan, s.23.

³⁸ Hüseyin Kemal Gülger, *Kur’ân Kavramları Serisi(İman)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 66.

³⁹ Mehmet Cemal Sofuoğlu, *İslam Dininin Esasları*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 1999, s.91.

⁴⁰ Sinanoğlu, *İman*, c.XXII, s.212.

⁴¹ Gölcük-Toprak, s.110.

⁴² Sinanoğlu, *İman*, c.XXII, s.212.

meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe, kadere inanmak şeklinde tanımlamıştır.⁴³

Kelam ilminde iman; genellikle “kalbin tasdiki,” “dilini ikrarı,” “kalp ile tasdik, dil ile ikrar,” ya da “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel etmek,” şeklinde tarif edilmiştir.

İmanın tarifi “Allah Teâlâ’ya ve O’nun kulu ve Resulü olan Hz. Muhammed (s.a.v.)’e ve O’nun Allah tarafından haber verdiği kesin olarak belli olan şeylerin doğru olduğuna tereddütsüz inanmak, bunların hak ve gerçek olduğunu kalben tasdik edip dil ile itiraf etmek.” şeklinde de yapılmaktadır.⁴⁴

Ebu Hanife iman, kalple tasdik dil ile ikrar olarak tanımlar. Ona göre sadece kalbin marifeti imanın gerçekleşmesi için yeterli olmayabilir. Dil ile ikrar da önemlidir.⁴⁵

Mâtürîdiyye ve bazı Eş’ariyye alimlerine göre imanda önemli olan, kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrar dünyevî hükümlerin uygulanabilmesi için gerekli bir şarttır, imanın özüne dâhil değildir. Sadece dilini ikrarı ile de iman geçerli değildir. Zira dilini ikrarı ile iman gerçekleşmez mutlaka tasdik bulunması gerekir.⁴⁶ Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de münafıkların sözleriyle dile getirdikleri imanın geçersiz olduğunu iman mahiyetinin sadece Allah tarafından bilineceği vurgulanmıştır.⁴⁷

Şehristanî, (ö. 548/1153) iman şü şekilde açıklamaktadır. “İman esasen kalben tasdiktir, dil ile söylemek ve ana görevlerin yapılması yalnızca onun dallarıdır. Bu nedenle mümin kalbi ile Allah Teâlâ’nın birliğini tasdik eden yani onun hakikatini kabul eden ve peygamberlerin Allah’tan getirdikleri haberlerin gerçek olduğunu tasdik eden kimsedir.”⁴⁸

Enes b. Mâlik (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b.Hanbel (ö. 241/855), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi ehl-i sünnet âlimleri de iman kalp ile tasdik, dil ile

⁴³ Bkz. Muhammed b. İsmail el- Buhârî, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “İman”, 3; Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî, *el-Cami’u’s-Sahih* Çağrı Yayınları, 1992, İstanbul, “İman”, 1.

⁴⁴ Mahmut Özakkaş, “Akâid-İman”, *İslâmî Bilgiler ve Terimler Ansiklopedisi*, Sağlam Kitapevi, İstanbul, tsz, c.I, s.112.

⁴⁵ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Fıkhu'l-Ekber*, Mektebetü'l-Furkan, 1999, s.55.

⁴⁶ Ebû Mansûr el- Mâtürîdî, *Kitâbü’l- Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s.570.

⁴⁷ el-Hucurât, 49/14,17; el-Mümtehine, 60/10, et-Tevbe, 9/9, en-Nisa, 4/65,145.

⁴⁸ Izutsu Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s.194.

ikrar ve organlarla amel etmek şeklinde tanımlamışlardır.⁴⁹ Yapılan çeşitli tanımlardan anlaşılıyor ki iman sadece zihni bir kabul veya dille ikrar olmayıp insanı eyleme kadar götüren çok yönlü, güven unsuru ağırlıklı, herhangi bir şüphe barındırmayan derin bir tasdiki ifade eder.⁵⁰

İslam literatürünün en önemli kavramlarından birisi olan iman, İslam âlimleri tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlar iman kavramının mahiyeti hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. İman kavramı daha çok neye inanılması, nasıl ve ne şekilde iman edilmesi gerektiğine dair farklı yorumlar yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden iman kavramının tanımını tek bir tanıma indirmek olanaksızdır. İmanın terimsel olarak kazandığı manalar farklı bakış açılara ve yorumlara göre değişiklik göstermektedir. Ancak iman kavramının tanımlarındaki ortak nokta tasdik yani şüphe barındırmayan güven içerikli bir inanma hâlinin bulunmasıdır. Bahsedilen bu inanma hâli insanın fitratında var olan ve geliştirilmesi gereken bir kabiliyettir.

1.3. Tevhid'in Sözlük ve Terim Anlamı

Tevhid tek ve bir olmak anlamındaki “vahd” kökünden türemiş olup “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek”, anlamına gelmektedir.⁵¹ Tevhid Allah'ın Rab olduğunu bilmek, birliğini ikrar etmek, O'nun hiç bir eşi, dengi ve ortağı olmadığına inanmaktır. Tevhid, Hakikat Ehli'nin ıstılahında ise; İlâhi Zatı, akıllarda tasavvur edilen ve zihinlerde tehayyül edilen her şeyden soyutlamaktır.⁵²

Tevhid Allah'a nispet edilen birliği ifade eder. Bu birlik herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamına gelmez bilakis benzeri ve dengi bulunmayan yegâne tapılacak varlığın bir olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Tevhid kavramının türevlerinden biri olan “vahid” kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılsa da bir birliği ifade etmektedir. Allah için kullanıldığında herhangi bir bölünme ve çoğalma kabul etmeyen varlık anlamını ifade etmektedir.⁵⁴ Tevhid kavramı Allah Teâlâ'nın zâtında, sıfatlarında,

⁴⁹ Ahmet Saim Kılavuz, *Ana hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s.43.

⁵⁰ Alper, s.27.

⁵¹ Mevlüt Özler, "Tevhid", *DİA*, İstanbul 2012, c.XLI, s.18

⁵² Ali b. Muhammed es Seyyid eş Şerif Cürcanî, *et Tarîfât*, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s.67.

⁵³ Özler, *Tevhid*, c.XLI, s.18-20.

⁵⁴ İsfehânî, s.1139.

mâbud oluşunda bir ve tek olması, ortak ve benzerinin olmaması anlamlarını ifade eder.⁵⁵

Başka bir ifade ile tevhid Allah'ın birliğini/tekliğini, mükemmelliğini, evreni yoktan var eden ve onu kuşatan mutlak güç ve şahsiyet oluşunu esas alan bir inanç ve düşünce sistemidir.⁵⁶

İmam Mâturîdî'ye göre tevhid, evreni yoktan var eden Yüce Yaratıcı'nın tek olması ve birden fazla olmaması anlamına gelir. O, Allah Teâlâ'nın bütün insanlığı tevhid inancına davet ettiğini belirtmektedir.⁵⁷ Tevhid, Allah Teâlâ'nın zerreden kürreye yaratıcı tek kudret olduğunu kabul etmek, ondan başka nesneye veya özneye tapılmaması gerektiğini ikrar etmek ve Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarında ona eş veya ondan üstün hiçbir şeyi kabul etmemektir.⁵⁸

1.4. Hanif'in Sözlük ve Terim Anlamı

Hanif kavramı fitrattaki derin bir kabiliyeti ifade etmektedir. Hanif kavramı tek Tanrı'ya inanma eğiliminin derinliğini, fitrat ise bu inanma eğilimini içinde barındıran bir yeteneği ifade eder.⁵⁹ Hanif kavramı tevhid inancının temelini oluşturmaktadır ve tevhid inancını temsil etmektedir. Hanif veya haniflik denilince ilk akla gelen tevhid inancıdır. Tevhid ve hanif kavramları birbirinden ayrı düşünülemez. Haniflik tevhide yönelmeyi ifade eder.

Sözlükte “hanef” sapıklıktan istikamete, çarpıklıktan doğruluğa meyletmedir. Hanif, eğriliği bırakıp doğruya giden demektir. Başka dinlerden, batıl mabudlardan çekinip, “Yalnız bir Allah'a eğilen, Allah'ı bir bilen Allah'a inanan”⁶⁰ kimseyi ifade etmektedir.⁶¹ Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de “*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel!*” emriyle fitrat ve hanif kavramlarının birbirini tamamlayan ve birbirlerinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan iki önemli kavram olduğunu görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'de hanif kavramını özellikle Hz. İbrahim (a.s.) üzerinden anlatılmaktadır. “*İbrahim, ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan hanif bir müslüman idi;*

⁵⁵ Özler, *Tevhid*, c.XLI, s.19.

⁵⁶ Ekrem Sarıçioğlu, “Tevhid”, *DİA*, İstanbul 2012, c.XLI, s.22.

⁵⁷ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s.101; Ebu Hanife, *Fıkh 'ul Ekber*, s.301-302.

⁵⁸ Özler, *Tevhid*, c.XLI, s.18-20.

⁵⁹ Özen, s.116.

⁶⁰ el-Hac, 22/31.

⁶¹ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, c.VI, s. 3822.

müşriklerden de değildi.”⁶² “Ben yüzümü hanif olarak gökleri ve yeri yaratan (fâtır)a yalnız ona yöneldim. Ben Allah’a ortak koşanlardan değilim”⁶³ Hz. İbrahim’i (a.s.) hanif kavramıyla ilişkilendiren başka ayetlerde bulunmaktadır.⁶⁴ Bu ayetlerde de Hz. İbrahim (a.s.)’in batıl inanışlardan yüz çevirip fitratının gereği olarak sadece Allah Teâlâ’nın varlığına yöneldiği vurgulanmıştır. Allah Teâlâ’nın insanlara bahşettiği kendisini tanıma ve birleme kabiliyetini ortaya çıkaran ve bunu en güzel şekilde temsil eden örneklerden biri de Hz. İbrahim (a.s.) olmuştur.⁶⁵

Hanif kelimesi cahiliye döneminde her türlü sapıklıktan ve putperestlikten yüz çevirerek hakka yönelen Hz. İbrahim (a.s) tebliğ ettiği dine tâbi olan yalnız Allah’a inanan kimseler için kullanıldığı da görülmüştür.⁶⁶ İslami kaynaklarda hanif olarak nitelenen pek çok kişinin adından bahsedilmekte olup bazıları şunlardır: Kus b. Sâide el-İyâdî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebu’s-Salt, Erbâb b. Riâb, Süveyd b. Âmir el-Mustalakî, Ebû Kerb Es’ad el-Himyerî, Vekî’ b. Seleme b. Züheyr el-İyâdî, Umeyr b. Cündeb el-Cühenî, Adî b. Zeyd el-İbâdî, Ebû Kays Sırme b. Ebû Enes, Seyf b. Zûyezen, Varaka b. Nevfel el-Kureşî, Âmir b. Zarb el-Udvânî, Abdüttâbiha b. Sa’leb b. Vebra b. Kudâa, İlâf b. Şihâb et-Temîmî, Mütelemmis b. Ümeyye el-Ken’ânî, Züheyr b. Ebû Sülmâ, Hâlid b. Sinân el-Absî, Abdullah el-Kudâî, Abîd b. Ebras el-Esedî, Kâ’b b. Lüey.⁶⁷

⁶² el-Âli İmran, 3/ 67.

⁶³ el-En’âm, 6/79.

⁶⁴ “Onlar, “Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız” dediler. Sen de de ki: “Hayır! Biz, Hanîf olan İbrahim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.” el-Bakara, 2/135; “İşini güzel yaparak kendini Allah’a veren ve İbrahim’in, Allah’ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrahim’i dost edinmiştir.” en-Nisa, 4/125; “De ki: “Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah’ı bir bilen İbrahim’in dinine iletti.” O, ortak koşanlardan değildi.” el-En’âm, 6/161; “İbrahim ne Yahudi ne Hristiyan idi; bilâkis o hanîf bir Müslümandı; müşriklerden de değildi.” el-Âli İmran, 3/67; “De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, hanîf olan İbrahim’in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi.” el-Âli İmran 3/95; “Ben, O’nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.” el-En’âm 6/79; “Kuşkusuz İbrahim, bir tevhid önderi olarak Allah’a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, müşriklerden de değildi.” en-Nahl 16/120; “Sonra sana, “Tevhid önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrahim’in dinine uy” diye vahyettik.” en-Nahl 16/123.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Öz, *Hiz. İbrahim Örneğinde Haniflik*, Nisa Yayıncılık, İstanbul 2019, c.I, s.156-169.

⁶⁶ Öz, s.158.

⁶⁷ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *DİA*, c.XVI, İstanbul 1997 ,s.33-39.

Hanif kavramında özellikle Allah Teâlâ'nın varlığının benzersizliği ve tekliği vurgulanmaktadır. Esasında fitrat kavramında da Allah Teâlâ'nın varlığının bilinmesiyle birlikte onun varlığının benzersiz ve tek oluşu da ifade edilmektedir. Bu durum iki kavramı birbirine yakınlaştırmaktadır. Allah Teâlâ'nın insanlara kendisini bilme kabiliyeti bahşetmesi sadece onun varlığına ve birliğine iman etmek içindir. Bu yüzden fitratın hanif kavramından soyutlanarak kullanılması mümkün gözükmemektedir.

1.5. Dua'nın Sözlük ve Terim Anlamı

Dua, insandan Allah'a doğru bir yönelişi ifade etmektedir. Çünkü insan yönelişe, yalvarışa ve yakarmaya son derece ihtiyaç duyan bir varlıktır. Her ne kadar insanlarda duaya yönelme sebepleri farklı olsa da her insanı duaya sevk eden bir güdünün varlığı söz konusudur. İnsan için dua fitrî bir istek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

Dua kelimesi “da‘vet” ve “da‘vâ” kelimeleri gibi masdar olup, “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek,”⁶⁹ “niyazda bulunmak yardım istemek”⁷⁰ manalarına gelmektedir. Ayrıca Allah'a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilir.⁷¹ Ragıp el-İsfahânî, duanın sözlük anlamının nida ile anlam yakınlığı olduğunu ifade eder.⁷² Kur'an'ı Kerîm'de yirmi yerde geçen dua kelimesiyle birlikte bazı ayetlerde “da‘vâ” ve “da‘vet” kelimeleri de aynı anlamda kullanılmıştır, pek çok ayette dua kökünden fiiller yer almıştır.⁷³

İslâm literatüründe dua Allah Teâlâ'nın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde Allah'tan lütuf ve yardımını dilemesini ifade etmektedir. Dua küçüğün büyüktan, acizin güçlüden ihtiyaç ve arzusunu ciddi olarak istemesi ve rica etmesi demektir.⁷⁴ İbn Manzûr, Lisan'ül Arab'da duanın “Allah Teâlâ'nın birliğini dile getirerek onu övgü ile anma”, “Allah'tan af, merhamet gibi manevi isteklerde bulunma”, “Allah'tan dünyevi isteklerde bulunma” anlamına

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Doğan, *Dua İman İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Süleyman Toprak), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s.6.

⁶⁹ el-Kamer, 54/6,10; el-İsrâ, 17/52; er-Rum, 30/52; el-Fâtır, 35/14.

⁷⁰ İsfahânî, s.383.

⁷¹ Osman Cilacı, “Dua”, *DİA*, İstanbul 1994,c.IX, s.529.

⁷² İsfahânî, s.383.

⁷³ Cilacı, s.529.

⁷⁴ Cilacı, s.530.

geldiğini belirtir.⁷⁵ Dua kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de farklı anlamlarda kullanıldığı gibi, birçok ayette de “ibadet” anlamında kullanılmıştır. ⁷⁶ “(Ey Muhammed) de ki; Duanız (ibadetiniz) olmasa Rabbim size ne diye değer versin.”⁷⁷ “Onlar Allah'ı bırakıp dişilere dua (ibadet) ediyorlar ve yalnız başkaldıran şeytandan başkasına dua (ibadet) etmiyorlardı.”⁷⁸ “Allah ile beraber başka bir ilah'a dua (ibadet) etme. Yoksa azap edilenlerden olursun”⁷⁹ “Kullarım sana beni sorarlarsa, gerçekten Ben onlara yakınım. Bana dua edenin duasına icabet ederim.”⁸⁰ “Allah Teâlâ'nın güzel isimleri vardır, O'na onlarla dua edin.”⁸¹ Dua ve türevleri “Allah'a yakarma” “istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dileme”, “çağırma”, “seslenme”, “davet etme”, “ibadet etme”, “yardıma çağırma”, “bir durumu arz etme”, “Allah Teâlâ'nın birliğini tanıma, isnat ve iddia etme” anlamlarında kullanılmıştır.⁸² Kurân'ı Kerim'de dua kelimesi “istemek, soru sormak” manasında da kullanılmıştır. Genel olarak “dua” denilince akla daha çok Allah'a yalvarmak, O'ndan dilekte bulunmak ve O'na yakarmak anlamlarına gelmektedir.⁸³

Kur'ân-ı Kerim'de çokça geçen dua kavramı, Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair bizlere bir delil olmaktadır. İnsan sıkıntılı anlarında her şeyden yüz çevirip bir olan Allah'a sığınır ve ondan yardım ister. Bu durum fitratta var olan kabiliyetin gün yüzüne çıkmasını gösterir. Dua insan fitratının göstergesi olur. Bu yüzden fitrat ve dua arasında sıkı bir ilişki vardır.

⁷⁵ İsfahânî, s.384.

⁷⁶ Bkz. el-Mü'minun, 23/117; el-Furkan, 25/68; el-Cin, 72/19-20; er-Ra'd, 13/14.

⁷⁷ el-Furkan, 25/77.

⁷⁸ el-Nisa, 4/117.

⁷⁹ el-Şuarâ, 26/213.

⁸⁰ el-Bakara, 2/186.

⁸¹ el-A'râf, 7/180.

⁸² el-Bakara, 2/23,68-70; el-Yunus, 10/12,38; el-Hud, 11/13; el-Mü'min, 40/26; El- A'raf, 7/13; ez-Zuhruf, 43/49; el-Mü'min, 40/49,60; el-Lokman, 31/32; el-A'raf, 7/55. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Parlatır, “Dua”, DİA, İstanbul 1994,c.IX, s.530-535.

⁸³ Bu anlamdaki bazı ayetler için bkz; el-Enbiya, 21/14-15; el-En'am, 6/56,71; el-Yunus, 10/106; el-Şuara, 26/213; el-Ankebut, 29/17; el-Kasas, 28/88; el-İsra, 17/67; el-Hac, 22/62; Lokman, 31/30; ez-Zümer, 39/38; el-Mü'min, 40/66,74; ez-Zuhruf, 43/86; el-Ahkaf, 46/ 5.

1.6. Mîsak'ın Sözlük ve Terim Anlamı

Allah Teâla, insanı kulluk edebilecek bir kabiliyetle yaratmış ve bununla birlikte Allah Teâla'yı Rab olarak kabul edeceklerine insanlardan söz alınmıştır. Allah Teâlâ'nın kullarından söz alması, İslam literatüründe mîsak kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Allah Teâlâ'nın kullarından söz alması, kulların onun varlığını ve birliğini bilebilecek kabiliyette yaratıldığının göstergesi olmaktadır. Mukatil b. Süleyman (ö.150/767) fitratı, insanın yaratılışında var olan tevhid inancı ve ruh bedene bürünmeden insandan alınan söz (mîsak) olarak açıklamaktadır.⁸⁴ Bu durumda fitrat ve misak arasında bir ilişki olduğundan bahsedebiliriz.

Mîsak sözlükte “güvenli,” “sağlam,” “dayanıklı olma,” anlamlarına gelen “vesaka” kökünden türemiş bir isim olup “yemin” ve “söz verme ile pekiştirilmiş anlaşma” anlamına gelir.⁸⁵ Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayetlerde de bahsi geçen manalarla kullanıldığı görülmektedir.⁸⁶ Mîsak genellikle insanların Allah Teâla'ya verdikleri sağlam sözü ifade etmektedir.⁸⁷

Mîsak dinî metinlerde “Allah ile peygamberler ve kullar arasında gerçekleşen antlaşma” anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸ Mîsak, “Allah Teâlâ'nın kullarından aldığı bir söz”⁸⁹, “kalı bela”da⁹⁰ insanların Allah Teâlâ'yı Rab olarak bileceklerine dair verdikleri “söz”, “yapılan muâhede”, “ilk ve umumi ahit” veya “ilahi ahit” şeklinde tarif edilmektedir.⁹¹ Allah Teâlâ'nın insanlardan aldığı sözler, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Adem (a.s.)'in zürriyetinden alınan sözler⁹², peygamberlerden alınan sözler⁹³, İsrailoğulları'ndan alınan sözler⁹⁴, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında müminlerden alınan sözler⁹⁵ ve peygamberlere inanmayan diğer gruplardan alınan sözler⁹⁶ şeklinde çeşitli kullanımı olmuştur.⁹⁷

⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîr'u Mukâtil b. Süleyman*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c.III, s.11; Yaşar Kurt, “Kur'an'da Fıtrat Kavramı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.V, S.2, 2005, s.75.

⁸⁵ İsfahânî, s.1132; İbn Manzûr, c.VI, s.4764.

⁸⁶ el-Âli İmran, 3/81; el-Ahzap, 33/7; en-Nisa, 4/154. Ayrıca bkz. el-Karnî, s.470.

⁸⁷ el-Bakara, 2/93; en-Nisa, 4/155; el-Maide, 5/7.

⁸⁸ Salime Leyla Gürkan, “Misak”, *DİA*, 2005 İstanbul, c.XXX, s.172.

⁸⁹ Bkz. Ömer, Nasır b. Süleyman, *ef-Ahd ve'l-Misak fi'Kur'ani'l-Kerim*, Riyad 1992, s.34.

⁹⁰ el-A'râf, 7/172. ayetinde yer alan “Onlar da 'elbette' dediler” ifadesinin, söz konusu hadise için simgeleşmiş Arapça halidir.

⁹¹ Bkz. el Karnî, s.471.

⁹² el-Bakara, 2/27; el-A'râf, 7/172.

⁹³ el-Âli İmran, 3/71; el-Ahzap, 33/7.

⁹⁴ el-Bakara, 2/63-83-84; el-Âli İmran, 3/187; en-Nisa, 4/115; el-Maide, 5/12; el-A'râf, 7/169.

⁹⁵ er-Ra'd, 13/20; el-Ahzap, 33/23; el-Fetih, 48/10.

İnsanlardan alınan bu sözler mîsak veya ahit kavramıyla ilişkilendirilir. Kur'an-ı Kerim'de söz verme ve sözleşme, ahid ya da misak kavramıyla ifade edilmektedir. Ancak ahid ve mîsak arasında ince bir anlam farkı bulunmaktadır. Ahid geniş manada her türlü dini, siyasi ve sivil anlaşmayı ifade etmekte; mîsak ise daha özel olup dini mahiyette verilen sözü veya sözleşmeyi ifade etmektedir.⁹⁸ Ahid, aralarındaki anlaşmaya dayanarak Allah Teâlâ'nın insanlar üzerindeki hakkına; mîsak ise insanların Allah Teâlâ'ya verdikleri sağlam sözü işaret etmektedir.⁹⁹ Mîsak kavramının açıklanmasının temelinde başta A'raf sûresi 172. ayet olmak üzere, aynı paralelde birtakım ayet ve hadisler bulunmaktadır.¹⁰⁰

Mîsak kavramı ile ilişkilendirilen ayet ve hadislerde Allah Teâlâ'nın insanlarını tanıyabilecek kabiliyette yaratmasına insanın bizzat kendisi şahit olmuştur. Allah Teâlâ'nın kullarına “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” sorusuna insanlar yaratılıştan var olan kabiliyetini kullanarak “*evet*” cevabını vermişlerdir. Mîsak hadisesi insanın yaratılışından beri var olan kabiliyetinin bir göstergesi olarak fitratın varlığına ve kesinliğine delil olmuştur. Bu konu ileride daha geniş bir şekilde ele alınıp incelenecektir.

⁹⁶ Tevbe 9/1; Enfal 8/72; Nisa, 4/89-90; Hadîd 57/8.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz; Ali el-Karni, s.472-479.

⁹⁸ Gürkan, s.173.

⁹⁹ el-Bakara 2/40; er-Ra'd 13/20; en-Nahl 16/91; el-Yasin 36/60.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali el-Karni, s.485-520.

2. BÖLÜM

FITRAT VE ALLAH'IN VARLIĞI

İslam Dini'nin önem verdiği kavramlardan birisi fitrat kavramıdır. Kur'an-ı Keim'in bazı ayetlerinde bu kelimenin yaratılış kanunu olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e göre, Mute'al Kudret (en yüce kudret)'in varlığını sezme, algılama yatkınlığı insanda yaratılıştan (fitrat) var olan bir hususiyettir; sonradan kendini beğenmişlik, nefsine düşkünlük gibi arızî duygular eliyle ya da yoldan çıkarıcı çevresel etkilerle üzeri örtülebilir, bulandırılabilir olsa da böyle içsel sezgisel bir idrak imkânının varlığıdır.¹⁰¹

İbn Esir (ö.630/1233) fitratın “fatr” kökünden türemiş bir “hâl” olduğunu yaratma ve yaratılış biçimi manasına geldiğini belirtir. Fıtratı ilk yaratılış yani taklit etmeksizin ve örneksiz yaratılış olarak tarif etmiştir. O, fitrat kelimesini şöyle açıklar. “Fatır” peyda etmek ve icat etmek yani yaratmaktır. Fıtrat vezin bakımından “cılse” ve “rikbe” gibi olup yaratma ve yaratılış biçimi, icat ve meydana getirme hâlidir.¹⁰²

Cürcanî (ö.816/1413) fıtratı tanımlarken “cebele” kelimesini kullanmıştır. Fıtratı dini kabul için hazırlanmış yaratılış olarak tanımlamıştır. “Cebele” kelimesinin mizaç, tıynet, yapı, tabiat, huy, karakter gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir.¹⁰³

Dikkat edilmesi gereken bir husus ise “fatr” kelimesinin diğer yaratılış anlamına gelen kelimelerden farklı olmasıdır, ilk defa yaratmaya vurgu yapılmış olmasıdır.¹⁰⁴ Örneğin “halk” kelimesi “bir şeyi var etmek veya bir şeyden bir şeyi yaratmak” ya da “mevcut bir maddeden belli bir şekil meydana getirme” anlamlarına gelir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa (a.s.)'nın halk mastarından türeyen kelimelerde çamurdan kuş modeli yaptığı ifade edilirken¹⁰⁵ mevcut maddeden belli bir şekil meydana getirme manasında kullanılmıştır.¹⁰⁶ “Fatır” kelimesi ise “bir şeyi başlangıcında örneksiz yaratmak ve yoktan var etmek” anlamına gelir. “Halk” daha

¹⁰¹ Muhammed Eser, Kur'an Mesajı:Meal- Tefsir, İstanbul,2015, s.328.

¹⁰² İbn Esir, Ebü's Seadat Mecüdüdüin el-Mübarek Esirüddin Muhammed. b. Muhammed eş Seybani el-Cezeri, *En-Nihaye Fi Garib'ül Hadis vel' Eser*, thk. Tahir Ahmet Zavi-Mahmut Muhammed Tanahi, Beyrut 1979, c.III, s.457.

¹⁰³ Cürcanî, s.172.

¹⁰⁴ Şeyma Zarife Aslan, *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde 'İnsanın Neyliği' Sorusu*, (Danışman: Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış doktora tezi), İstanbul 2006, s. 22.

¹⁰⁵ el-Âli İmran 3/39; el-Maide 5/110.

¹⁰⁶ Bekir Topaloğlu, “Hâlık”, *DİA*, İstanbul 1997, c.XV, s.303.

genel anlamda kullanılırken “fatır” ise ilk defa yarmaya başlaması anlamında daha özel bir anlamda kullanılmıştır.¹⁰⁷ Fıtrat bir yarma sonucu ortaya çıkan ilk varlık hâlini, özel bir yaratma biçimini ifade etmektedir.

Bir maddeden bir cismin meydana gelmesi de yarma olayı ile başlar. Bu durum fıtratı ifade etmektedir. Mesela tohum ve çekirdeklerin toprak altında yarıp filizlenmesi, ilk filizlerin vermeye başlaması “fatır” ve fıtrat olayıdır.¹⁰⁸ Bir tohumun toprağı yarıp çıkması ve serbest kalması veya dişin damağı yararak ortaya çıkması gibi insanın da ana rahmini yararak varlık sahnesine çıkması da bunun gibidir.¹⁰⁹ Bir çekirdek yeteri kadar su ve ışık ile beslenip fıtratına da müdahale edilmediğı sürece toprağı yararak varlık sahnesinde yerini bulduğı gibi insan da fıtratını korursa yaratılış amacına uygun bir şekilde varlığını korur.¹¹⁰

Elmalılı (ö.1361/1942) da fıtrat kavramını şu şekilde açıklamaktadır; mutlak yokluk düşünüldüğünde karanlık bir yere bakıldığı zaman, hiçbir noktada bir yarık, bir delik görülmez. Hepsi karanlıkta, yoklukta; kapanık ve bitişik bulunur. “*Gök ve yer birleşik idiler, biz onu ayırdık.*”¹¹¹, ayetinde ifade edildiğı gibidir. Sonra bu hâl içinde bir noktadan bir varlığın belirdiğı, mesela bir ışığın doğduğı an tasavvur edilirse, bunun o noktada fezayı yarıp orada bir varlık, bir delik ortaya çıktığı görülür. Sonraki varlıkların ilk varlık anı böyle bir fezanın yarılışıdır. Bu yarılma “fatır” ve bu yaratılıştaki varlık hali fıtrattır.¹¹² Elmalılı fıtratı yaratılışın ilk hali olarak açıklamıştır. Rum suresi otuzuncu ayete binaen bütün insanların müştereken sahip oldukları bir yaratılış özelliğı olarak yorumlar. Çocuğun anne karnından çıkışı insanın yokluktan varlık sahnesine çıkmasını özetleyen bir fıtrat olayı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹³

Bir diğr ifade ile fıtrat kelimesi bir şeyin içindekinin ortaya çıkması anlamına gelir.¹¹⁴ Özetle herhangi bir şeyin ister maddeden olsun ister yaratılış olayındaki gibi

¹⁰⁷ Özen, s.39-40.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, c.V, s.56; Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986, s.200.

¹⁰⁹ Erdoğan, s.31.

¹¹⁰ Erdoğan, s.11.

¹¹¹ el-Enbiya, 21/30.

¹¹² Yazır, s.1890; Murat Karatay, *İnsan Fıtrat Üzere Doğar*, Cinius Yayınları, Kasım 2016, s.12.

¹¹³ Yazır, c.III, s.1890.

¹¹⁴ Erdoğan, s.18.

kâinatın maddesi olan yokluktan olsun, ilk icadına ve ortaya çıkışına “fatr” ortaya çıkış biçimine ve taşıdığı özellikleriyle birlikte görünüşüne de fitrat denilmektedir.¹¹⁵

Yoktan var oluş sürecinde fitrat kavramını varlığın ilk hâli olarak görebiliriz. Fıtrat kavramının kökeni olan “fatr” varlığın ortaya çıkışındaki ilk ve örneksiz yaratılışı temsil etmektedir. Fıtrat bir yaratılış biçimini ifade etmektedir. İslam âlimleri fitratın sözlük anlamını açıklarken varlığın ortaya çıkışını, ilk yarılışı ile birlikte ortaya çıkan yapıyı ifade ettikleri görülmektedir. Bu yapı varlıklar için potansiyel bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Ve varlığın ilk hâlini temsil etmektedir. Fıtratın sözlük anlamında genellikle varlıkların ortak yaratılış biçiminden bahsedilir. Fıtratın terim anlamının da sözlük anlamında olduğu gibi varlığın yaratılış biçimini ve başlangıç noktasını ifade ettiği görülür. Ancak terim anlamında daha çok insanın yaratılış biçimi, özellikleri ve fitrat kavramının insan için nasıl bir şekilde tanımlandığı üzerinde durulduğu görülmektedir.

Fıtrat yaratmanın ilk halini, mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkmasını ifade eden bir kavramdır.¹¹⁶ İlk yaratılış anında varlık türlerinin kirlenmemiş temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan yapısını ifade eder.¹¹⁷

Başka bir ifadeyle fitrat varlığın ortaya çıkış biçimine, ilk yaratılışına, taşıdığı özelliklerine, belli yetenek ve yatkınlığa sahip olmasıdır. Yüce Allah her varlık türünü ve o türün genel özelliklerini ihlal etmeyecek bir biçim ve sûrette yaratmıştır.¹¹⁸ Fıtrat yaratılıştaki sürekliliği, orijinallliği ve başka şeylerden taklit edilmemiş özel bir yaratılışı ifade eder.¹¹⁹ İnsan için fitrat ilk yaratılış anında Allah Teâlâ’nın insan tabiatına bahsettiği yaratıcısını tanıma eğilimi, ruh temizliği vb. yetenek ve yatkınlıkları ifade eden bir kavram olarak açıklanmıştır.¹²⁰ Bu yaratılış biçimi insanlar için genel yaratılış hâlidir.

İbn Manzûr (ö.711/1311) fitratı, Allah Teâlâ’nın mahlukatı kendisini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir halde ve kabiliyette yaratması olarak açıklar.¹²¹ O,

¹¹⁵ Ünal, s.200.

¹¹⁶ İbn Manzûr, c.V, s.57

¹¹⁷ Hökelekli, “Fıtrat”, *DİA*, İstanbul 1996, c.XIII, s.47.

¹¹⁸ Akçay, *İnsanlığın Ortak Dini Temeli Fitrat*, s.146.

¹¹⁹ Yazır, s.1889.

¹²⁰ Hökelekli, *Fıtrat*, c.XIII, s.47.

¹²¹ İbn Manzûr, c.V, s.57.

fitratı, yaratıcıyı tanımaya yönelik bir yaratılış biçimi olarak değerlendirmiştir. Fitrat bir nevi, ferdin yaratılışına ve ruhuna Hak duygusu ve Allah'ı bilme gücünün yerleştirilmesidir. Doğuştan gelen Hakk'ı kabul ve idrak kabiliyetidir. Kişinin yaratılışındaki dini kabiliyet ve inanma temayülüdür.¹²²

İbn'ül Esîr (ö.631/1234), insanın Allah'ı bilip tanıyacak ve bunu ikrar edecek bir hâlde olarak doğduğunu belirtir. Bu şekilde doğmasını fitrat kavramı ile ifade etmektedir. İbn'ül Esîr fitratın doğuştan oluşunu, ilk yaratılış hâlini vurgulamaktadır.¹²³

Ragıp el-İsfahânî'nin fitratı Allah Teâlâ'nın yoktan var etmesi ve örneksiz yaratması olarak tanımlamaktadır. İsfahânî'ye göre fitrat “marifetü'l-imandır” yani bir tür “iman bilinci” anlamına gelir. İsfahânî, fitratı Allah Teâlâ'nın insanların kalplerine yerleştirmiş olduğu imanı tanıma bilinci veya marifetü'l iman şeklinde tanımlar. O, Rum sûresi otuzuncu ayette geçen “fitratullah” ifadesinin Allah'ı bilme ve tanıma kabiliyetinin insanların kalplerine yerleştirildiğine işaret ettiğini ifade eder.¹²⁴

İbn Abdilber (ö.368/978) ise fitratı Allahın insan tabiatına bahşettiği olumlu eğilimler, potansiyeller olarak yorumlar. Fitratın selamet, sağlamlık, istikamet anlamlarına geldiğini ifade eder. Selamet insanın doğal halini koruması, istikamet ise bu doğaya uygun bir şekilde yol almak anlamına gelmektedir.¹²⁵

Ebû Hanife (ö.150/767) insanın selim fitrata uygun düşen Rabbini tanıma özelliği ile yaratıldığını ifade etmektedir. O fitratı fitrî iman olarak da açıklar.¹²⁶ İlk dönem müfessirlerin çoğuna göre fitrat, insanların Allah'ı kabul edebilecek bir şekilde yaratılmasıdır.¹²⁷

İmam Mâtûridî (ö.333/944) fitrata “marifetullah; Allah'ı tanıma” anlamı vermektedir. Ona göre fitrat Allah Teâlâ'nın her insana bahşettiği şuurulluk halidir ki

¹²² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2012, s.77.

¹²³ İbn Esîr, c.V, s.457.

¹²⁴ İsfahânî, s.800-801.

¹²⁵ İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta minel-Meânî ve'l-Esânîd, nşr. Said Ahmed E'Rab, Tıtvn 1990, c.XVIII, s.69.

¹²⁶ Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ekber, nşr. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1992, s.72.

¹²⁷ Hüseyin Çelik, “Kur'ân'da Fitrat ve Fitratın Değiştirilmesi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Bahar 2011/2, s.191.

insan bununla Allah Teâlâ'nın rubûbiyyetini ve vahdaniyetini bilebilir.¹²⁸ Ona göre Allah Teâlâ'nın varlığını bilme kabiliyeti, yeni doğan bebeğin anne sütünü emme şuurunu Allah Teâlâ'nın insana ihsan etmesi gibidir. Yani doğuştan insanın yaratılışında var olan kaçınılmaz bir durumdur.¹²⁹ Allah Teâlâ'nın, dağlara tesbih ve O'na hamd etme şuurunu yaratması da bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹³⁰

Fıtrat saf ve berrak yaratılışı, yani gerçek ve katıksız bir yaratılışı ifade eder.¹³¹ Allah, her varlığı kendi türüne özgü bir takım özelliklerle yaratmış ve bu özellikler genelde fıtrat olarak nitelendirilmiştir.¹³² Fıtratın terim anlamında dikkat çeken unsur yaratılıştan aldığı ilk şekli henüz dış tesirlere uğramamış olan var oluşun ilk ve saf hâli olmasıdır.¹³³ Fıtrat temiz bir yaratılış, her türlü lekelerden arınmış berrak ve saf hâli ifade etmektedir.¹³⁴ İnsan günahsız, tertemiz bir varlık olarak dünyaya gelir. Doğuştan gelen lekesizlik ve saffet içinde olan insanda Rabbini tanıma ve ona iman etme yeteneği bulunmaktadır.¹³⁵

Fıtratın sözlük anlamında tüm varlıkların genel yaratılışı ele alınmışken; terim anlamında ise daha çok insanın yaratılışı üzerinde durulmuştur. Fıtratın terim anlamında aktarılmak istenen Allah Teâlâ'nın insanı kendisini tanımmasını sağlayacak kabiliyette yarattığıdır. Bu yaratılış biçimi varlığın ilk halini, saf selim ve temiz bir biçimde yaratılışını temsil etmektedir. Fıtrat yoktan var oluş ve bu var oluşla birlikte oluşan Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilme kabiliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kabiliyet insanın Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman etme hususunda bir başlangıç noktasını, iman bilincini oluşturmaktadır. Fıtrat kavramı İslam âlimleri tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Onun mahiyeti hakkında yorumlar da yapılmıştır.

¹²⁸ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2007, c.XI, s.185-186; Özakpınar, s.16.

¹²⁹ Fatma Aygün, "Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Fıtrat Delili", *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (ISSN: 2147-0626), Vol. IV, No. IV, Aralık 2015, s.101.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c.XI, s.185-186; Özakpınar, s.16.

¹³¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Din ve Fıtrat (Yaratılış)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1999, s.42-45.

¹³² Çelik, s.190.

¹³³ Hökelikli, *Fıtrat*, c.XIII, s.47.

¹³⁴ İnciler, s.101.

¹³⁵ Sadık Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.18.

2.1. Kur'ân-ı Kerim'de Fitrat Kavramı

İslam literatüründe önemli bir yere sahip olan fitrat kavramı ve onun kökenleri Kur'ân-ı Kerim'de kullanılmıştır. İbn Abbas fitrat kavramının ilk kez Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldığından bahsetmektedir.¹³⁶ Fitrat kelime olarak Kur'an-ı Kerim'de Rum sûresi 30. ayette kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de daha çok “Fatır” kökünden gelen “fatara”¹³⁷, “infatara”¹³⁸, “yetefattaru”¹³⁹, “münfetir”¹⁴⁰, “futûr”¹⁴¹, “fâtır”¹⁴² kelimeleri fiil, isim ve sıfat şeklinde ayetlerde yer almaktadır. “Fatır” kökünden türeten kelimeler yarılma, çatlatmak, yoktan var etmek, kusur, anlamında da kullanılmıştır.¹⁴³ Kâinattaki sürekli olma-ölme ve tekrar olma düzenini “fatır” kökünden gelen kelimeler ifade etmiştir. Bu kelimelerin geçtiği ayetlerde Allah yegâne yaratıcı, gökler, yer ve insanlar ise yaratılan olduğu vurgulanır. Kelimelerin sekiz tanesinde göklerin ve yerin yaratılması¹⁴⁴, altı tanesinde insanın yaratılışı¹⁴⁵, beş tanesinde ise göklerin çatlaması, yarılması veya bozulması¹⁴⁶ konuları işlenmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden “el-Fâtır” göklerin ve yerin yaratıcısı ifadesiyle altı yerde geçmektedir.¹⁴⁷

2.1.1. Kur'ân-ı Kerim'de “Fâtır” Kelimesinin Kullanılması

Kur'ân-ı Kerim'de “fâtır” kelimesi “gökleri ve yeri yaratan”, “yoktan var eden” gibi birçok anlamda kullanılmıştır.¹⁴⁸ Kur'ân-ı Kerim, göklerin, yerin ve insanın yaratılışının “fatır” olayı olarak gösterdiği gibi bunların çöküşlerini de bir “fatır” olayı halinde gösteriyor.¹⁴⁹ Bu olay tıpkı yumurta çatladıktan sonra kabuğundan civcivin çıkması, semanın parçalandığı zaman yeni bir hüviyet kazanması veya bir tohumun toprağı parçalayıp topraktan neşrolması gibidir. Fitrat varlığın içinden çıkarak

¹³⁶ İbn Manzûr, c.V, s.56.

¹³⁷ el-Hûd, 11/51; el-Yasin, 36/22; ez-Zuhuf, 43/27; el-Enbiya, 21/56.

¹³⁸ el-İnfîtâr, 82/1.

¹³⁹ eş-Şûrâ, 42/5; el-Meryem, 19/90.

¹⁴⁰ el-Müzemmil, 73/18.

¹⁴¹ el-Mülk, 67/3.

¹⁴² el-En'âm, 6/14,79; el-Yusuf, 12/101; el-İbrahim, 14/10; el-Fâtır, 35/1; ez-Zümer, 39/46; eş-Şûrâ, 42/11; el-İsrâ, 17/51; et-Tâhâ, 20/72.

¹⁴³ Erdoğan, s.14.

¹⁴⁴ el-En'âm, 6/14; el-Hûd,11/51; ez-Zümer, 39/46; el-İbrahim, 14/10; el-Yusuf, 12/101; eş-Şûrâ, 42/11.

¹⁴⁵ el-Yasin, 36/22; ez-Zuhuf, 43/27; el-Enbiya, 21/56; el-Hûd, 11/51; el-İsrâ, 17/51;et-Tâhâ, 20/72.

¹⁴⁶ el-İnfîtâr, 82/1; eş-Şûrâ, 42/5; el-Meryem, 19/90; el-Müzemmil, 73/18; el-Mülk, 67/3.

¹⁴⁷ el-En'âm, 6/14; el-Yusuf, 12/101; el-İbrahim, 14/10; el-Fâtır, 35/1; ez-Zümer, 39/46; eş-Şûrâ, 42/11.

¹⁴⁸ el-Yusuf, 12/101; ez-Zümer, 39/46.

¹⁴⁹ Öztürk, *Din ve Fitrat (Yaratılış)*, s.44.

kendisine kodlanmış potansiyelini belli eden bir unsur olur. ¹⁵⁰ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır:

“De ki: “Gökleri ve yeri yoktan var eden, yediren ama yedirilmeye ihtiyacı olmayan Allah’tan başkasını mı dost edineceğim? De ki: ‘Bana Müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi).”¹⁵¹

“Ben, O’nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.”¹⁵²

“De ki: “Ey gökleri ve yeri yaratan, duyular ötesini ve duyular âlemini bilen Allah’ım! İhtilâfa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin.”¹⁵³

“Gökleri ve yeri yaratan O’dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.”¹⁵⁴

“Gökler yarıldığı zaman”¹⁵⁵, yarılmak yeniden biçimlenmek yeni bir fitrata kavuşturmak anlamında kullanılmaktadır. “Fatır” veya “İnfitar” yarma ve yarıma olayını, aynı anda bir oluşun sonu fakat başka bir oluşun başlangıcını belirtmektedir.¹⁵⁶

“Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!”¹⁵⁷

“Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak...”¹⁵⁸

“Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’ dur. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?” ¹⁵⁹

¹⁵⁰ Erdoğan, s.17-18.

¹⁵¹ el-En’âm, 6/14.

¹⁵² el-Hûd, 11/51.

¹⁵³ ez-Zümer, 39/ 46.

¹⁵⁴ el-Şûrâ, 42/11. Ayrıca bkz. el-İbrahim, 14/10; el-Yusuf, 12/101.

¹⁵⁵ el-İnfitar, 82/1.

¹⁵⁶ Erdoğan, s.17.

¹⁵⁷ el-Meryem, 19/90. Ayrıca bkz el-Müzemmil, 73/18.

¹⁵⁸ eş-Şûrâ, 42/5.

¹⁵⁹ el-Mülk, 67/3.

Yukarıda mealini verdiğimiz ayetlerde geçen yaratılışla ilgili kelimelerin hepsi “fatr” kelimesinden türemiş olup gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu, bunun orijinal bir yaratılışı içerdiğini, bizlere bu düzeni var edenin ve yegâne sahibinin Allah’tan başkası olamayacağını vurgulamaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de “gökleri ve yeri yaratan” ifadesinin geçtiği ayetlerde, fitrat kavramı ile yaratma biçimi, yaratılmanın ilk hali ve kusursuzluğu vurgulanmaktadır. Söz konusu ayetlerdeki yaratma biçimi, yoktan var etmeyi de ifade etmektedir. Elmalılı “fatr” ve fitrat kavramını açıklarken varlıkların ilk varlık anını, fezanın yarılışını örnek vermektedir. Göklerin ve yerin yaratılış biçimi fitrat kavramını tanımlamada bizlere kolaylık sağlamaktadır. Tüm varlıkların yoktan var edeni olan Allah, gökleri ve yeri yoktan var etmiştir ve Kur’ân-ı Kerim ayetlerinde bu durum çokça zikredilmiştir. Kullarına kendisini tanıma kabiliyeti veren Allah, insanın bu kabiliyetini desteklemek ve geliştirmek için ilgili ayetler üzerinde tefekkür edilmesini sağlayarak varlığının delillerini bizlere sunmaktadır.

2.1.1.1. “Fatır” Kelimesinin İnsanın Yaratılışı İle İlgili Kullanımı

Bütün yaratılış tarzları birer şekillendirme, yapıp etme, biçim verme, geliştirme ve oluşturma halinde belirlemektedir. Tüm yaratılış tarzlarında bir açılıp saçılma ve daha iyiye, güzele doğru gelişip oluşma kastedilir.¹⁶⁰ Kur’ân-ı Kerim ayetlerinde insanın yaratılış sürecinde birer şekillenme, biçim verme, gelişip oluşma evrelerinin varlığını görmekteyiz.¹⁶¹

¹⁶⁰ Özen, s.40.

¹⁶¹ “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfeye haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenen yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir” el-Mü’minun, 23/12-14 “O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür. Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!” Secde, 32/7-9; “Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır.” en-Nuh, 71/14 “Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.” el-Hac, 22/5; “O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lutfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabbiniz Allah’tır. Hükümranlık

Kur'ân-ı Kerim'de İnsanın ahsen-i takvim üzere (en güzel biçimde) yaratıldığı belirtilir¹⁶² ve insanın yaratılışıyla ilgili birçok ayet bulunmaktadır.¹⁶³ Biz burada sadece “fatır” kelimesinin insanın yaratılışıyla ilgili kullanımlarını incelemekteyiz. İnsan fitratı yaratılış itibarıyla Rabbinin tanımakta ve fitratıyla O’nu tasdik etmektedir. İnsanlığı Hakk’a davet amacıyla dünyaya gönderilen peygamberler de insanları yoktan var edenin Allah olduğunu vurgulamışlardır.

“Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah’a kulluk etmeyeyim ki?”¹⁶⁴

“İbrahim şöyle cevap verdi: "Hayır, sizin Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir; onları O yaratmıştır; ben de buna şahitlik edenlerdenim.”¹⁶⁵

“Ey kavmim! Bunun karşılığında ben sizden bir ücret istemiyorum; benim hizmetimin karşılığı ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹⁶⁶

Hz. Musa (a.s) devrindeki sihirbazların birtakım delilleri gördükten sonra fitratlarının gereği yoktan var edenin Allah olduğunu kabul edip iman ettikten sonra Firavun’a şöyle cevap verdiler: *“Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.”¹⁶⁷*

“Bu defa da ‘Bizi tekrar hayata kim döndürecek?’ diyecekler. ‘Sizi birinci defa yaratan’ de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve ‘Ne zamanmış o?’ diye soracaklar. De ki: ‘Yakın olduğunu sanıyorum.’”¹⁶⁸ Burada özellikle müşriklerin birinci defa yaratan ifadesiyle bir yaratıcının varlığını kabul ettikleri ancak tekrar varoluşu kabullenemedikleri görülmektedir. Oysaki Allah her an

O’nundur; O’dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşıyorunuz?” ez-Zümer, 39/6 ; Ayrıntılı bilgi için bkz: Karatay, s.50-65.

¹⁶² et-Tîn, 95/4.

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz; el-Alak, 96/1-2; el-Abese, 80/18-20; el-A’râf 7/11,189; el-Kıyamet, 75/37-39; el-Mürselât, 77/20-23; el-Mümtehine, 50/16; et-Târık, 86/5- 7; es-Sâd 38/71-73-74 ;el-Furkân, 25/54; el-Fâtır 35/11; el-Vakâ 56/57-59 ;el-Hicr, 15/26-27,30-31;el-En’âm, 6/2,98; ez-Zümer, 39/6; el-Mü’mîn, 40/67; eş-Şûrâ, 42/49-50; el-Mü’mînün, 23/12-14; es-Secde, 32/7-9;et-Tûr,52/35; el-Mülk, 67/23-24; er-Rum, 30/54; en-Nisa, 4/1; el-İnsan, 76/28; el-Hac, 22/5; el-Hucurât, 49/13; el-Tegâbün, 64/3.

¹⁶⁴ el-Yasin, 36/22.

¹⁶⁵ el-Enbiya, 21/56;Ayrıca bkz: ez-Zuhuruf, 43/27.

¹⁶⁶ el-Hûd, 11/51.

¹⁶⁷ el-Tahâ, 20/72.

¹⁶⁸ el-İsrâ, 17/51.

yaratmaktadır ve varlığını her an göstermektedir.¹⁶⁹ Varlık olmakta olan bir yapıdır. Yaratıcının sonsuz bilgisindeki gaye ve program saklı kalmak şartı ile olup bitmiş değildir.¹⁷⁰

Kur'ân-ı Kerim'de insanın yaratılışının yanında içinde yaşadığı tabî çevrenin yaratılışıyla alakalı olarak da “fâtır” kelimesi kullanılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de bu isimle anılan bir surede bulunmaktadır. Bu sure Kur'ân-ı Kerim'in otuz beşinci suresi olan Fâtır suresidir. Fâtır suresinin ilk ayetinde; *“Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah her şeye kadirdir.”*¹⁷¹ buyrulmaktadır. Ayet gökleri ve yeri yok iken yaratan, yeni ve sürekli oluşumları var eden Allah hamd edilerek başlar.¹⁷² Bu surede genellikle Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine işaret eden kâinat olayları aktarılmaktadır.¹⁷³

Kur'ân-ı Kerim'de “fâtır” kelimesi altı yerde geçmektedir.¹⁷⁴ Allah Teâlâ'nın “el-Fâtır” diye anılışı yokluğu yarıp varlığı çıkardığı içindir. Sadece ortaya çıkarmakla kalmayıp yaratılanın plan ve programı gibi mahiyeti ve hedefi de yaratan yani “el-Fâtır” tarafından bilinmektedir.¹⁷⁵ Varlık sahnesindeki her şey “fâtır'ul hakimîn” ürünüdür.¹⁷⁶ Kâinat sürekli bir var oluşla devam etmektedir. Bir yaratmadan sonra ikinci bir yaratmaya geçilerek, yokluk bir nevî parçalandıktan sonra varlık onun arasından fişkırmaktadır.

Allah'ın “el-Fâtır” ismi ile göklerin, yerin ve canlıların yaratıcısının; onları yokluktan varlık sahasına çıkaranın ve onların yaratılış anında sahip oldukları özellikleri verenin kendisi olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yokluktan varlık sahnesine çıkmak ifadesi kapkaranlık ortamın içinden bir ışık, bir yıldız doğarak orayı aydınlatmasıyla açıklanabilir. O karanlıkta sanki bir delik açılmış ve yıldız kendini göstermeye başlamıştır. Kâinat da bu şekilde yarılp, orta yere çıkmıştır. “Gökler

¹⁶⁹ “Kuşku yok ki başta yaratan da sonra tekrar yaratacak olan da O'dur.” el-Burûc, 85/13; “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir.” er-Rum, 30/27 “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. Yaratmada dilediğini artırır. Doğrusu Allah, her şeye Kadîr olandır”, el-Fâtır 35/1. Ayrıca bkz. el-Ankebût, 29/20; en-Necm, 53/47; Vakıâ 56/62.

¹⁷⁰ Öztürk, *Din ve Fitrat (Yaratılış)*, s.46.

¹⁷¹ el-Fâtır, 35/1.

¹⁷² Emin Işık, “Fâtır Sûresi”, *DİA*, İstanbul, 1995, c.XII, s.240.

¹⁷³ el-Fâtır 35/9,12,13,28,41.

¹⁷⁴ Erdoğan, s.11.

¹⁷⁵ Öztürk, *Din ve Fitrat (Yaratılış)*, s.45.

¹⁷⁶ Erdoğan, s.11.

*yerler bitişik bir haldeyken, biz onları birbirinden kopardık, ayırdık.”*¹⁷⁷ Yokluktan ortaya çıkış böyle olduğu gibi, bir maddeden diğer bir cismin ortaya çıkması da böyledir. Bir tohumdan bir çimenin çıkması, hücrelerin diğer hücreleri üretmesi hep bu şekildedir.¹⁷⁸

Kur’ân-ı Kerim’de fitrat kavramının kökeni olan “fatr” kelimesi ile varlığın yoktan var oluşu, kusursuzluğu vurgulanır. Kur’ân-ı Kerim ayetlerinde özellikle gökler ve yer yaratanın, insanı örneksiz bir biçimde yoktan var edenin “el-Fâtır” olan Allah olduğu vurgulanmaktadır. Yokluk sahnesinden varlık sahnesine çıkaran Allah’tır ve yalnızca ona iman etmek fitratın gereklerindendir.

2.2. Allah Teâlâ’nın Varlığının Bilinmesine Dair Kur’ân-ı Kerim’deki Fitrî Deliller

Allah Teâlâ’nın varlığı ve birliği konusunda İslam âlimlerinden bazıları insandaki Allah inancının fitrî olduğunu, insanın Allah Teâlâ’nın varlığı ve birliğine dair deliller aramaya ihtiyacı olmadığını ifade ederler. İslam âlimlerine göre fitratı bozulmamış her insan Allah Teâlâ’nın var ve bir olduğunu kavrar. Allah Teâlâ’nın varlığı ve birliği hakkındaki deliller sadece insanı uyarmak, doğuştan kendisinde var olan Allah Teâlâ’nın varlığını ve birliğini bilme kabiliyetini geliştirmek içindir. Bir kısım İslam âlimlerine göre ise, insan iç ve dış âlemde gösterilen birtakım deliller üzerinde düşünüp O’nun varlığına ve birliğine ulaşır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta insanın Allah Teâlâ’nın varlığı ve birliğini, nasıl bir varlık olduğunu, âlemle ve insanla ilişkisinin ne şekilde olduğunu sadece akılla kavramanın yetersiz olduğudur. Bu bilgilere sahip olmak için peygamberlerin aktardığı bilgilerle yani naklî delillere de İhtiyaç vardır.¹⁷⁹

Allah Teâlâ’nın varlığı ve birliği konusunu açıklamada hem aklî hem de naklî delillerle ihtiyaç duyulmaktadır. Ve bu konu hakkında dair birçok delil bulunmaktadır. Bu delillerin en önemlileri Kur’ân-ı Kerim’in ayetlerinde sunulan delillerdir. Kur’ân-ı Kerim’in delilleri evrensel olup herkese hitap eder, eskimez ve bütün delillerin kaynağıdır. Özellikle bu deliller Allah’a, O’nun gönderdiği peygambere ve kitaba inanmayan insanları ikna için delillerdir. Kur’an-ı Kerim delillerinden sonra bizler için önemlilik arz eden deliller birtakım aklî delillerdir. Aklî

¹⁷⁷ el-Enbiya, 21 /30.

¹⁷⁸ Yazır, c.III, s.1889-1890.

¹⁷⁹ Gölcük-Toprak, s.158-159.

deliller özellikle kelim ilminde kullanılmaktadır. Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği konusunda kelim âlimlerinin hudûs delilini¹⁸⁰, imkân delilini¹⁸¹, gaye ve nizam delilini¹⁸² çokça kullandıkları görülmektedir. Kelam ilmindeki bu delillerin hepsi bir başlık altında toplanmaktadır ki buna isbât'ı vacip denir. İsbât'ı vacip başlığı altında İslam âlimleri Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair açıklamalar sunmuşlardır.¹⁸³

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Allah Teâlâ insana, varlığını bilme ve hakikate ulaşma kabiliyeti vermiştir.¹⁸⁴ İnsanda fıtrattan gelen bu kabiliyet olmasaydı insanların Allah Teâlâ'nın varlığa inanması mümkün olmazdı. Örneğin tat alma duyusunu kaybetmiş birisinin gıdaların tadını alması nasıl mümkün olmaz ise, Allah Teâlâ'nın varlığını kabullenebilme kabiliyetine sahip olmayan birisinin de Allah Teâlâ'nın varlığına inanabilmesi düşünülemez. İnsanda bu kabiliyet olmasaydı ona ne kadar delil sunulursa sunulsun Allah Teâlâ'nın varlığını kavrayamazdı, onunla bir ilişki içerisinde olması da mümkün olmazdı.¹⁸⁵

İnsan kendisine nasıl var olduk, evren nasıl yaratıldı, bu dünyadan başka hayat var mı, gibi sorularıyla iç dünyasındaki kabiliyetini idrak ederek yüce bir yaratıcıya inanmaya yönelir. İnsanın varoluşsal sorularının hepsinin cevabı Allah Teâlâ'nın varlığı ile ilgilidir. Allah Teâlâ'nın varlığı ile ilgili bakış açısı tüm varlığa bakış açısını değiştirecek önemdedir. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın varlığı insanlık açısından en önemli meseledir.¹⁸⁶

Geçmiş zamanlarda yaşayan insanların büyük çoğunluğu yüce bir yaratıcının varlığına inandığını ifade etmiş, bunların içinde çok tanrı inancını benimseyenlerin de aslında tek tanrının mevcudiyetini kabul ettiğini diğerlerini şefaatçi saydığını

¹⁸⁰ Hudus delili kısaca her yaratılanın bir yaratıcısı vardır. Diğer bir ifadeyle her hadisin bir muhdisi vardır. Âlem bütün parçalarıyla hadistir. O halde bu alemin bir hadisi vardır. O da Allah'tır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölcük-Toprak, s.160-165; Bekir Topaloğlu, *İslam Filozofları Ve Kelamcılara Göre Allah'ın Varlığı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.83; Kılavuz, s. 86-90.

¹⁸¹ Her varlık mümkün olabilmek için yani yokluğuna varlığı tercih edecek bir müreccih muhtaçtır. Başka bir ifadeyle âlemin mümkün oluşu Allah'ın varlığına delildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölcük-Toprak, s.165-166; Topaloğlu, *İslam Filozofları Ve Kelamcılara Göre Allah'ın Varlığı*, s.99,103; Kılavuz, s.91-92.

¹⁸² Varlıkların yaratılış amacı ve evrendeki düzeni tefekkür ederek Allah'ın varlığı ispat edilebileceğini ifade eden bir delildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölcük-Toprak, s.167-170; Maturidî, *Kitab'üt Tevhid*, s. 30-31; Ebu Osman b. Bahr b. Mahmut b. el- Kirani el Levsi Câhız K'itabüt Delail ve'l itibar ale'l Hak ve't Tedbir, Beyrut 1988, s. 7-40; Kılavuz, s. 93-94.

¹⁸³ Bkz. Mehmet Sait Özervarlık, *“İsbat'ı Vacib”*, DİA, İstanbul 2000,c.XXII, s.495-497. Ayrıntılı bilgi için bkz. Topaloğlu, *İslam Filozofları Ve Kelamcılara Göre Allah'ın Varlığı*.

¹⁸⁴ Mutahhari, *Fıtrat*, s.31.

¹⁸⁵ Ali Kürşat , “Bilişsel Gelişim Açısından Din-Fıtrat İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.15, 2012/2, s.40.

¹⁸⁶ Taslaman, 271.

belirtmiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde de ifade edilmektedir.¹⁸⁷ Yeryüzünde geçmişten günümüze kadar Allah inancı daima var olmuştur. İnsanın bu dünyada fitratına uygun bir şekilde kulluk edebilecek delilleri, Allah rahmetinin bir sonucu olarak göndermiştir.

Sağlam bir fitrata sahip olan insan, peygamberlerin rehberliğiyle hakiki bir imana sahip olur. Allah peygamberleri insanlara uyarıcı ve müjdeleyici olarak göndermiştir. Onlardan insanlara öğüt vermeleri emredilmiştir.¹⁸⁸ İnsanları bir olan Allah Teâlâ'nın varlığına davet etmişlerdir.¹⁸⁹ Hz. Peygamber (s.a.v) de insanları ilk olarak hakiki bir şekilde iman etmeye çağırmıştır. İnsanın kurtuluşu için her şeyden önce sağlam ve sıhhatli bir imana sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹⁰

Netice olarak Yaratan kendisinin varlığını ve birliğini bilecek ve kendisine iman etmeyi sağlayacak maddi-manevi, dâhilî-haricî her türlü delil, imkan ve kolaylığı kainatın her zerresine yerleştirmiştir. Önemli olan hakikati kabul etme doğrultusunda programlanan fitrata sahip çıkıp, onu değiştirmeden, maddi ve manevi bütün engelleri ortadan kaldırarak fitratın potansiyelini aktif bir şekilde kullanabilmektir.¹⁹¹ Allah insanları fitrat üzere yaratmış olmasına rağmen insanların çoğu bu durumdan gafil olduğunu haber vermektedir.¹⁹²

Kur'ân-ı Kerim'deki *"Yine onlara, "Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?" diye sorsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. "Rabbin kim diye sorsan Allah der."*¹⁹⁴ ayetler bizlere Allah Teâlâ'nın varlığının bilinmesine dair fitrî deliller sunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de *"Belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz."*¹⁹⁵ *Yine Göklerde ve yerde nice belgeler vardır ki, yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler.*¹⁹⁶ Allah Teâlâ'nın varlığına dair nice belgelerin var olduğunu, O'nun varlığının şüphesizliğini göstermektedir. Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair sunulan delillerden sonra O'na iman etmek insanın iradesine, çevresine ve çabasına bağlıdır.

¹⁸⁷ el-Yunus, 10/18; ez-Zümer, 39/3.

¹⁸⁸ Bkz. el-Gâşiye, 88/21, ez-Zâriyât, 51/55.

¹⁸⁹ el-Karnî, 229-239.

¹⁹⁰ Ömer Özsoy- İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, (Sistemik Kur'an Fihristi), Fecr Yayınları, İstanbul 2006, s. 91.

¹⁹¹ Sinan Öge, "Fıtratın Misakı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXII, Erzurum, 2004, s.263.

¹⁹² er-Rum, 30/30.

¹⁹³ el-Ankebût, 29/63.

¹⁹⁴ ez-Zümer, 39/87.

¹⁹⁵ el-Fussilet, 41/53.

¹⁹⁶ el-Yunus, 12/105.

2.2.1. Kur'ân-ı Kerim'de "Fıtrat'a Sarılın" Emri

Her insan Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilme kabiliyetiyle doğar. Çevrenin olumsuz tesiri altında kalmayan, selim bir akla sahip olan insan kendisine ve etrafına dikkatli bir şekilde bakınca onun varlığının mevcûdiyetini kolayca kavrar ve bu kavrayış onun hakiki bir imana doğru yol almasını sağlar.¹⁹⁷ Birbirinden farklı kabiliyet ve yetenekleri bulunan insan ruhunun derinliklerinde Allah tarafından kodlanarak yerleştirilmiş bir fıtrat bulunmaktadır.¹⁹⁸ Fıtrat insana Allah'a iman etme noktasında ve kulluk vazifesini yerine getirmesine yardımcı olan bir güç kaynağıdır. Bundan dolayıdır ki Allah fıtrata sarılmayı emretmektedir. Bu güç kaynağımızı bozucu çevre şartlarından korur ve geliştirebilirsek hakiki manada iman etme yolunda ışıktır. Fıtrat kavramının türevleri Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde geçmesine rağmen bu kavram kelime olarak sadece Rum suresi otuzuncu ayette geçmektedir. Bu yüzden ilgili ayeti fıtrat ayeti olarak da isimlendirebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'in Rum suresi otuzuncu ayetinde fıtrata yönelmekten bahsedilir. Ayet fıtrata yönelmeyi emreder ve fıtratın değişmesini ya da değiştirilmesini reddeder. Fıtratta Allah Teâlâ'nın varlığını bilme kabiliyeti mevcuttur. Fıtrat insan beşeriyetinin derinliklerinde mevcut olan Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair bir delildir. Fıtrat insanın özünde var olan iman etme şuurunu aktif hale getirmesine yardımcı olan imanın öncüsü konumunda bir kavramdır. İnsanların yaratılışlarında esas olan potansiyeller tümünü, her bakımdan orijinal bir yaratılışı ifade etmektedir.¹⁹⁹ Bu yaratılış her ferdin kendine mahsus olan cüzî yaratılışı değil, bütün insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olan ve hepsinde ortak bulunan yaratılıştır.²⁰⁰

¹⁹⁷ Gölcük- Toprak, s.57.

¹⁹⁸ Osman Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c: XIV, S.25, (2012/1), s.11.

¹⁹⁹ Özen, s.111.

²⁰⁰ Yazır, c.VI, s.3823.

Kur’ân-ı Kerim’de fitrat kelimesine Rum suresi otuzuncu ayette rastlamaktayız.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“O halde sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah Teâlâ’nın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”²⁰¹ Bahsi geçen ayeti inceleyecek olursak “O halde sen yüzünü hanif olan dine yönel” emriyle Hazreti Muhammed’e ve onun şahsında bütün insanlara tevhide yönelmeleri emredilmektedir.²⁰²

Ayette geçen “Yüzünü çevir” ifadesindeki “yüz” manasını taşıyan “vech” kelimesi kişinin zat ve sıfatlarıyla bütünü anlattığı için, “Bütün varlığıyla dine yönel!” şeklinde de tercüme edilmektedir.²⁰³ Yüz, insanın hislerinin ifadesini gösteren bir organdır. Onda anlam yüklü binlerce işaret vardır. Kur’ân-ı Kerim’de yüz ifadelerinin çeşitliliğine dair bir hayli ipuçları vardır.²⁰⁴ Burada dikkat edilmesi gereken unsurlardan biri de “dine çevir” emriyle Allah Teâlâ’nın razı olduğu ve fitrata uygun olan bir dine çevirmenin kastedilmesidir.

“Hanif olarak çevir” emrindeki hanif ifadesi fitrat için önemli bir anlam taşımaktadır. Hanif kavramı fitratın yönünü belirleyen ve onu destekleyen bir pusula vazifesi görür. Bu pusula sayesinde insan hakiki manada iman etme seviyesine ulaşır. Hanif, katıksız karşılıksız bir duyguyu ve batıl olan her şeyden arınmış bir eğilimi ifade etmektedir. Fitrat, hanif inancıyla bağlantılı derin bir yapı ve kabiliyete sahiptir. Hanif kavramı tek Tanrı’ya inanma eğiliminin derinliğini, fitrat ise bu inanma eğilimini içinde barındıran bir kabiliyettir.²⁰⁵ Hanif kelimesinin bir olan Allah Teâlâ’ya inanan kimse için kullanıldığı görülmektedir.²⁰⁶ Burada kullanılan “hanifen” hakka meyli, doğruluğu, tevhidi ifade etmektedir.²⁰⁷ Özetle ayetin bu kısmında tevhid dışında kalan her şeyden yüz çevir ve Allah Teâlâ’nın tevhidinde yapış çünkü Allah insanları tevhid inancına göre yaratmıştır, ifadesini aktarmaktadır.

²⁰¹ er-Rum, 30/30.

²⁰² Yazır, c.IV, s.3828.

²⁰³ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu*, Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, c.VI, s.312.

²⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Necati Kara, *Bir İletişim Aracı Olarak Kuran’ da Beden Dili*, Ensar Neşriyat, 2015 İstanbul, s.326-330

²⁰⁵ Özen, s.116.

²⁰⁶ İnciler, s.11.

²⁰⁷ Yazır, c.VI, s.3822.

Ayette “Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel.” emriyle insanların belirli bir fitrat üzere yaratıldığı vurgulanmaktadır. Allah Teâlâ insana kendisini tanıyabilecek ve bilecek kabiliyet verir. Allah Teâlâ göze görme kabiliyeti verdiği gibi insana da Allah’ı tanıma ve O’na kul olma yatkınlığı vermiştir. Henüz dış tesirlerden etkilenmeyen fitratın yönü hayra ve Allah Teâlâ’nın varlığını ve birliğini tanımaya yöneliktir. Ancak nasıl ki bir hastalık veya engel sebebiyle gözün görmeme ihtimali mümkünse fitrat da dış etkenler sebebiyle bu kabiliyetinden uzaklaşabilir. Bu yüzden ayette fitrata sarılmamız emredilmektedir. Çünkü dış tesirlerden etkilenmeyen fitratın yönü Allah Teâlâ’nın lütuf ve keremiyle hayra ve Allah Teâlâ’nın varlığını ve birliğini tanımaya yöneliktir.²⁰⁸

Tüm insanlar temiz ve günahsız, gelişme ve olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamının gerektirdiği bütün imkân ve özellikleri bünyesinde taşıyan bir potansiyel tamlığa sahiptir.²⁰⁹ İnsan fitratı Hakk’ı tanımak ve yaratandan başkasına kul olmamak üzere yaratılmıştır. Bu özelliğini kaybeden insan, fitratını bozmuştur çünkü fitrat dış etkenlerle gerçek kabiliyet ve istikametini kaybedebilir. İşte ayette “Sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel!” buyurarak fitratı korumak için gayret sarf edilmesi ve onun kontrol altında tutulması gerektiğine işaret edilmektedir.

“Allah Teâlâ’nın yaratışında değişme olmaz” şeklinde ifade edilen kısım, “Allah Teâlâ’nın yaratmasının yerine başka şey konamaz, alternatifi yoktur” şeklinde anlaşılmıştır.²¹⁰ Allah Teâlâ insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa bir değişiklik olmaz. İbn Kesîr “değişme olmaz” ifadesini Allah Teâlâ’nın yarattığını değiştirmeyin, şeklinde açıklamıştır.²¹¹ Ayette geçen “değişme olmaz” ifadesi fitratın gereği dışına çıkarak onu bozmaya, değiştirmeye kalkışmayın, çünkü onun yaratışında değişiklik olmaz, Allah Teâlâ’nın yaratmasını başkalarına isnat etmeye, başkalarını da yaratıcı yerine koyup şirk koşmaya yeltenmeyin,²¹² şeklinde çeşitli manada açıklayanlar olmuştur.²¹³ Esasında ayetin bu kısmında hanif inancının Allah tarafından insan fitratına yerleştirildiği ve bunun asla değiştirilemeyeceği haber verilmiştir.

²⁰⁸ Karaman (ed.), *Kur’ân Yolu*, s.314; Ayrıca bkz, Yazır, c.VI, s.3823.

²⁰⁹ Karaman (ed.), *Kur’ân Yolu*, s.313.

²¹⁰ Karaman (ed.), *Kur’ân Yolu*, s.314.

²¹¹ İbn Kesîr, s.26-27.

²¹² Yazır, c.VI, s.3824-3825.

²¹³ Karaman (ed.), *Kur’ân Yolu*, s.315.

Başka bir yoruma göre her hayvan türü kendi cinsinin devamı yönünde doğum yapmaktadır. Mesela bir devenin yine aynı şekilde hiçbir uzuvdan noksan olmaksızın deve yavrusu doğuracağı, bir filin yine filden başka bir şey doğuramayacağı gerçeği dile getirilmekte ve bu deveran ile Allah Teâlâ'nın asla değişmeyen kanununun olduğu vurgulanmaktadır. Bu durumda Allah Teâlâ'nın insana ilk yaratışında vermiş olduğu anatomik yapıda herhangi bir değişimin söz konusu olmayacağı anlamına gelmektedir.²¹⁴

Ayetin son kısımlarında geçen “*Bu dosdoğru dindir*” ifadesiyle insan fitratı ile din arasında güçlü bir bağın söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu ayetteki işaret ismi olan “ذَٰلِكَ” kelimesinde fitrat kavramına işaret edilmektedir. Dinde olan her şeyin insan fitratına uyumlu olduğu ve dinin, insan fitratıyla tezat teşkil etmediğinin bir kanıtı olduğu anlaşılmaktadır. Dinin temel misyonu insan fitratını korumaktır.²¹⁵ Kur’ân-ı Kerim’de fitrattan uzaklaştırıcı değişik yollar, istekler, hevesler, kontrolsüz ve ölçsüz şehvetlerden insanı koruyan yegâne şeyin din olduğu hatırlatılmakta ve insanın doğruya yönelmesi emredilmektedir.²¹⁶

İnsan, davranışlarını denetleyebilecek kuvvet ve kudrette yaratılmıştır. İnsanı düzenli davranmaya sevk edecek, onu koruyup kollayacak ve geliştirecek gücü dinden alır.²¹⁷ Din insanı fitratıyla buluşturup saygın bir kul olmaya teşvik eder. İnsanın fitratını korur ve insandaki fitrî kabiliyetleri hayata tatbik etme konusunu ele alır.²¹⁸

Unutmamak gerekir ki fitratla uyumlu olan din sadece İslam dinidir. Gerek Kur'an ayetlerinde gerekse Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarında, İslam dininin insanın fitratına aykırı hiçbir hususu yoktur. İslam dini fitrata uygun tabii bir dindir. İslam, insanın ve çağın tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğu gibi, onun hiçbir hükmü de aklın ve tabiatın hükümlerini değiştirmez.²¹⁹ Ancak ayetin son kısmında ise fitratındaki istikamete rağmen insanların çoğunun bu durumdan gafil olduğu belirtilmektedir.

²¹⁴Abdulkadir Evgin, Hadislerde “*Fitrat Kavramı ve İslam Fitratı Söyleminin Tenkidî*”, *Kahramanmaraş Şütçü İmam İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2003, s.102.

²¹⁵Adil Bor, “*Din ile İlişkisi Bağlamında Fitratın Mahiyeti*”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21(3), 2017, s.1689.

²¹⁶Seyyid Kutub, *Fi Zılâl-il Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)*, çev. Bekir Karlığa-Muhammed Emin Saraç-İsmail Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınevi, c.X, İstanbul ts, s.422.

²¹⁷İnciler, s.94.

²¹⁸Erdoğan, s.28.

²¹⁹Evgin, s.103.

İnsan Allah katından küfür ve şirk içinde dünyaya gelmemektedir. Aksine temiz ve saf bir şekilde, Allah'tan başka kendine mabud kabul etmeyen fitratıyla gelmektedir. Doğuştan sahip olduğu fitratıyla Allah Teâlâ'nın insana yönelik desteği her zaman var olmuştur.²²⁰

Fıtrat ayetini incelediğimizde görmekteyiz ki fıtrat haniflik ve din kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu üç kavramın temelindeki ortak nokta insanın derinliklerinde var olan Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman etme bilincini koruması gereğidir. İnsan özündeki kabiliyete sarılarak ve yönünü hanifliğe çevirerek Allah Teâlâ'nın kullarından istediği teslimiyeti ve imanı elde edebilmektedir. Fıtrat ayeti bizlere göstermektedir ki fıtrat Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman etme konusunda ve kullardan istenen teslimiyette değişmez ve değiştirilemez en önemli destekleyici unsurdur. Bu destekleyici unsura sıkıca sarılmak gerekir.

2.2.2.İnsanın Zor Durumlarda Allah Teâlâ'nın Varlığını Hatırlaması

En dikkat çekici durumlardan birisi de insanın zor durumlarda kaldığı zaman, fitratına yönelerek Allah Teâlâ'nın varlığını bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde hatırlayıp ondan yardım istemesidir. Kur'ân-ı Kerim'de insanın sıkıntılı zamanlarda Allah Teâlâ'yı çokça andığı, sıkıntı geçtikten sonra hiçbir şey olmamış gibi Allah Teâlâ'yı unutarak azgınlaştığı vurgulanmaktadır.

“Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'El hak inandım ki, İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.'”²²¹

“İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: 'İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!'”²²²

“Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu

²²⁰ Bkz. Cağfer Karadaş “İnsana Tanınan Üç İlahî İmkân; Fıtrat, İşaret, Hidayet”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XV, S.3/2, 2009, s.93.

²²¹ el-Yunus, 10/90.

²²² ez-Zümer, 39/8.

felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler."²²³

*"İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder. Fakat biz ondan sıkıntısını kaldırıncı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi."*²²⁴

Yukarıda mealleri verilen ayetlerde ifade edildiği gibi insan zor durumlarda bir olan Allah Teâlâ'nın varlığına sığınır. Bu da bir tür kabullenmedir.

Bu durum bizlere insanın Allah Teâlâ'nın varlığını bilecek bir kabiliyette yaratıldığını göstermektedir. İnsan kâinatın büyüklüğü ve azameti karşısında acizliğini kavrar ve bu durum korkuya sebep olur. Bu korku ancak tüm kâinata hükmeden Allah Teâlâ'ya sığınmakla giderilebilir.²²⁵ İnsanlar karşılaştıkları sıkıntılı ve zor durumlardan onları kurtaracak yegâne varlığın Allah olduğunu bilir ve O'na dua ederler. Bunu bilinçli veya bilinçsiz olarak yaparlar çünkü Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilmek insanın derinliklerinde var olan kabiliyettir. İnsan bu kabiliyetinin üstünü zamanla ve çevrenin olumsuz etkisiyle örtse de bu kabiliyet zor durumlarda kendisini göstermektedir. İnsanı yoktan var eden Allah insanın sıkıntılı anlarında özünde var olan kabiliyetini kullanarak ondan yardım istediğini bizlere ayetler üzerinden haberdar etmektedir. Ve insanın fitratının gereği olarak duaya yöneldiğinden bahsetmektedir. O halde dua etmeyi fitratın ortaya çıkmasını vesile olan bir ışık olarak değerlendirebiliriz.

2.2.2.1. İnsanın Fitrat'ının Gereği Dua'ya Yönelmesi

Yukarıda anlatıldığı üzere insan zor durumda kalınca fitratı gereği Allah'ın varlığını hatırlayıp O'na dua eder ve O'ndan yardım ister. Dua etmek fitrî bir durumdur ve fitratta var olan Allah Teâlâ'nın varlığını bilme kabiliyetini ortaya çıkarır. İnsan için dua, kâinata hükmeden, en küçük işlerinden bile haberdar olan bir yaratıcının varlığının delilidir.²²⁶ Dua, Allah Teâlâ'nın insan ile olan ilişkisinde insan açısından duygusal yönü ağır basan bir iletişim türüdür.

Dua, Allah ve insan arasında vasitasız olarak gerçekleşen, özel bir yeri ve zamanı olmayan bir iletişimdir. İnsanı dua etmeye sevk eden etkenler farklılık

²²³ el-Yunus, 10/22.

²²⁴ el-Yunus, 10/12. Ayrıca bkz. el-İsrâ, 17/67; el-Yunus, 10/107.

²²⁵ Taslaman, s.33.

²²⁶ Özen, s.115.

gösterebilir. Ancak insanlar çoğunlukla sıkıntı, hastalık, felaket gibi durumlarda O'ndan yardım istemek için duaya yönelirler. Ayrıca kemal sıfatlarını övmek, O'nun azâmeti karşısında acziyetlerini itiraf edip O'na teslim olmak ve bağılıklarını göstermek, Allah Teâlâ'nın verdiği nimetler için şükretmek ve işlenen günahlardan dolayı af istemek için de duaya yönelirler.²²⁷ İnsan en çok acizken bütün yalanlamalarını ve ortak koştuklarını unutmakta, Allah'a yönelip sığınmakta ve ona dua etmektedir.²²⁸

Dua, insan fitratındaki Allah Teâlâ'nın varlığının bilinmesinin derin bir boyutun dışavurumudur. Bu dışavurumda fitratın, insanların duyguları, düşünceleri ve davranışları üzerinde etkisi olur. Bu durumda ortaya çıkan fitratın etkisi geçicidir. Ayetlerde belirttiği üzere sıkıntılı durumlar ortadan kalktığında Allah Teâlâ'yı unuturlar.²²⁹

Netice olarak görmekteyiz ki insanlar sıkıntılı anlarda dua yoluyla yardım istemektedir. Dua insanda var olan Allah'ı tanıma ve bilme kabiliyetinin tıpkı bir güneş gibi ortaya çıkmasını sağlamaktadır. İnsan sıkıntılı anlarından kurtulunca dua etmeyi bırakır ve fitratını hatırlamaz bir hale gelir. Ancak gerçek iman sahipleri fitratın varlığını her daim hisseder ve Allah Teâlâ'ya her durumda dua ederler.

2.2.3. İnsanlardan Yalnız Allah'a Kulluk Edeceğine Dair Söz Alınması

Allah Teâlâ'nın varlığının bilinmesinin delillerinden birisi de Allah'ın insanları kulluk için yaratmış olması ve onlardan kulluk edeceklerine dair söz almasıdır. İnsan Allah Teâlâ'ya kulluk etmek için yaratılmış bir varlıktır. İnsana Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilmesine yardımcı olacak bir takım kabiliyetler verilip, onlardan yalnız Allah Teâlâ'ya kulluk edeceklerine dair söz alınmıştır.²³⁰ Allah Teâlâ'nın insandan yalnız kendisine kulluk etmesini emretmesi ve insanı bu emrini kolaylaştıracak şekilde yaratması Allah Teâlâ'nın varlığının bilinmesine dair fitrî bir delil teşkil etmektedir.

Neticede Allah insanlardan yalnız kendisine kulluk edeceğine dair söz alması, insan fitratında bu sözü yerine getirebilecek kabiliyette olduğunu ve insanın Allah Teâlâ'nın varlığını bilecek bir kapasitede yaratıldığını göstermektedir. Allah

²²⁷ Ayşegül Hafızoğlu, *İnsan Allah İlişkisinin Duygusal Boyutu*, (Danışma: Prof. Dr. Erkan Yar), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2016, s.227.

²²⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, "İnsanın Çaresizliği ve Fitratın Uyanışı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, c.III/1, 2005, s. 61-90.

²²⁹ Özen, s.102.

²³⁰ el-Yasin 36/60-61; er-R'ad 43/20; el-Hadid 57/8; el-Maide, 5/7.

Teâlâ'nın insanlardan söz alması denilince ilk olarak mîsak kavramı karşımıza çıkmaktadır. Mîsak kavramı fıtratın varlığına yani Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman etme bilincine dair bir delil teşkil etmektedir.

2.2.3.1. Mîsak Delili

Allah Teâlâ'nın insanlardan yalnız O'na kulluk edeceklerine dair söz alması İslam literatüründe mîsak kavramıyla açıklanmaktadır. Mîsak kavramında Allah ve insan arasındaki ezelden ebede kadar sürecek bir ilişkiden bahsedilmektedir.²³¹ Sembolik bir söylem olan mîsak, insan fıtratına kodlanan ve kâinatı Allah ile insan ilişkisi çerçevesinde anlamlandıran bir ön şuuru oluşturur.²³² Allah'a verilen söz (mîsak), insanın O'nu ikrar etme ve O'na iman etme kabiliyetinde olduğunun göstergesidir.

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği bilme şuurunun insanın varlık yapısına yerleştirilen bir kabiliyet olduğunu belirtmişlerdir.²³³ Ve insanda var olan bu kabiliyetin Allah ile insan arasında yapılmış temsili sözleşme ile ilintili olduğu kanaatindedirler.²³⁴ Hatta bazı İslam âlimleri, fıtratı temsili söz veya sözleşme olarak tanımlamıştır.²³⁵

Kur'ân-ı Kerim'de mîsak kavramı Araf sûresi yüz yetmiş ikinci ayetle ilişkilendirilmiştir. Mîsak ile ilişkilendirilen Kur'ân-ı Kerim ayetinde şöyle buyrulmaktadır;

*“Hani Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından-zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkında şu sözleşmeye şahit tutmuştu; 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim? 'Onlar da, 'Evet öyle , şahit olduk' demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik' dememeniz içindir.”*²³⁶ Bu ayetten anlaşılacağı üzere Allah vahdâniyyetine ve rubûbiyyetine bütün insanları şahit kılmış ve onları tevhid şuuruyla yaratmıştır ve şahit kılmıştır.²³⁷ Mîsak ile ilişkilendirilen bu ayette insanın Rabbinin kabulünün bildirilmesi temsili bir ifade olup aslında insanın var oluş yapısına dikkat

²³¹ Yaşar Nuri Öztürk, “Bir Fıtrat Dini Olarak İslam'ın Karakteristikleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.3,1985, s.258.

²³² Öge, s.262.

²³³ Akçay, *İnsanlığın Ortak Temeli Fıtrat*, s.166.

²³⁴ Karaman (ed.), *Kur'ân Yolu*, s.313.

²³⁵ Bor, s.1679-1781.

²³⁶ el-A'râf, 7/172; Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Karni, 125-130.

²³⁷ Aygün, s.99.

çekilmek istenmiştir.²³⁸ Mîsak hadisesi her insanın muhtevasına Rabbini bilebilecek fitrî bir yetenek yerleştirildiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu yetenek sayesinde insan Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine işaret eden pek çok delile ulaşabilir olmuştur.²³⁹

Elmalılı Hamdi Yazır'ın da içinde bulunduğu birçok müfessir ayette bahsedilen insanlardan söz alması ve onların şahit tutma olayını temsili olarak yorumlamışlardır. Burada anlatılmak istenen, gerçek hayatta olduğu gibi karşılıklı konuşma ve sözleşme şeklinde değildir. Elmalılı'ya göre asıl mesele her insanın, bizzat kendi varlığı ile Rabbin varlığına delil oluşudur. İnsanlar için Allah'ı tanıma, kendi fitratında yaratılıştan var olan, varlığının özünde gerçekleşmiş olan kesin bir tanımadır. Allah Teâlâ'yı bilme ve tanıma şuuru bizzat insanın kendi öz varlığına kodlanmış olması ve insanın bunun farkına varması şeklinde anlamının mümkün olduğunu ifade eder.²⁴⁰

İnsanın yaratılış icabı “Rab” olarak kabul edecek bir yaratıcıya muhtaçtır. Söz konusu ayette özellikle “Rab” kavramı vurgulanmıştır. Zira “Rablık” kavramı sadece yaratıcının kabul edilmesinden öte anlamlar içerir. Rab “terbiye etmek, yetiştirmek, büyütme, ıslah etmek, gözetmek, efendilik yapmak, sahip olmak” gibi anlamlara gelmektedir. Birini “Rab” olarak kabul etmek, ona kul olmak, boyun eğmek, teslim olmak anlamına gelmektedir.

Her çocuk Allah'a inanmaya, ona kul olmaya ve iman etmeye hazır duyuyla yaratılır. İnsan kul olmaya ve iman istidâtını geliştirmeye açık bir haldedir.²⁴¹ İnsanların kendilerinde var olan iman istidâtını geliştirip Allah Teâlâ ile yaptıkları mîsaka sadık kalmalarıdır. Ancak bazı insanlar kendilerinde var olan Allah'ı bilme ve inanma şuurunu akıl ve iradesini kullanmayarak köreltir ve verilen sözün aksine hareket eder.²⁴² Ve böylece insan fitratından uzaklaşarak kendisine yabancılaşır. İnsanın kendine yabancılaşması yaratıcısından uzaklaşmasına ve iman bilincinin zedelenmesine sebep olur. Ayetin son kısmında özellikle belirtilen “*Bundan habersizdik demeyesiniz*” ifadesi ile insanların gaflete düşmemeleri ve kendileri için bahane sunmamaları gerektiği belirtilir. Zira insan gaflete düştüğünde mîsakın (verilen sözün) üzeri örtülür/unutulur. Kur'ân-ı Kerim mîsakın gereğini yerine getirip

²³⁸ Kurt, s.77.

²³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “*Bezm-i Elest*”, DİA, İstanbul 1992, c.VI, s.107.

²⁴⁰ Yazır, c. VI, s.2327-2328.

²⁴¹ Alper, s.159.

²⁴² Yazır, c. VI, s. 2334.

sözünde duranların olduğu gibi sözünden dönüp gaflete düşenlerin olduğunu bizlere haber vermektedir.²⁴³ Ayrıca sözlerinden dönmeleri nedeniyle lanetlendikleri ve kalplerinin mühürlendikleri Kur’ân-ı Kerim’de belirtilmektedir.²⁴⁴

Allah ile insanlar arasında yapılan sözleşmede sadece onu rab olarak kabul etmelerini ve şirke düşmemelerini şart koşturmuştur.²⁴⁵

Dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, her ne kadar mîsak kavramı, fitratta var olan Allahın varlığı ve birliği şuuru bir delil olsa da insan iradesini zorlayan bir kavram olmamasıdır. İnsanın dünya hayatında Allah’a verdiği temsili anlaşmaya uyup uymayacağı, Allah’a iman edip etmeyeceği kendi iradesine ve çabasına bırakılmıştır.

Mîsak hadisesi ile ilgili ayette insanların elest bezminde Allah Teâlâ’nın varlığına itiraz etmeden kabul ettiği görülmektedir. Çünkü Allah Teâlâ insanları kendisini bilecek bir kabiliyette(fitrat üzere) yaratmıştır. Mîsak hadisesinde de insanın fitratı gereği şüphesiz bir şekilde Allah’a inandığını ve onu Rab olarak kabul ettiği belirtilir. Bu hadise bizlere Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine dair Kur’ân-ı Kerim’den bir delil olmuştur.

2.2.4. Mahlûkatın Allah Teâlâ’nın Varlığına ve Birliğine Delil Olması

Mahlûkatın Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine delil olması başta Kur’ân-ı Kerim olmak üzere Kelam ilminde de üzerinde çokça durulan bir konudur. Kur’ân-ı Kerim’de kâinatta ve yaratılan varlıklar arasında bir düzenin olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. İnsanın yegâne yaratıcının Allah Teâlâ olduğunu düşünmeye sevk edecek ve fitratındaki kabiliyetini ortaya çıkmasını sağlayacak birçok delil Kur’ân-ı Kerim’de sunulmaktadır. *“Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah Teâlâ’nın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgarları ve gökle yer arasında emre*

²⁴³ “Onların çoğu da sözünde durma diye bir şey bulamadık gerçek şu ki onların çoğunu yolundan çıkmış bulduk”. el-A’râf, 7/102; “Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra da Allah’a verdikleri sözden dönerler, Allah’ın birleştirilmesini emrettiğini ayırırlar, yeryüzünde fesat çıkarırlar; işte sonunda zararlı çıkacak olanlar da yalnız bunlardır.” el-Bakara, 2/27”; “Müminlerden bir kısmı Allah’a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar; (vaadlerini) asla değiştirmediler.” el-Hâdîd, 57/8.

²⁴⁴ “Sözlerinden dönmeleri, Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve “Kalplerimiz kılıflanmıştır” demeleri sebebiyle. Dahası inkârları sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Pek azı müstesna artık iman etmezler.” en-Nisa, 4/155 “Sözlerini bozdukları için onlara lanet ettik, kalplerini katılaştırdık” el-Maide, 5/13.

²⁴⁵ el-A’râf, 7/172-173.

hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”²⁴⁶ Yine “Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahman’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”²⁴⁷ vb. ayetlerde insanı düşünmeye sevk ederek Allah Teâlâ’nın varlığına dair deliller sunulmaktadır.

İnsan, kâinatta ahengi sağlayan yüce bir varlığın olmasının zorunlu olduğunu fark ederek O’nun varlığını ve birliğini tasdik edebilme kabiliyetini aktifleştirebilir. Kur’ân-ı Kerim’in insanı düşünmeye davet etmesi, Allah Teâlâ’nın varlığını bilme ve onun varlığına inanma kabiliyetinin var olmasından dolayıdır. Allah Teâlâ’nın varlığının ve birliğinin bilinmesi insan için tabî olduğu kadar zarurîdir. Çünkü selim bir fitratla yaratılan insan Allah Teâlâ’nın varlığını bilebilecek kabiliyettedir. Kur’ân-ı Kerim’de insanın²⁴⁸, hayvanların²⁴⁹, göklerin ve yerin yaratılışından²⁵⁰ vb. birçok mahlûkatın var edilişinden bahsedilerek Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine dair deliller sunulmaktadır.²⁵¹ Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın yarattıkları varlıkların, yaratılış biçimine özgü bir şekilde Allah’ı tesbih ettiği de ifade edilmektedir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır:

*“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Doğrusu O hâlim olandır, bağışlayan’dır”.*²⁵²

*“Göklerde ve yerde olan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri kendi niyaz ve tesbihini bilir. Allah, onların yaptıklarını bilendir.”*²⁵³

Ayetlerde her varlığın kendine özgü bir şekilde Allah Teâlâ’yı anması, mahlûkatın yegâne yaratıcısının Allah olduğunu göstermektedir. Ayrıca ilgili ayetler

²⁴⁶ el-Bakara, 2/164.

²⁴⁷ el-Mülk, 67/3.

²⁴⁸ Bkz. el-Mürselât, 77/20-23; el-Abese, 80/17-22; el-A’lâ, 87/1-5; el-Furkan, 25/54; el-Kıyamet, 75/36-40; el-Fâtır 35/11-28; el-Vakıâ, 56/57-62; en-Neml 27/62; el-Yunus 10/31-32; ez-Zümer, 39/6; en-Nahl 16/70-78; el-Mü’minûn, 23/12-16; er-Rum, 30/20-27; el-Bakara, 2/28-29; en-Nisa, 4/1; er-Rahmân, 55/14-16; el-Kehf, 18/37-38.

²⁴⁹ el-Yasin, 3/71-73; eş-Şûrâ, 42/29; en-Nahl, 16/66,79; el-Mü’minun, 23/21-22; el-Mülk, 67/19; en-Nûr, 24/45.

²⁵⁰ el-Bakara, 2/164; el-Fâtır 35/12-14; el-Mülk 67/3-4; el-İbrahim 14/32.

²⁵¹ Gölcük-Toprak, s.184 -204.

²⁵² el-İsrâ, 17/44.

²⁵³ el-Nur, 24/41.

de göstermektedir ki Allah mahlûkatı sadece yaratmakla kalmamış onlarla daima iletişim halinde olmuştur. Yaratılan varlıkların Allah Teâlâ'yı tesbih etmesi O'nunla iletişim halinde olduklarının göstergesidir. Allah Teâlâ'nın kullarından istediği iletişimdeki ilk şart koşulsuz inanma halidir. Bu koşulsuz inanma hali imanın bir göstergesi olmaktadır.

Allah Kur'ân-ı Kerim'de kulluk edilecek yegâne varlığın kendisi olduğunu belirtir ve ona kulluk etmemizi şöyle emreder:

“Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın....”²⁵⁴

“.....Ben size, şeytana tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmandır, Bana kulluk edin, bu doğru yoldur, diye bildirmedi mi?”²⁵⁵

“....İşte Rabbiniz olan Allah budur. O'na kulluk edin. Nasihat dinlemez misiniz?”²⁵⁶

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz.”²⁵⁷

Allah insana kulluk etme şuurunu doğuştan bir kabiliyet olarak var etmiş. İnsan fitratında Allah'tan başkasına kulluk yoktur. İnsan fitratında kulluk etme bilinci var olmasaydı Kur'ân-ı Kerim'de Allah' a kulluk edin, emri bulunmazdı. Bu durum bizleri Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine inanmaya sevk eder. Çünkü kul olmanın birinci şartı sadece Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman etmektir.

İlgili ayetlerde görülmektedir ki insanın bir varlık olarak yaratıcısına iman edip, onu tesbih ve tenzih etmesi fitratına yabancı bir durum değildir. Aksine tabi ve zorunlu bir durumdur.²⁵⁸ Kâinattaki varlıklar Allah'ı tesbih etmesiyle vazifesini yerine getirip bir nevi insanoğluna örnek olmaktadır. Bu örnek vesilesiyle insanın fitratta var olan kabiliyetini aktif hale getirmesi beklenir.

²⁵⁴ en-Nisa, 4/36. Ayrıca bkz: el-Bakara, 2/83.

²⁵⁵ el-Yasin, 36/59-61.

²⁵⁶ el-Yunus, 10/3.

²⁵⁷ el-Bakara, 2/21. Ayrıca bkz. el-Kureyş, 106/3; el-Enbiya, 21/25.

²⁵⁸ el-Karni, s.238-239.

İslam alimleri kâinattaki düzenin Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğine delil oluşunu gaye ve nizam delilleriyle ayrıntılı bir şekilde açıklamışlardır.²⁵⁹ Özellikle Mâturîdî'nin bu konudaki görüşleri konumuz açısından önem arz etmektedir. Mâturîdî'ye göre insanların farklı dillerde, renklerde ve biyolojik yapılarda yaratılmış olmaları, yeryüzündeki her türde bitkilerin kuruduktan sonra her sene yeniden bitmeleri ve yeşermeleri, bu sistemi en iyi şekilde kuran ve idare eden, her şeyi en iyi bilen ve her şeye gücü yeten bir zatın olduğuna açık bir delildir.²⁶⁰ Ona göre yaratılan her şey, Allah Teâlâ'nın varlığına ve vahdaniyetine şahitlik etmektedir. Her insan kâinattaki düzene ve aralarındaki eşsiz ahenge bakıp düşünürse, Yüce Yaratıcının varlığına ve birliğine iman etme bilincine erişebilir.

Netice olarak gerek Kur'ân-ı Kerim'de ve Kelam ilminde mahlûkatın Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine delil olduğuna dair birçok örnek bulunmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki insan kâinattaki oluşumları ve değişimleri gözetleyerek Allah Teâlâ'nın varlığını bulabilir; çünkü ona bu kabiliyet doğuştan verilmiştir. İnsandan sadece bu kabiliyetini kullanması istenir. İnsan fitratındaki kabiliyeti kullanarak tıpkı diğer varlıkların Allah'ı koşulsuz ve şüphesiz bir şekilde tesbih ettiği gibi O'nu tesbih ve tenzih edebilir. Allah Teâlâ'nın varlığına delil olan mahlûkattan hareketle onun varlığına inanma hali insanı hakiki manada bir imana götürür.

2.3. Allah Teâlâ'nın Varlığına ve Birliğine Dair Fitrî Delil

Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde Allah Teâlâ'nın varlığına delil sunulurken özellikle onun birliği dair deliller birlikte kullanılmıştır. Onun varlığı bir olmasından ayrı düşünülemez. Tarih boyunca peygamberler şirk unsuru barındıran inanışlardan insanları tevhid eksenli bir inanış biçimine yönlendirmiştir. Allah Teâlâ'nın varlığı tarih boyunca kabul edilmiştir. Fakat insanların inanış biçimlerinde Allah Teâlâ'nın bir olması hakikatinden uzaklaştıran birtakım sapmalar olmuştur. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın bir ve benzersiz oluşu sürekli vurgulanmıştır. Fıtrat Allah Teâlâ'nın varlığını tanımlama kabiliyetidir. Dikkat edilmesi gereken nokta, bu kabiliyette tanımlanan Allah Teâlâ'nın en temel özelliği varlığının bir ve tek

²⁵⁹ Kutluer İlhan, "Nizam", *DİA*, İstanbul 2007, c.XXXIII, s.173-175; Ayrıca bkz. Gölcük-Toprak, s.166-170; .Muhammed Hamid el-Gazzali, *İhya-ı Ulumi'd Din*, çev. Ali Arslan, Bedir Yayınları, İstanbul, c.IV, S. 615-621.

²⁶⁰ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c.XI, s.269.

olmasıdır. İnsan kendisinde var olan fitrat kabiliyetini geliştirerek ve bu fitrî deliller üzerinde düşünerek Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğine inanması bilincine ulaşır.

2.3.1.Kur'ân-ı Kerim'de Tevhide Dair Fitrî Delil

Tevhid Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatlarında, fillerinde bir ve benzersiz olduğuna inanmayı ifade eder. Tevhid Allah'ı tek, yegâne kabul etmek anlamına gelir.²⁶¹ Allah, insan fitratını, O'nun varlığını ve birliğini bilebilecek kapasiteyle yaratmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği üzerinde ehemmiyetle durulur. Onun şerîkî ve benzerinin olmadığı açıkça vurgulanmıştır. Hz.Adem (a.s.)'den Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar tüm peygamberler kavimlerine tebliğ ettiği en önemli vazife Allah'a şirk koşturmak olmuştur. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır:

"Allah, O'ndan başka tanrı yoktur" ²⁶²

*"Allah; O'ndan başka asla ilâh yoktur; hay ve kayyûmdur"*²⁶³

"..... Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de yardımcı vardır" ²⁶⁴

*"İlahınız bir tek Allah'tır; O'ndan başka ilah yoktur; O rahmandır, rahîmdir."*²⁶⁵

"De ki: "O, Allah'tır, tektir. Tanrınız bir tek Tanrı'dır; O'ndan başka tanrı yoktur; O rahmandır, rahîmdir." ²⁶⁶

*"İşte bu Allah sizin Rabbinizdir. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (Güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur)"*²⁶⁷

Yukarıda meallerini sunduğumuz ayetlerde Yüce Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olduğu, ortağı ve benzerinin bulunmadığı vurgulanmaktadır. Eğer kâinatta birden fazla ilah olsaydı, o takdirde düzenin sağlanması imkânsız olurdu. Onlardan birisi, olan bir şeyin varlığını sürdürmek isterken, diğeri aynı şeyin yok

²⁶¹ Özler, *Tevhid*, s.18-20.

²⁶² el-Bakara, 2/255.

²⁶³ el-Âli İmran, 3/32.

²⁶⁴ el-Bakara, 2/107.

²⁶⁵ el-İhlâs, 112/1.

²⁶⁶ el-Bakara, 2/163.

²⁶⁷ el-En'âm, 6/102.

olmasını dileyebilirdi. Bu takdirde çelişme ve uyuşmazlık kaçınılmaz olup kâinatta düzensizlik söz konusu olurdu. Böyle bir düzensizliğin olmaması, aksine kâinatın muhteşem bir uyum içerisinde olması, yaratıcının tek olduğunu net olarak ortaya koymaktadır.²⁶⁸ Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde de O'ndan başka tanrı bulunsaydı evrendeki düzenin bozulacağından bahsedilmektedir.²⁶⁹

Mâtürîdiye'ye göre kâinatta var olan her şey Allah Teâlâ'nın yaratma sıfatına delalet ettiği gibi, kâinatta zıt durumların bir arada bulunmasına rağmen kainattaki varlıkların ve olayların ahenkli ve düzenleri oluşu da Allah'ın bir ve benzersiz olduğunu göstermektedir.²⁷⁰

İnsan yaratılışındaki var olan fitrat tevhide yabancı değildir. Tevhid Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği kabiliyetinin temel delilini oluşturmaktadır.²⁷¹ Allah Teâlâ'nın varlığını bilme ve birleme insan fitratında doğuştan var olan bir kabiliyettir. Bütün peygamberler insanlığa bu kabiliyetini aktif hale getirmek için çabalamışlardır. İnsanın tahrifleri ve batıl inançları yüzünden tevhid inancının üzeri örtülüp şirk ortaya çıksa da Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği inancı daima insanın derinliklerinde mevcut olmuştur.²⁷² Tarih boyunca peygamberler insanları tevhid inancına yönlendirmiştir. İnsanlığa tevhid inancını bir vasiyet olarak bırakmışlardır.²⁷³

Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan kıssaların özünde daima tevhid inancı vurgulanmaktadır. Özellikle Hz. İbrahim (a.s.) kıssasında onun Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini tefekkür ederek fitratında var olan kabiliyeti nasıl ortaya çıkardığı anlatılır. Hz. İbrahim (a.s.) fitrata sarılarak yüzünü hanif olarak Allah'a çevirmiştir. O fitratındaki kabiliyeti aktif bir şekilde kullanarak Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman etmiş ve tüm insanlığa da örnek olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'deki *“İbrahim: ‘O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara ne diye taparsınız? Size de, Allah'ı bırakıp tapdıklarınıza da yazıklar olsun! Akıl etmiyor musunuz?’ dedi.”*²⁷⁴ vb. ayetlerle insanları onları

²⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.102-106.

²⁶⁹ el-Enbiya, 21/22; el-Mü'minun, 23/91.

²⁷⁰ Ayrıca bkz: Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.21-31/41-42.

²⁷¹ Bkz. el-Karni, 247-254.

²⁷² Bkz. el-Karni, 230,231-234,237.

²⁷³ el-Bakara, 2/ 132-133.

²⁷⁴ el-Enbiya, 21/66-67. Ayrıca bkz. es-Sâffât, 37/95-96; eş-Şuâra, 26/72-73.

düşünmeye sevk ederek ruhlarının derinliklerinde bulunan fitratı ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Tevhid insan fitratına en mutabık inanç sistemidir.²⁷⁵ Allah insanı gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemeyi ve onu birtakım donanımlarla destekler. O kullarının ortak koşmasını kabul etmez, peygamberler ve kitaplar aracılığıyla varlığının ve birliğinin kabulüne davet eder. Ayrıca O'nun varlığı ya da birliğini inkâr edenler ve O'ndan yüz çevirenler için elem verici bir azaba çarpılacakları ve lanetlendirildikleri bildirilir.

*“Andolsun ki ‘Allah üç unsurdan biridir’ diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır.”*²⁷⁶

*“Yahudiler ‘Üzeyir Allah Teâlâ'nın oğludur’ dediler, Hristiyanlar da ‘Mesîh (Îsâ) Allah Teâlâ'nın oğludur’ dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!”*²⁷⁷ Onların lanetlenmesi fitratlarını koruyamaması ve ondan uzaklaşması sebebiyledir.

Var olan inanç sistemleri arasında tevhid, İslam dininin temelini oluşturan bir kavram olmuştur. İslam'dan başka din kabul edilmemesi²⁷⁸, İslam'ın tevhid unsurunu barındırmasından dolayıdır. Ayrıca fitrat hadisine baktığımızda da tevhid unsurunun özellikle vurgulandığı görülmektedir. Çünkü hadiste bahsedilen dinlerin günümüzde tevhid unsurunun bozulduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinden Allah Teâlâ'nın varlığı, birliğinden ayrı olarak düşünülmesi mümkün değildir. Ayetlerde Allah'tan başka ilah olmadığı vurgulanmakla birlikte eğer birden fazla ilah olsaydı düzenin bozulacağından bahsedilmektedir. Ayrıca tarih boyunca peygamberlerin tevhid inancı için mücadele ettiğine değinilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de özellikle tevhid inancının vurgulanması insanda var olan Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilme kabiliyetine delil

²⁷⁵ Erdoğan, s.30.

²⁷⁶ el-Maide, 5/73.

²⁷⁷ et-Tevbe, 9/30.

²⁷⁸ el-Âli İmran, 3/19.

olmasından dolayıdır. Allah insana bu kabiliyeti bahşetmiştir. Ve ondan bu kabiliyetini koruyup, geliştirerek hakiki bir mü'min vasfını elde etmesi istenir.

2.4. İlahî İsimlerde ve Sıfatlarda Fitrî Delil

Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmek imanın ilk şartı olarak kabul edilmiştir. O'na iman etmek sadece zâtının birliğine inanmaktan ibaret değildir. Bunun yanı sıra zâtı için vacip olan kemal sıfatlarını bilmek, yaratılmışlara ait acz ve noksanlık bildiren sıfatlardan tenzih etmek gerekir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'de onun isim ve sıfatları ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış, O'nun eserlerine işaret edilmiş, isim ve sıfatlarına dikkat çekilerek bizlere Allah Teâlâ anlatılmıştır.²⁷⁹

İlahî isim ve sıfatlar Allah'ın insanlığa tanıtılmasında önemli bir fitrî delildir. İlahî isim ve sıfatlar Allah ve insan arasında irtibat sağlayıcı bir bağ konumundadır. Bu bağ vesilesi ile insan Rabbin tanımaya ve iletişim kurmaya çalışır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de en güzel isimlerin kendisine ait olduğunu belirtir.²⁸⁰ Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde ilahî isimler ve sıfatlar zikredilir. Kur'ân-ı Kerim'in ilahî isim ve sıfatları bildirilmesi Allah Teâlâ 'yı tanımamıza ve Allah ile iletişim kurmamıza yardımcı olur.²⁸¹ Kur'ân-ı Kerim'de bahsi geçen ilahî isim ve sıfatların bir kısmında Allah için kullanılan bir takım nitelemeler kabul edilirken bir kısmında ise O'nun şanına yakışmayan nitelemeler reddedilir.²⁸² Kur'ân-ı Kerim'de ilahî isim ve sıfatlar Allah'ın insanlar tarafından anlayabileceği terimlerle anlatılması amaçlamış, bu çerçevede insanları onun isim ve sıfatlarının bir sonucu olan evren içindeki ve o evren üzerinde düşünmeye teşvik etmiştir. Allah'ın varlığı yarattığı evren içindeki ve o evren üzerindeki etkiler gözlemleme yoluyla kavranabilir.²⁸³ Allah'ın İsim ve sıfatları arasında yakın bir ilgi vardır. O'nun isimleri sıfatlarına kaynaklık etmektedir. Yani sıfatları isimlerinden almıştır.²⁸⁴

Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine delil olarak gösterilecek kanıtlardan birisi de İlahî sıfatların ifade ettiği fitrî delillerdir. Sıfatlar, Allah Teâlâ'nın zatına nispet edilen manalardır. Sıfatların bir kısmı acizlik, eksiklik ve yaratılmışlık özelliği taşıdığı için Allah Teâlâ'nın zatından nehiy edilmesi, bir kısmı da kemal ifade ettiği

²⁷⁹ Recep Önal, "Ebü'l Berekât en-Nefesî'nin İlahî İsim ve Sıfatlara Yaklaşımı", S.42, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.137.

²⁸⁰ el-Âraf 7/180; el-İsrâ 17/110; el-Tâhâ 20/8; el-Hâşr 59/24.

²⁸¹ Mevlüt Özler, "İlahî İsim ve Sıfatları Tespitte Yöntem", *Ekev Akademi Dergisi*, c.I, S.I, Kasım 1997, s. 65.

²⁸² el-Hâşr 54/23; el-İhlas, 112/ 4.

²⁸³ Önal, s.137.

²⁸⁴ Özler, *İlahî İsim ve Sıfatları Tespitte Yöntem*, s.67-68.

için zatına nispet edilmesi gerekir.²⁸⁵ Allah Teâlâ'ya iman etmek için onun kemal sıfatlarını bilip inanarak noksan sıfatlardan münezzeh kılmak gerekir. Zira O kendisini isim ve sıfatlarıyla tanıtır. O'nun sıfatları hiçbir varlığın sıfatlarına benzemez. İnsan için Allah'ın varlığını ve birliğini bilme kabiliyeti bulunduğundan Allah'ı isim ve sıfatlarıyla tanımlayabiliriz.²⁸⁶ Kur'ân-ı Kerim'de “*Göklerde ve yerde olan en üstün sıfatlar O'nundur. O, güçlüdür, Hakim'dir.*”²⁸⁷ ayeti ile en üstün sıfatların kendisine ait olduğunu bildirir. Fıtrat varlığı bizlere Allah Teâlâ'nın varlığının ikrarı ile birlikte O'nun eksiksiz ve noksan olması kemal sıfatlarına delil sunmaktadır.²⁸⁸

Kelam ilminde Allah Teâlâ'nın zatını olumsuz manalardan gideren sıfatlar selbî, zatına nisbet edilen olumlu manadaki sıfatlar subutî olarak tanımlanmaktadır. Selbî sıfatlar Allah Teâlâ'nın zâtına uygun olmayan acz ve eksiklik ifade eden manaları O'ndan neyettikleri için bu isimle adlandırılmış. Subutî sıfatlar da Allah Teâlâ'nın ne olduğunu anlatan, kemâl ve üstünlük ifade etmeleri nedeniyle O'na izafe edilmesi zaruri olan sıfatlardır.²⁸⁹ Allah Teâlâ'nın sıfatları beş kısımda mütâla edilir. Bunlar; sıfat'ı nefsiye²⁹⁰, sıfat'ı selbiye²⁹¹, sıfat'subûtîye²⁹², sıfat'ı haberîye²⁹³, sıfat'ı fiiliyedir.²⁹⁴ İslam âlimleri tarafından bu sıfatlar Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bizlere daha iyi bir şekilde tanımlayabilmek için kısımlandırılmıştır.

²⁸⁵ Özler, *İlahî İsim ve Sıfatları Tespitte Yöntem*, s.18-20.

²⁸⁶ Gölcük-Toprak, s.221-222.

²⁸⁷ ez-Zümer, 39/ 9.

²⁸⁸ el Karni, s.255-260.

²⁸⁹ Önal, s.144-145.

²⁹⁰ Allah'ın vucud sıfatıdır. Bu sıfat Allah'ın var olduğunu varlığının zatının gereği olduğunu ifade eder. Onun varlığı zatındandır, kendindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önal, s.144; Hamit Karasu, Allah'ın Sıfatlarına İman ve Sosyal Hayata Yansımaları, (Danışman Prof. Dr. İsa Yüceer) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.6-7; Kılavuz, s.118 Gölcük-Toprak, s.222-241;

²⁹¹ Kıdem (varlığının başlangıcı olmaması), Beka (varlığının sonu olmaması), Muhalefet'ül Li'l havadis (varlığının hiçbir şeye benzememesi), Kıyam bi nefsihi (varlığının başka zata muhtaç olmadan kaim olması), vahdaniyet (zatında sıfatlarında fiillerinde bir ve tek olması) sıfatlarını barındırır. Bu sıfatlar Allah'a layık olmayan bir eksikliği gidermek için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önal, s.144-145; Karasu, s.8-16; Kılavuz, s.119-121; Gölcük-Toprak, s.222-241;

²⁹² Subutî sıfatlar hayat (diri ve canlı olması), ilim (her şeyi bilmesi), irade (dilemesi), kudret (sonsuz güç sahibi olması), semî (her şeyi işitmesi), basar (her şeyi görmesi), tekvin (yaratması), kelam (konuşması)dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önal, s.145-151; Karasu, s.18-31; Kılavuz, s.125-137; Gölcük-Toprak, s.222-241;

²⁹³ Naslarda varlığını bildirilmiş olup hakiki manada anlamının idrak edilmesi mümkün olmayan sıfatlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önal, s. 153; Karasu, s.33-36; Kılavuz, s.142.

²⁹⁴ Allah'ın kendisiyle vasıflanmasında veya vasıflanmamasında caiz olan yaratma, rızık verme, öldürme, diriltme gibi sıfatlarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: H.Hüseyin Tunçbilek, “İlahî Sıfatların İspatı, Sayısı, Kısımları ve İsim Sıfat İlişkisi”, *Harran Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, Haziran 2006, s.5-24; Önal, s.152; Kılavuz, s.139-141. Gölcük-Toprak, s.222-241.

Allah Teâlâ'nın sıfatlarının her yönüyle kâmil ve noksansız olması insan fıtratında kuşkusuz büyük ve yüce bir yaratıcıyı düşünmeye sevk eder. Kur'an-ı Kerim Allah Teâlâ'nın sıfatlarını insan kavrayışına sunma noktasında birçok ayet içerir. Allah Teâlâ'nın kendisinin sıfatlarını zikrederken insanların zihin dünyalarındaki kavramları kullanarak insanların kendisini daha iyi kavranabilir olmasını sağlama ve onlarla iletişim imkânlarını çoğaltma amacı taşımaktadır.²⁹⁵ Çünkü insan Allah ile daha sağlam bir iletişim kurabilecek bir kabiliyette yaratılmış bir varlıktır.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de kendisini isim ve sıfatlarıyla, insanın anlayacağı kavramları kullanarak, en güzel şekilde şöyle tanıtmıştır:

*“Allah yüceler yücesidir; mutlak hüküm ve egemenlik sahibidir; nihai gerçektir; O'ndan başka tanrı yoktur; çok yüce, çok cömert, hükümlerlik makamının sahibi O'dur.”*²⁹⁶

*“Göklerin ve yerin hâkimiyeti O'nundur. O asla evlat edinmedi, hâkimiyette hiç bir ortağı yoktur. Her şeyi yaratıp nizam veren ve her şeyin varlığını bir ölçüye göre belirleyen O'dur.”*²⁹⁷

Kur'an'ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın kudretini, yüceliğini ve özellikle tek ilah olduğunu özellikle vurgulanır.²⁹⁸ Allah Teâlâ'nın kendisini nitelediği birçok sıfatın arka arkaya sıralandığını, bu yolla insan zihninde bir ilah düşüncesi oluşturulmaktadır. Ayrıca Allah'a ortak koşulan ilahlar bu sıfatları taşıyamaz.²⁹⁹

Allah Teâlâ'nın gerek zâtı gerekse sıfat ve fiilleri açısından hiçbir yaratılmış benzemediğini de Kur'an'ı Kerim'de *“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur”*³⁰⁰ ve *“Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir”*³⁰¹ ayetleri ile açıkça ifade etmektedir. Allah yoktan var edendir. Tüm varlıkları yoktan var etmiştir. *“De ki: 'Allah'a koştuğunuz ortaklarınızdan, başlangıçta yaratmayı yapacak, sonra onu tekrarlayacak kimse var mı?' De ki: 'Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. O hâlde, nasıl oluyor da çevriliyorsunuz?’”*³⁰² Ayetiyle hem ilk yaratışın hem de sonraki yaratmaların Allah tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koyar. Allah Teâlâ'nın yaratma eylemi

²⁹⁵ Hafizoğlu, s.125.

²⁹⁶ el-Mü'minun, 23/116.

²⁹⁷ el-Furkân, 25/2.

²⁹⁸ el-Hâşr, 59/22-24.

²⁹⁹ Hafizoğlu, s.125.

³⁰⁰ Şurâ, 42/11

³⁰¹ el-İhlas, 112/4

³⁰² el-Yunus, 10/34.

olmuş bitmiş bir şey değil, aksine sürekli devam eden bir eylemdir. “O, *her an yaratma halindedir.*”³⁰³ Yeryüzündeki bütün canlı ve cansız varlıkların Allah tarafından yaratılışında amaçlılık ilkesi taşıdığını da Kur'an-ı Kerim’de “*Biz göğü, yeri ve aralarındaki şeyleri, boş bir eğlence için yaratmadık.*”³⁰⁴ Ayetiyle ifade edilir. Allah Teâlâ’nın varlığı fikrine ulaşılırken ya da O’nun sıfatları hakkında bilgi sahibi olunurken kâinata daima başvurulur. Özellikle kelam ilminde kâinatın yaratılmış olması ve bir yaratıcının varlığına delalet etmesi Allah Teâlâ’nın varlığının ispatlanmasında delil olarak kullanılmıştır.³⁰⁵

Allah evreni ilk başlangıçta yaratarak kendi haline bırakmamış, sonraki tüm süreçleri düzenlemiş insan fitratındaki arzular, ahlak, akıl, irade, bilinç gibi özellikler yaratmıştır. Allah Teâlâ evreni yaratıp tüm detaylarıyla bildiği gibi insan fitratının özelliklerini de bilir.³⁰⁶

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de yeryüzünde yarattığı birçok varlığı örnek vererek insanın bunlar üzerinde düşünmesini ve ibret almasını emretmiştir. İnsanın Allah Teâlâ’nın yarattığı varlıklar üzerinde düşünmesi, insanı Allah Teâlâ’nın kemal sıfatlarını tanımasına da vesile olacaktır.³⁰⁷

İnsanın fitratında var olan temel arzularımız ve ihtiyaçlarımız da Allah Teâlâ’nın varlığını ve sıfatlarını göstermektedir. Arzularımız Allah Teâlâ’nın varlığı ile birlikte O’nun sıfatlarını da gösterecek şekilde düzenlemiş ve yönelmemiz gereken varlığın sıfatlarını gösteren bir rehber olarak doğuştan fitratımıza yerleştirilmiştir.³⁰⁸ Özellikle yaşama arzusu, korkularının giderilmesi arzusu, mutluluk arzusu gibi temel arzu ve ihtiyaçlar bizleri Allah’ın varlığına ve bu arzuları yerine getirebilecek sıfatlara sahip olan yegane varlığın Allah Teâlâ olduğunu bilgisine ulaştırır.³⁰⁹

İnsan fitratı gereği Allah Teâlâ’nın varlığını ve birliğini bilebilecek bir kabiliyettir. İlgili ayetler bu kabiliyetin aktif bir şekilde kullanılması için birer delildir. Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın ilâhî sıfatlarından bahsedilmesi insan

³⁰³ er-Rahman, 55/29.

³⁰⁴ el-Enbiya, 21/16.

³⁰⁵ Mehmet Evkuran, "İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru", *İslâmî İlimler Dergisi*, S.1, 2007, s.45-62. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bekir Topaloğlu; *İslam Filozoflarına ve Kelamcılara Göre Allah'ın Varlığı: İsbât-ı Vâcib*;; Bekir Topaloğlu “Hudûs”, *DİA*, İstanbul 1998,c.XVIII, s.304-309.

³⁰⁶ Taslaman, 274.

³⁰⁷ Hafizoğlu, s.270-272.

³⁰⁸ Taslaman, s.57.

³⁰⁹ Taslaman, s.22-43.

fitratında var olan Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilme kabiliyetini desteklemek amacıyla.

Allah Teâlâ'nın nasıl bir varlık olduğuna ilişkin bizlere ipucu sunulmaktadır. İnsan bu ipuçları sayesinde fitratını aktif bir şekilde kullanmaya başlar. Fıtratın kullanımı Allah Teâlâ'nın kullarından istediği hakiki imanı elde etmesine vesile olur.

3.BÖLÜM

FITRAT- İMAN İLİŞKİSİ

3.1. İman'ın Mahiyeti

İslam Dini'nin olmazsa olmaz önemli kavramlarının başında iman kavramı gelmektedir. Bu bakımdan yukarıda imanla ilgili kavramsal bazda yeterli bilgi verildiği için burada onların üzerinde fazla durulmayacaktır. Burada özellikle iman kavramının yerine kullanılan ve bu kavrama en yakın anlamları içeren tasdik ve güven kavramlarının iman ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Ayrıca iman kavramının daha net bir şekilde anlaşılması için imanın karşıtı olan küfür kavramından da bahsedilecektir.

3.1.1. Kur'ân-ı Kerim'de İman Kavramı

İman kavramı Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan en önemli kavramlardan biridir. İman, Kur'ân-ı Kerim'de bulunan tüm düşüncelerin çekirdeğini temsil eden bir kavramdır. Allah ile kulu arasındaki ilişkiyi en üst düzeyde sistematize eden anahtar bir kelimedir.³¹⁰ Kur'ân-ı Kerim'de iman kavramı 800'den fazla yerde geçmektedir. İman etmeyi ve inananları nitelemek için doğru söyleme anlamındaki “sıdk” kökü, kalbin iman sayesinde huzura kavuşmasını ifade etmek için şüphelerden uzak olarak bilmek manasındaki “yakın/yakîn” kökünün türevleri³¹¹, huzuru bulmak güven duymak anlamındaki “itminan”³¹² kavramı Kur'ân-ı Kerim'de iman manasında kullanılır.³¹³

İman kullanıldığı ortam ve bağlama göre farklı anlamlar kazanan içinde bulunduğu ortam ve bağlam çerçevesinde değerlendirilen bir kavramdır.³¹⁴ Kur'ân-ı Kerim'de iman kavramı farklı manalarda kullanılmıştır.³¹⁵ Bizim bu bölümdeki çalışmamızda sadece imanın güven, emniyet ve tasdik manasındaki kullanımlarına yer verilecektir.

³¹⁰ Nermin, Şahinoğlu, *Din Eğitimi Açısından İnanç ve İman Kavramları*, (Danışman: Prof. Dr. Yurdagül Mehmedoğlu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.39.

³¹¹ el-Bakara, 2/4; el-Maide, 5 /50.

³¹² el-Bakara, 2/260; er-Ra'd, 13/28.

³¹³ Sinanoğlu, "İman", c.XXII, s.212.

³¹⁴ Alptekin, s.42.

³¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Şahinoğlu, Nermin, *Din Eğitimi Açısından İnanç ve İman kavramları*.

3.1.1.1. İman'ın Emniyet ve Güven Manasında Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de iman kavramını farklı şekillerde kullanılmıştır. Bahsedeceğimiz ayetlerde genellikle iman kelimesinin emniyet ve güven anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Zira insanın kendisinde var olan iman şuurunu tanımlayabilmesinin veya ona ulaşabilmesinin öncelikli şartı kendisini güven içinde bulması, emin bir şekilde korkularını bertaraf etmesi gereklidir. Daha önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi muhatabına karşı güven vaad etmeyen hiçbir inanç imana dönüşmez.³¹⁶ Bu yüzden iman, emniyet ve güveni içinde barındıran bir kavramı ifade eder. Aşağıda iman kavramının emniyet ve güven manasında kullanılmıştır.

“Yoksa o ülkenin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabınızın gelmeyeceğinden emin mi idiler? Veya o ülke halkının güpegündüz eğlenirken kendilerine azabınızın gelmeyeceği konusunda güvenceleri mi vardı? Allah Teâlâ'nın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah Teâlâ'nın azabından emin olamaz.”³¹⁷

“Dediler ki: "Ey babamız! Niçin Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz”³¹⁸

“Ayetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstedığınızı yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir.”³¹⁹

Ayetlerde güvenin iman kavramının mahiyeti için önemli bir unsur oluşturduğu vurgulanmaktadır. İman kavramında güven duymak, korkuların bertaraf edilmesi yer almaktadır. İmanın oluşumu için güven unsurunu barındırması gerekir. İnsan hayatı boyunca korkularından emin olup daima güven duygusu içinde yaşamak ister. Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde güvenilecek yegâne varlığın Allah olduğu vurgulanmıştır. Nitekim Yüce Allah kendisini “el-Mü'min” esmasıyla kullarına emniyet ve güven veren bir varlık olarak tanımlar. Güven imanın öncelikli şartını oluşturduğundan dolayı Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde imanın yerine güven kavramının kullanıldığını görmekteyiz.

³¹⁶ Gülger, sf. 66.

³¹⁷ el-A'râf, 7/97-99. Ayrıca bkz: el-İsrâ, 17/68-69; el-Mülk, 67/16-17; el-Âli İmran, 3/97 el-Bakara, 2/126; el-Ankebût, 29/67; el-Kureys, 106/4.

³¹⁸ el-Yusuf, 12/11,107

³¹⁹ el-Fussilet, 41/40.

3.1.1.2. İman'ın Tasdik Manasında Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde iman kelimesinin tasdik anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Tasdik, tereddütsüz ve şüphesiz bir şekilde inanmayı ifade eden bir kavramdır. İman kavramı da şüphesiz bir şekilde inanmayı ifade eder.

İlgili ayetlerde kesin bir inanma anlayışı vurgulanarak, imanın terimsel manasına değinilmektedir.

*“İbrahim ‘Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!’ deyince, Rabbi ‘Yoksa inanmıyor musun?’ demişti. O ‘Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye’ cevabını verdi.”*³²⁰

*“(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: ‘Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz.’”*³²¹

*“Derken İsrâiloğulları’nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: “ İnandım ki, İsrâiloğulları’nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O’na teslim edenlerden biriyim.”*³²²

*“ ‘Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yusuf’u da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiştir! Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın’ dediler”*³²³

İman kavramının özünde şüphe bulundurmayan kesin bir inanma hali bulunmaktadır. İlgili ayetlerde de kesin bir şekilde inanma halinden bahsedilir. Tasdik iman kavramının temelini oluşturur. Allah Teâlâ’nın insanı kendisine iman edecek bir kabiliyette yaratması, onun varlığının derinliğinde şüphe bulunmayan bir inanma potansiyelinin bulunduğunu göstermektedir. Özellikle bir çocuğun Allah’a inanırken itiraz etmeden, kuşkulandıktan içtenlikle ve kolaylıkla inanması fitratta var

³²⁰ el-Bakara, 2/260. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/256.

³²¹ el-En’âm, 6/168.

³²² el-Yunus, 10/90.

³²³ el-Yusuf, 12/17.

olan şüphesiz inanma kabiliyetindendir.³²⁴ Bu kabiliyet insana hakîkî manada iman etmesini sağlayan bir başlangıç unsuru ve temeli oluşturmaktadır. İslam literatüründe imanın tanımı yapılırken özellikle tasdik kavramının çokça kullanıldığı da görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim ayetlerinde iman kavramının yerine tasdik kavramının kullanılması bu kavramın iman etmek için öncelikli ve temel unsuru barındırmasından dolayıdır.

3.1.1.3. İman’ın Zıddı Olan Küfür

Küfür terimsel manada imanın zıddı bir kavram olarak karşımıza çıkmakla birlikte küfür kelimesinin fâili olan kâfir kelimesi yaratılıştan programlanmış olan fitrattaki Allah inancını örtüp gizleyen kişiyi ifade etmektedir. Küfür kelimesi sözlükte “ bir şeyi örtmek gizlemek”³²⁵ ve karanlık gibi anlamları ihtiva etmektedir. Küfürün türevi olan kâfir kelimesi de “gerçeğin üzerini örten kişiyi” ifade eder.³²⁶

Küfür genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” diye tanımlanır. Küfrü benimseyene “fitrî yeteneğini köreltip örten” anlamında kâfir denilir.³²⁷

Küfrü benimseyen kimseye fitrî yeteneğini köreltip örtmüş olmasından dolayı kâfir denir. Kâfir kelimesinin çoğulu “küffar” ve “kefere”dir.³²⁸ Kalbindeki fitrî imanı örten kişiye kâfir ismi verildiği gibi, tohumu gömdüğü için çiftçiye ve karanlığıyla örttüğü için geceye de kâfir ismi verilmiştir.³²⁹ Kur’ân’da çiftçiler “küffar”³³⁰ terimiyle ifade edilmektedir. Anlam itibarıyla örtmeyi, gizlemeyi ifade eden küfür terimi ve türevleri, çiftçinin de tohumu toprağa atıp gizlemiş olma özelliğini yansıtmaktadır.³³¹ Mutlak anlamda kâfir Allah’ın birliğini, peygamberliği veya şeriatı inkâr eden kişi anlamında kullanılır.³³²

Küfür insanın doğuştan var olan fitratının üzerini örtmesini onu karanlıkta bırakmasını ifade etmektedir. Bu sonradan gerçekleşen bir durumdur. Doğuştan insanda var olan iman kabiliyetini yok ettiğinden ve onu karanlıkta bıraktığından küfür imanın zıddı konumundadır.

³²⁴ Yavuz, s.32-33.

³²⁵ İbn Manzûr, c.I, s.144; İsfahânî, s.918

³²⁶ İnciler, s.94.

³²⁷ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, İstanbul 2002,c.XXII, s.533.

³²⁸ Kılavuz, s.57.

³²⁹ İbn Manzûr,c.I, s.144; İsfahani, s.918.

³³⁰ el-Hadîd, 57/20.

³³¹ Sinanoğlu, *Küfür*, c.XXII, s.533.

³³² İsfahânî, s.919.

İnsan kâinattaki yaratılışları, varlık âleminde meydana gelen olayları, kâinattaki düzen ve dengeyi iman ile kavrayabilir. İman, insana hakikati ve yeryüzündeki hakiki konumunu öğretir. Ayrıca iman insana tabiatla, kâinattaki varlıklarla, çevresindeki insanlarla en önemlisi yaratıcı ile olan ilişki düzeyini belirler.³³³

İman insanı her yönüyle kuşatan bütüncül bir kavramdır. Kişinin hayatına yön veren, tutumların temelini oluşturan bir inanç sistemidir. Kişinin kendisinde var olan fitrî imanı özümsemesi ve onunla bütünleşmesi, imanın keyfiyetini, ne olup olmadığını doğru bir şekilde kavramasını sağlar.³³⁴ İman kişinin dini hayatının bütün yönlerini ele alır, onun anlam ve değer kazanmasına vesile olur.³³⁵ İman, terimsel olarak Allah Teâlâ'nın din adına gönderdiği her şeye kesin bir şekilde inanmaktır.

İman, Kur'ân-ı Kerim'deki en mühim kavramlardan biridir. İman ve türevleri ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayet bulunur.³³⁶ İman olmadan ne insanın ne de onun yapıp ettiklerinin bir değeri yoktur. Kur'ân-ı Kerim, pasif halde kalmış imandan ziyade aksiyona dönüşmüş imanı esas almaktadır.³³⁷ Bu yüzden çoğunlukla “iman edip salih amel işleyenler” ifadesi Kur'ân-ı Kerim'de birlikte kullanılmaktadır.³³⁸ Bu da bize gösteriyor ki iman amelin bir tamamlayıcı unsuru olmamakla beraber amelsiz iman düşünülemez.

Kur'ân-ı Kerim'in en mühim kavramlarından biri olan imanın mahiyetinin anlaşılması için iman kavramının tanımlarının dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir. Bazı âlimler imanın mahiyetini sözlük anlamıyla açıklarken bazı âlimlerde terim anlamından yararlanarak imanın mahiyeti hakkında farklı açıklamalar yapmıştır. İman kavramının mahiyetinde kesin bir inanma halinin var olduğunu görmekteyiz. İmanın mahiyetinin özünde tasdik unsuru bulunmaktadır.

³³³ Hüseyin Kerim Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, s.290.

³³⁴ Alptekin, s.10.

³³⁵ Sinanoğlu, *İman*, s.213.

³³⁶ İmanın kökü olan *emn* (*emânet* ve *emân*) ilâhî kitapta türevleriyle birlikte 900 civarında yerde kullanılmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu (300 civarında) fiil ve (200 kûsur yerde) isim şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Alptekin, s.10-15.

³³⁷ İzutsu s.200.

³³⁸ er-Ra'd, 13/29; et-Talâk, 65/11; et-Tâhâ, 20/75,112; el-Enbiya, 21/94; en-Nisa 4/124; en-Nahl, 16/97;el-Muhammed, 47/2; es-Sebe, 34/4,37; el-Hac, 22/14,50; et-Tegâbun, 64/9; et-Talâk, 65/11; el-Meryem, 16/96; el-Beyyine, 98/7; el-İbrahim, 14/23; el-Bakara, 2/24,277; el-Ankebut, 29/58; eş-Şûrâ, 42/26; el-Âli İmran, 3/57; el-Maide, 5/9; el-Kasas, 28/67; el-Câsiye,45/50.

3.1.2. İman'ın Temeli Tasdik

İman, Allah Teâlâ'nın varlık ve birliğini, peygamberleri ve peygamberlerin getirdiği tüm haberlerin doğruluğunu tasdik etmek şeklinde tanımlanır.³³⁹ İman gönüllü bir benimseme ve kabul edişi kapsayan bir tasdiktir. Tasdik, sözlükte “şeksiz olarak, kesin bir şekilde inanmak” anlamına gelmektedir.³⁴⁰ Dilcilerin büyük çoğunluğuna göre iman tasdik manasını içermektedir. Tasdik, içinde bilgiyi, akletmeyi, tefekkürü ve azmetmeyi barındıran bir kavramdır. Belirli özelliklerin kavranılması sonucunda samimiyetle oluşan bir kanaat ve bunların inanca dönüştüğü bir üst aşamadır.³⁴¹

Kelam ilminde imanın tanımı genellikle “iman kalbin tasdikidir.”, “iman dil ile ikrar kalp ile tasdiktir”, “iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik organlarla amel etmektir.” şeklinde ifade edilmiştir³⁴². Bu üç farklı tanımlamada ortak ve dikkat çeken önemli nokta imanın temelinde öncelikli olarak tasdik unsurunun bulunmasıdır.

İman temeli olan tasdik zihni bir kabul veya bir hakikatin gerçekliğinin sözlü ifadesi değil, insan üzerinde çok yönlü etkisi olan güven unsuru taşıyan derin bir tasdiktir. Bu yönüyle tasdik küllî bir kavram olup içinde herhangi bir şüphe unsuru barındırmayan bir hali ifade eder. Psikolojik olarak kişinin tasdik ettiği şeye herhangi bir tereddüdünün bulunmadığını gösterdiği gibi tasdikte iradesinin de rolünün bulunduğunu ortaya koyar. Bu sebeple tasdik oluşumunda insanın bireysel çabasının önemli bir yeri vardır.³⁴³

İmanın oluşumu için sadece tasdik etmek yeterli değildir. Çünkü tasdik imanî konularda olabildiği gibi başka konularda da olabilir. Örneğin ‘iki kere iki, dört eder’ diyen birini tasdik ederiz. Fakat bu tasdikimiz, ona iman ettiğimiz anlamını taşımamaktadır. Eğer birisi bizlere “Allah vardır.” derse biz onu hem tasdik ederiz hem de bu söylediği şeye iman ederiz. İbn Teymiyye tasdik kavramının daha genel bir anlam taşıdığını ifade eder ve şu şekilde açıklar; ‘Gök yerin üzerindedir.’ gibi bilinen gerçekleri haber veren bir kimseye ‘Doğru söylüyorsun’, ‘Bu sözünü tasdik ederiz’ diye cevap verilir. Fakat böyle bir kimseye ‘Sana iman ediyoruz.’ şeklinde

³³⁹ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s.193.

³⁴⁰ İbn Manzûr, s.195.

³⁴¹ Gülverdiboğdağ, s..5.

³⁴² Bkz.Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul, 1959, s.74-76; Aydın, s.116.

³⁴³ Alper, s.27.

cevap verilmez.³⁴⁴ Tasdik imanın temelini oluşturur. Tasdik, bir eylemin ve inancın özümsemesi olarak da ifade edilir.³⁴⁵

Tasdik bir doğruyu sadece tanımak değil, fert olarak onu kendi değer dünyasına almak, muhatabının doğruyu söylediğini ifade etmek ve doğruyu icra etmek anlamlarına gelmektedir. Başka bir ifade ile tasdik, bir doğruyu tanımak, değerlendirmek, ifade etmek, desteklemek ve onu pratiğe geçirmektir. Dolayısıyla imandaki tasdik zihnî kabul noktasında kalmayarak eyleme giden yönleri olan, iman kelimesinin de karşılığı olan güven duygusunun zirve noktasına ulaştığı bir tasdiktir.³⁴⁶

İmanın temelini oluşturan tasdikin merkezi kalptir. İmanın tanımı yapılırken tasdikin kalp ile yapıldığı vurgulanır. Kur’ân-ı Kerim ayetlerinde tasdikin merkezinin kalpte olduğu vurgulanır. Bu konuda Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

*“Bir vakit de İbrahim: ‘Ya Rabbi, Ölülerini nasıl dirilteceğini bana gösterir misin?’ demişti. Allah: ‘Ne o, yoksa buna inanmadın mı?’ dedi. İbrahim: ‘Elbette inandım. Lâkin sırf kalbim tatmin olsun diye bunu istedim.’ diye cevap verdi.”*³⁴⁷ Ayeti tasdikin merkezinin kalp olduğunu gösterilir.

*“Bedeviler ‘inandık’ dediler. De ki: ‘Siz iman etmediniz ama ‘boyun eğdik’ (İslam) deyin. Henüz iman kalpleriniz yerleşmedi...”*³⁴⁸ İmanın kalbe girmesi onun kalbî bir amel olduğunu gösterir.

*“Ey Rasûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla ‘inandık’ diyen kimselerden ve küfür içinde koşuşanların hali seni üzmesin...”*³⁴⁹ Ayetlerinde ise çok açık bir şekilde imanın kalpte var olan bir tasdik olduğu, sadece inandık demenin iman için yeterli olmadığı vurgulanır.

Mâtürîdiyye ve Eşârîyye Kelamcıları imanın varoluşsal yapısının (imanın oluşumundaki temel dinamik yapısının) tasdik olduğunu yani imanın direğinin tasdik olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte ikrarın ve amelin gereksizliğini ya da önem arz etmediğini kesinlikle dile getirmemişlerdir.³⁵⁰ Kalbin ameli olan imanın dille ifadesinin gerekliliği ve geçerliliği ise ancak dünyevî hükümlerin uygulanmasında

³⁴⁴ İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, çev. Salih Uçan, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s.121-122.

³⁴⁵ Gülverdiboğdağ, s.30

³⁴⁶ Alper, s.27

³⁴⁷ el-Bakara, 2/ 260.

³⁴⁸ el-Hucurât, 49/14.

³⁴⁹ el-Maide, 5/41; en Nahl, 16/106

³⁵⁰ Nurettin Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev.Bekir Topaloğlu, MİFAV, İstanbul 2013, s.171.

gereklidir.³⁵¹ Mâtürîdî, kalp ile tasdik inanın gerçekleşmesinde gerekli olduğunu hem akli hem de nakli delillerle ispatlamaya çalışmıştır.³⁵²

Ammar b. Yasir'in işkence altında söyledikleri ile ilgili olarak nazil olan ayette³⁵³, Firavun ailesine mensup imanını gizleyen mü'minin olduğundan bahseden ayette³⁵⁴ inanın kalp ile tasdik oluşu, hatta bazı tehlikeli durumlarda gizlenmesinin imana zarar vermediği açıklanır.³⁵⁵ Allah Teâlâ bu durumdaki kimseye mü'min diyorsa demek ki iman temelini kalpteki tasdik oluşturmaktadır. Hadislerde de inanın temelini, merkezinin kalpteki tasdik olduğuna dair deliller de görmekteyiz.³⁵⁶

Netice olarak görmekteyiz ki inanın mahiyetinin temelinde tasdik bulunmaktadır. Tasdiksiz olan inanma hali şüpheyi barındırmaktadır. Oysaki iman bir şeye kesinlikle inanma halini belirten bir kavramdır. İmanın oluşumu kalpte başlar. Kalpte oluşan iman, kendisini bozucu çevre şartlarından korursa etkisini sözlerde ve davranışlarda göstermeye başlar. Özetle insan fitratının derinliklerinde ve inanın temelinde tasdik unsuru bulunmaktadır.

3.2. Fıtrat İman Etmeyi Gerektirir

İnsan fitratı hakiki imanı elde etmede insana rehberlik edecek artı değerli ilahî bir lütuftur.³⁵⁷ İnsan yaratılışı gereği inanmadan hayatını devam ettiremez. Hayatının her döneminde bir şeye inanmak, iman etmek ihtiyacı içindedir. İnsanlık tarihi boyunca her devirde birbirinden farklı ortamlarda ve zamanlarda olmakla birlikte insanın sürekli iman ettiği, tapındığı ve inandığı tespit edilmiştir.³⁵⁸

İnsanda var olan iman kabiliyeti bir ağacın tüm yapısında suyun bulunması veya insanın damarlarında dolaşan kanın bulunması gibidir. Nasıl ki ağacın köklerinden yapraklarına kadar tüm yapısında su bulunduğu gibi veya kanın insan

³⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhid*, s.569.

³⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.487-495.

³⁵³ en-Nahl, 16/106.

³⁵⁴ el-Mü'min, 40/28.

³⁵⁵ Alptekin, s.109.

³⁵⁶ “Üsame b. Zeyd'den şöyle rivayet olunur: Rasulullah bizi Cüheyne kabilesi üzerine cihada gönderdi. Sabah vakti düşmanla karşılaşp, onları yenilgiye uğrattık. Ensar'dan bir mücahitte ben, Fezari kabilesinden bir çobanla karşılaştık, bizi görünce akli başından giderek şuursuz bir halde: “La ilahe illallah” dedi. Bunun üzerine Ensarlı kardeşim çekildi. Fakat ben silahımı Fezari'ye dayadım, nihayet öldürdüm. Medine'ye geldiğimizde bu vakıa Rasulullah'a haber verildi. O bunu duyunca bana: Ey Üsame! Bu adamı “La ilahe illallah” dediği halde niçin öldürdün? Dedi. O, ölümden kaçmak için söyledi, dedim. Bunun üzerine “Kalbini yarıp baktın mı?” dedi. Rasulullah bu suali hiç durmadan tekrar ediyordu. Nihayet ben, keşke bu günden önce Müslüman olmayaydım, demiştir. Bkz. Müslim, “İman”, s.158.

³⁵⁷ Akçay, *İnsanlığın Ortak Temeli Fıtrat*, s.166.

³⁵⁸ Köksal Mustafa Âsım, *Dinî ve Ahlâkî Sohbetler*, TDV Yayınları. Ankara, 1994, c.I, s.2-7. Ayrıca bkz. Kılavuz, s.95.

vücudunun her yerine ulaştığı gibi insan fitratında iman kabiliyeti onun bütün varlığını kapsamıştır. İnsanın Allah’a iman etmesi onun temel özelliklerden biridir. İnsanda var olan iman bilinci bir anda var ya da yok olmaz. Birtakım etkenlerin ve imtihanların sonunda kişi Allah Teâlâ’nın kullarından istediği imanı elde eder veya iman bilincini dahi zayıflatarak helak olur.³⁵⁹

Fıtrat ve iman arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için tohum ve o tohumdan oluşan meyve veren ağaca benzetebiliriz. İnsan bir toprağın altındaki tohum gibidir, hakikatle beslenirse toprağın üstünde meyve veren ağaç gibi olur. Ve buradaki tohum fitratı, meyve ise imanı temsil eder. İnsan hakikatten mahrum bırakılırsa toprağın altında kalan çürüyen tohum gibi maddesinin enkazı altında kalarak tükenenlerden olur.³⁶⁰ Ancak hakikatle beslenirse “*Biz insanı en güzel şekilde yarattık.*”³⁶¹ ayetine binaen mümin olur, aksi durumda hakikatten mahrum kalırsa “*aşağıların aşağısı*”³⁶² katında çürüyen bir tohum misali yok olup gider.

Bir tohumunun çatlayıp filizlenmesi, filizlendikten sonra büyüüp serpilmesi için uygun çevre koşulları gerekli olduğu gibi onun büyümesini engelleyecek zararlı haşerelerden de korunması gerekir.³⁶³ İnsan fitratında var olan Allah Teâlâ’nın varlığını bilme kabiliyetinin filizlenip serpilmesi ve insanı Allah’a iman etme noktasına götürmesi için ona destek olan ve onun fitratını köreltecek etkenlerden uzak tutan bir çevreye ihtiyaç duyar. Bu durum fitrat iman ilişkisinde çevrenin önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Peygamber efendimiz (sav)’in “*Her çocuk fıtrat üzere doğar sonra anne- babasını onu Yahudi Hristiyan ve Mecusi yapar.*”³⁶⁴ hadisi fitrat iman ilişkisinde çevrenin bilhassa anne babanın, çocuğun fitratı üzerindeki etkisini göstermektedir. Doğuştan getirilen özelliklerle birlikte içinde bulunulan çevre, insan üzerinde olumlu veya olumsuz yönleriyle etkiler. Başka bir deyişle çocuktaki iman oluşumu ve gelişimi, onun fitratı ve çevresi arasındaki ilişkilerinin ürünüdür. Bahsi geçen hadiste her ne kadar öncelikli olarak ailenin fitrat üzerindeki önemi vurgulanmışsa da daha geniş açıdan ele alındığında imanın oluşumunda ve şekillenmesinde çevrenin önemine dikkat çekilmiştir.³⁶⁵

³⁵⁹ Alper, s.72.

³⁶⁰ Erdoğan, s.19.

³⁶¹ et-Tin, 95/4.

³⁶² et-Tin, 95/5.

³⁶³ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Matbacılık, Trabzon 2011, s.159.

³⁶⁴ Bkz: Buhari, “Cenaiz” 93.

³⁶⁵ Alper, s.195-196.

Allah, insanı imanı kabul edecek bir kabiliyette, doğuştan tevhid inancına hazırlıklı ve yatkın bir varlık olarak yaratmıştır. Bu yaratılış özelliği değiştirilmez ve geliştirilirse çocuktaki iman etme kabiliyeti zamanla Allah Teâlâ'nın varlığına hakîkî bir şekilde iman etmeye doğru yol alır. Eğer bir insan fıtrat üzere yaratılışına uygun inanış ve tutum sergilemiyorsa bu durumda çevrenin insanın iman etme noktasındaki olumsuz müdahalesinden söz etmek gerekir.³⁶⁶

Allah her insanı kendisine iman edebilecek bir fitratta yaratmıştır. Ancak insanda var olan bu fitrî iman, Allah katında dikkate alınan ve din tarafından emredilen, insanın akıl ve iradesi ile elde ettiği imanın karşılığı değildir. Hakiki manada imana ulaşmak için insanın bir takım aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Fıtrî iman imanının ilk halini ifade eder.³⁶⁷ İman kavramını bazı alimler; fitrî iman ile kesbî iman şeklinde iki kısma ayırarak açıklanmıştır. Buna göre doğuştan var olan, elest-bezminden beri bütün insanlarda mevcut olan ve bütün insanların sahip olduğu iman, fitrî imandır. Kesbî iman ise insanın çabası ile elde ettiği imandır. Fıtrat bizzat imanının kendisi değil, onu başlatan ilk muharriktir. Akıl ve iradesiyle Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini kabul eden kimse, fitrî imanı tasdik etmiş ve doğuştan gelen bu imanını geliştirerek kesbî imana ulaşır. Ancak Allah Teâlâ'yı inkâr eden kimse ise doğuştan var olan fitrî imanı da yok etmiştir.³⁶⁸ Artık onların kalpleri mühürlenmiştir.³⁶⁹

İmana dair kalplerinde hiçbir şey kalmamıştır.³⁷⁰ Eğer insan aklını ve iradesini var olan kabiliyetini kullanarak Allah'a iman etme yolunda kullanırsa hakiki iman mertebesine ulaşır.

Çevrenin olumlu desteğinin sağlanmasıyla irade, akıl, kalp ve duygular iman ile ilişkiye geçer ve kişinin iman hayatı başlar. Bunun tam tersi bir durum olduğunda fitri iman kabiliyetinin üzeri örtülü kalır. Küfür ve onun türevleri ortaya çıkar.³⁷¹ İman fitratta bulunan saf ve temiz duyguyu ifade eder. Küfür ise, bu doğal, temiz ve saf duyguya sonradan arız olan, yabancı ve imanının saflığını bozan haricî bir müdahaledir.³⁷² Küfür, fıtratı ve imanı kirleten, bozan bir müdahaledir. Bu kirliliğinin son hali, kalbin mühürlenmesidir. Kalbi mühürlenmiş insan da, artık hakikatleri

³⁶⁶ Kasapoğlu, s.14.

³⁶⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c.XXV, ts Tahran, s.120.

³⁶⁸ Akçay, *İnsanlığın Ortak Temeli Fıtrat*, s.159-160.

³⁶⁹ Bkz. Bakara,2/7; En'am, 6/46; Casiye, 45/23

³⁷⁰ Bkz: el-Bakara, 2/6-7.

³⁷¹ Kasapoğlu, *Kur'an'da İman ve İnkâr Psikolojisi*, s.26.

³⁷² İnciler, s.24.

kavramaktan uzaklaşmış bir varlığa dönüşür. Ayette “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”³⁷³ ifadesi yer alır. Yaratılışına aykırı davranan insan, yaratılış yapısını bozmuş ve dolayısıyla yaratılışından gelen saf varlığını kirletmiştir. İnsan selim bir yapıya sahip olarak doğmaktadır ve bu yapı iman-küfür, kabul-reddetme, hidayet-dalalet gibi kesin belirleyici anlamlar taşımaz.³⁷⁴

İnsanda imana veya küfre müsait bir yapının varlığı kabul edilir. Eğer insan bir şeye inanmaya müsait bir yapıda olmasaydı dış dünyadan aldığı uyarımlar onu etkiler, o artık hiçbir şeye inanamaz hale gelirdi. İnsanın bu durumunu duyularla örneklendirebiliriz.

Örneğin insanın, işitme duyusu olduğu için kâinatta bir takım sesleri duyabiliyor. Aynı şekilde görme duyusuna sahip olduğundan dolayı dış dünyayı görmektedir.³⁷⁵ Bu duyulara sahip olmasaydı veya bu duyular hastalıklı olsaydı hakikati ne duyabilir ne de görebilirdi. Birey, hayatına henüz gelişmemiş bu saf inançla başlayıp sahip olduğu bu fitrî imanla paralel bir yaşam sürdürdüğünde yaratıcısının varlığı ve birliği bilincine ulaşabilir.³⁷⁶

İnsan doğduğu andan itibaren fitrî bir arayışta olup, genellikle çevrenin yönlendirmesine bağlı kalır. Bütün insanların yaratılışında var olan, herhangi bir değişikliğe uğramamış fitrî kabiliyet insanı tek bir yaratıcıya inanma fikrine doğru yönlendirir.³⁷⁷ Bu kabiliyetin doğru bir şekilde kanalize edilmesi gerekir.

Fıtrat insanın gelişimine paralel olarak gelişen, desteklenmesi ve onun gelişimindeki engellerin kaldırılması gerekli olan bir yapıdadır. İnsanlarda belli bir gayeye yönelik yaratılıştan kendisine ihsan edilmiş yapı bulunmasaydı, onun iman etmesinden söz edilmezdi. Öyleyse insanın çevresel etkenlerle belli bir inanca ve dine sahip oluşu kendi varlık yapısındaki fıtratın mevcudiyetinden ve bunun kendisine sunulması almaya hazır olmasındandır.

Fıtratın imanın kazanmasındaki rolü ve gücünü şöyle belirtmek gerekir ki insan ruhu yaratılış itibarıyla inanç boşluğu ve inançsızlık denebilecek bir durumdan kaçır, itaat edeceği mutlak sonsuz bir kudreti arar. İnsanın bu eylemi elinde olmayan

³⁷³ el-Bakara, 2/7.

³⁷⁴ Arslan, sf.32-34; Ayrıca bkz. Mustafa Akçay, “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbğatullah Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.17, 2008, s.146.

³⁷⁵ Alper, s.170.

³⁷⁶ Özen, s.116.

³⁷⁷ Özen, s.62.

tabi bir durumdur.³⁷⁸ Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman noktasında Hz. İbrahim'in yaratıcıyı arayış serüveni³⁷⁹ veya Hayy İbn Yakzân'ın hikâyesinde³⁸⁰ bahsedilen yaratıcısını bulma serüveni fitrattaki tabi olan durumu gözler önüne sermektedir. Bahsedilen anlatımlarda insanın fıtratı ile Allah katında kabul edilebilecek bir iman ile iç içe oluşu vurgulanmaktadır.³⁸¹ İnsan iman ile kendisini yaratan Rabb'ine olan mensûbiyetini ifade etmektedir. Nasıl ki basit bir kağıt parçası merkez bankası mührüyle değer kazanıyorsa iman da insan fıtratını yaratana olan aidiyetini ve mensûbiyetini ortaya çıkardığından insana değer kazandırır. İnsan varoluşsal anlamlığına iman ile kavuşur. İman insan fıtratını aydınlığa çıkaran bir ışıktır.³⁸²

Fıtrat ve iman ilişkisinde fıtratın imanın oluşması için bir başlangıç noktası oluşturduğu görülmektedir. Kişi bozucu çevre şartlarından etkilenmez ise, fıtrat kendisinden beklenen kabiliyeti sürdürür ve Allah Teâlâ'nın kullarından istediği imanı elde etmesine yardımcı olur. İman kişinin sözlerine, davranışlarına ve düşünce biçimine kadar hayatının tüm alanlarını etkileyen bir haldir. Ancak bozucu çevre şartlarından etkilenirse farklı inanış biçimlerine yönelir. Fıtratın etkilendiği en önemli çevre kişinin aile çevresidir. Çocuk başta ailesinin yönlendirmesi olmak üzere hayatının tüm alanlarında çevresinden etkilenmektedir.

³⁷⁸ Akçay, *İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü*, s.290.

³⁷⁹ Bkz. Bu serüveni şu ayetler dile getirmektedir: “Üzerine gece basınca İbrahim bir yıldız gördü; ‘Budur Rabbim’ dedi. Yıldız batınca: ‘Batanları sevmem’, dedi. Ay’ı doğarken görünce: ‘Budur Rabbim’ dedi. O da batınca: ‘Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum.’ dedi. Güneşi doğarken görünce: ‘Budur Rabbim, bu daha büyük!’ dedi. O da batınca dedi ki: ‘Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben Ona ortak koşanlardan değilim!’” el-En’am, 6/76-79.

³⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; İbn Tufeyl -İbn Sînâ, *Hayy İbn Yakzân*, trc. Yusuf Özkan Özburun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

³⁸¹ Mutahhari, Murtaza, *Ahlâk Felsefesi*, çev. Hasan Almaz, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.119.

³⁸² Gürger, s.70.

3.2.1.Fıtrat Hadisi ve Yorumu

Kur’ân-ı Kerîmin Rum suresi otuzuncu ayetinde ve hadislerde geçen fıtrat kavramı, bütün insanlarda ortak bulunan genel ve özel bir yaratılış biçimini sembolize etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi fıtrat yaratılışın ilk şeklini ve bütün insanlarda ortaklaşa bulunan genel yaratılışını ifade eder.³⁸³ Fıtrat kavramı Kur’ân-ı Kerim’de kelime olarak bir ayette geçmesine rağmen bazı hadislerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle fıtrat *“Her çocuk fıtrat üzere doğar”* şeklinde başlayan hadis ile ilişkilendirilmiştir. Fıtrat denilince ilk olarak akla gelen hadislerden biri olmuştur. Bu konuda Hz. Peygamber(sav)’ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *“Dünyaya gelen her çocuk fıtrat üzere doğar. Daha sonra ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar. Tıpkı hayvanın yavrusunu sapasağlam, organları yerli yerinde doğurması gibi. Siz onda bir eksiklik görüyor musunuz?”*³⁸⁴ hadisi gelmektedir.

Hadiste bahsedilen fıtratta kastedilen mananın ne olduğuna dair İslam âlimleri tarafından birçok yorum yapılmıştır. İslam âlimleri bahsi geçen hadisi göz önünde bulundurarak fıtratı genellikle *“Fıtrat İslam üzere yaratılıştır.”*³⁸⁵, *“Fıtrat mîsak ahdi”*ndeki marifet üzere yaratılıştır.³⁸⁶ *“Fıtrat iman ve küfür üzere yaratılıştır.”*³⁸⁷ *“Fıtrat doğuştan İslam’ı kabule yatkın oluşturmıştır.”*³⁸⁸ şeklinde yorumlamıştır.³⁸⁹ Âlimler savundukları bakış açılarına göre birtakım deliller getirmişlerdir.³⁹⁰

Bu hadisin farklı rivayetleri de bulunmaktadır: *“Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra ana-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar. Tıpkı (herhangi bir)*

³⁸³ Yavuz, s.77.

³⁸⁴ Buhari, “Cenaiz”, 93, “Kader”, 3.

³⁸⁵ Sahabe ve tabiîn ile selef ulemasının, İmam Şafi, İmam Malik, Ahmet b. Hanbel gibi mezhep imamlarının görüşüne göre, fıtrattan maksat İslâm’dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hökelekli, “Fıtrat”, c.XIII, s.47; Öge, s.259-263.

³⁸⁶ İmam-ı Azam insanların yaratılışta iman- küfür gibi sonradan kazanılan bir özellikte değil, bu iki durumu da kabul edebilecek, özellikle de ahitleşme ayetinde vurgulandığı üzere selim fıtrata uygun düşen Rabbini tanıma niteliği ile yaratıldığını iddia etmektedir. (Kurt, s.77.) Ona göre, “Allah Âdem’in neslini, sulbünden insan şeklinde çıkarmış, onlara akıl vermiş, hitap etmiş, imanı emredip, küfrü yasaklamıştır. Onlar da onun Rab olduğunu ikrar etmişlerdir. Bu onların imanıdır. İşte onlar bu fıtrat üzere doğarlar. Bundan sonra küfre sapan bu fıtratı değiştirip bozmuş olur. İman ve tasdik eden de fıtratında sebat ve devam göstermiş olur.” Ebû Hanife, *Fıkhu’l-Ekber*, s.56.

³⁸⁷ Fıtrat “insanların yaratıldığı ilk başlangıç halleri, insanın yaratılışındaki ana ilkeler” şeklinde yorumlanmıştır. Pek de itibar görmeyen bu görüş özellikle İbn Teymiyye tarafından eleştirilmiştir. Bkz.(Hökelekli, *Fıtrat*, c.XIII, s.47.)

³⁸⁸ Bu görüşü benimseyenler fıtratı, “ilk yaratılış hali” olarak yorumlamışlar, her insanın yaratılışı itibarıyla İslâm’ı kabule hazır ve uygun halde yaratıldığını ifade etmişlerdir. Bkz.(Hökelekli, *Fıtrat*, c.XIII, s.47.)

³⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. El-Karni, s.67-172.

³⁹⁰ Hökelekli, *Fıtrat*, c.XIII, s.48.

hayvanın, uzuvları tam bir yavru hayvan doğurduğu gibi. Onlarda herhangi bir uzuv noksanlığı görür müsünüz? Sonra Ebu Hureyre "isterseniz şu ayeti okuyun" dedi. "Allah Teâlâ'nın insanları üzerine yarattığı fitrata sarıl, zira Allah Teâlâ'nın yaratmasında herhangi bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."³⁹¹

Başka bir rivayette ise "Her doğan bu fitrat üzere doğar. Sonra ana-babası onu Yahudileştirir veya Hristiyanlaştırır. Tıpkı develerin, yavrularını kusursuz bir şekilde doğurduğu gibi. Siz hiç onların uzuvlarında herhangi bir eksiklik gördünüz mü? Dediler ki: Ey Allah Teâlâ'nın Resulü "Küçük yaşta ölenin konumu nedir? Peygamber(s.a.v.): "Allah, eğer yaşasalardı, onların yapacakları amelleri en iyi bilendir"³⁹² dedi.

Diğer bir rivayette; "Her insanı annesi fitrat üzere doğurur, daha sonra ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar. Eğer ebeveyni Müslüman ise o da Müslüman olur. Meryem ve oğlu Hz. İsa hariç her çocuğa, daha annesi doğururken, şeytan yumruğu ile onun iki yanını dürter."³⁹³

Yine başka bir rivayette "Her doğan millet üzere doğar, sonra ana babası onu Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır veya Müşrikleştirir. Denildi ki Ey Allah Teâlâ'nın Rasulü, daha önce ölenler helak mi oldular? Bunun üzerine Peygamberimiz(s.a.v.): Onların ne yaptıklarını en iyi Allah bilir."³⁹⁴ ifadeleri yer almaktadır.

Hadislerde verilen ortak mesaj, her insan fitrat üzere doğar ve çevresinden etkilenir. Peygamberimiz, çocuğun inanç bakımından mutlaka ailesinden etkileneceği ve eğitimde ailenin mutlak rolü olduğu gerçeklerini dile getirmektedir. Ayrıca bu hadislerden hareketle hiçbir Müslüman'ın küçük yaşta İslam dinini araştırarak Müslüman olmadığı gibi aynı şekilde hiçbir Yahudi'nin ya da Hristiyan'ın küçük yaşta bu dinleri araştırarak seçtiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda anne babanın, çevrenin mutlak etkisi tartışılmaz bir gerçektir.³⁹⁵

Çocuk anne ve babasının yanında bir emanet olup temiz kalbi ruhu ve kalbiyle her türlü nakışa, çizilişe ve işlenişe elverişli durumdadır. Duyduğunu olduğu gibi almaya yetenekli ve öğrendiği her şeyi sorgulamadan yapmaya eğilimlidir.³⁹⁶ Fıtratı gereği çocuk iyiliğe ve doğruya inanmaya yetenekli bir yaratılışa sahiptir.

³⁹¹ Müslim, "Kader", 22.

³⁹² Buhari, "Kader" 3; Müslim, "Kader", 23-24.

³⁹³ Müslim, "Kader", 25

³⁹⁴ Tirmizi, "Ebu İsa Muhammed b. İsa, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Kader" 5.

³⁹⁵ Evgin, s.102.

³⁹⁶ Yavuz, s.78-79.

Çocuğun bu yapısı çevre etkileşimi ile değişimlere uğrar. Bu durum iyiden kötüye doğru gelineceği gibi kötüden iyiye ve hayra da gelişebilir. Fıtratın aile ve çevreden mutlaka etkilendiğini “*her çocuk fıtrat üzere doğar*” hadisi işaret etmektedir.³⁹⁷

Kâinattaki bütün varlıklar gibi insan da kendine özgü fitrî bir yaratılışa sahiptir. Dünyaya gelmeden önce birtakım donanım, yetenek ve kabiliyetlere doğuştan sahip olmuştur. Fıtrat insana değer katan, onu diğer varlıklardan ayıran bir özürdür.³⁹⁸ Bu öz yaratıcı tarafından insana belli bir amaç ve hedefler için kodlanmış unsurlar barındırmaktadır, fakat insanların yaşadığı çevreye bağlı olarak insanlara kodlanmış özün etkileyiciliği değişkenlik göstermektedir.³⁹⁹

Hadiste özellikle “*Hiçbir eksiklik gördünüz mü?*” ifadesiyle fıtratın sağlamlığından bahsedilmektedir. Hadisin bu kısmı “*Hiç kusursuzluk gördünüz mü?*”⁴⁰⁰ ayetine de işaret etmektedir.. Kişinin yaratılışındaki bir organında, herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de, asıl fıtrat, sahîh ve salim olmasıdır. Bir örnek ile ifade edecek olursak normalde, insanda iki gözün bulunması asıldır. Görmeyen bir göz, geçici sebeplerden dolayı hastalıklı demektir Bununla birlikte bir takım sebeplerden dolayı görme özürü olanlar da bulunabilir. Fakat bu durum, fıtratta var olan bir durum değil, arızî bir haldir. Bedendeki olumlu ya da olumsuz değişiklikler sonradan olduğu gibi, fıtrattaki olumsuz değişiklikler de sonradan olur. Kişi Allah Teâlâ’nın varlığını bilecek ve O’na itaat edecek bir biçimde yaratılmıştır. Fıtratta herhangi bir eksiklik ve kusurluluk bulunmamaktadır.⁴⁰¹ Fıtrat üzere yaratılmış olan çocuk dünyaya geldiğinde hiçbir şeyin bilgisi onda mevcut değildir. O ne iman ne de küfrü bilebilir. Kur’ân-ı Kerim’in “*Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmiyor halde çıkardı.*”⁴⁰² Ayetinde bu durumdan bahsedilmektedir.⁴⁰³ Fakat her çocuğun doğuştan süt emme içgüdüsüne sahip olduğu gibi Allah Teâlâ’nın varlığını bilmeye kabiliyetli yaratılışa sahiptir. Tıpkı dişi kuşun, kursağında sindirilmeye hazır hale getirdiğini yavrularının ağzına aktarması veya kovandaki işçi arıların kraliçe arının emrinden dışarı çıkmamaları gibi doğal bir hâldir.⁴⁰⁴ İnsanda var olan bu

³⁹⁷ Yavuz, s.77.

³⁹⁸ Özen, s.36.

³⁹⁹ Kılıç, s.24.

⁴⁰⁰ el-Mülk, 67/3.

⁴⁰¹ Yazır, c.VI, s.3823.

⁴⁰² en-Nahl, 16/78.

⁴⁰³ İnciler, s.45.

⁴⁰⁴ İnciler, s.40.

kabiliyet ailesi başta olmak üzere çevrenin etkisi ile ya gelişmeye ya da körelmeye başlar.

Fıtrat kavramıyla alakalı yaklaşık elli beş hadis tespit edilmiştir. Tespit edilen hadisler de “*Her çocuk fıtrat üzere doğar.*” hadisi⁴⁰⁵ karşımıza çıkmakla birlikte, Miraç hadisesinde Peygamber’(s.a.v.) in fıtrata uygun olanı yapması⁴⁰⁶, uykuda ölen kişi ve hangi durumda fıtrata uygun öleceği⁴⁰⁷, fıtratta var olan insanî özellikleri ifade eden “*Beş şey fıtrattandır...*”, “*On şey fıtrattandır...*”⁴⁰⁸ şeklinde hadisler⁴⁰⁹ bulunmaktadır. Hadislerde, fıtrat kelimesine lügat bakımından aynı manalar yüklenmekle birlikte, ıstılahî yönüyle farklı anlamların kullanıldıklarını görmekteyiz.⁴¹⁰ Özellikle “*Beş şey fıtrattandır.*” ,“*On şey fıtrattandır.*”⁴¹¹ şeklinde başlayan hadisler genellikle peygamberlerin sünnetini ifade etmektedir. Fıtrat bir nevi tüm peygamberlerin bir mirasıdır. Bu hadislerde ifade edilen hususlar yerine getirildiğinde, bir nevi insanın aslına, yaratılışına uygun şekilde davrandığı vurgulanmaktadır.⁴¹²

Ayrıca fıtrat, varlıkların kirlenmemiş temiz, temel yapılarını teşkil etmektedir. “*Beş şey fıtrattandır,*” ,“*On şey fıtrattandır,*”⁴¹³ şeklinde başlayan hadis-i şeriflerde özellikle temizlik vurgusu yapılmaktadır. Kişi kendisi maddi ve manevi her türlü pislikten arındırmalı temiz olmalıdır. Kişinin maddi ve manevi pisliklerden arınıp temiz olması imanın gereklerindendir. Nitekim Peygamberimiz(s.a.v.) “*Temizlik imandadır.*”⁴¹⁴ buyurmaktadır. Temiz olmak hem fitrî hem de imanî bir durumdur. Fıtrat kalplere tesir eden bir unsurdur. Her kalp doğuştan fıtrat üzeredir ve temizdir. Ancak zamanla insanını yapıp ettikleri yüzünden kalpler kirlenir. Kalp zamanla hakikatleri göremeyecek kadar kirlenir ve insan fıtratından uzaklaşmış olur.

Fıtrat kavramı çevrenin etkisi ile gelişebilen veya körelip yok olmaya müsait esnek bir yapıdadır. Fıtratın bu yapısını özellikle bahsi geçen hadislerden öğrenmekteyiz. Fıtrat kişideki imanın oluşumunu ve gelişimini etkileyen en önemli

⁴⁰⁵ Buhari “Cenaiz” 93, “Kader” 3.

⁴⁰⁶ Buhari, “Enbiya” Müslim, “İman”,259; Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmet b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; “Eşribe” 4l.

⁴⁰⁷ Buhari, “Tevhid” 34, İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “Dua” 15.

⁴⁰⁸ Buhari, “Libas” 63, 64; Müslim, “Taharet”, 49,50; İbn Mace, “Taharet”, 8.

⁴⁰⁹ Evgin, s.93-110.

⁴¹⁰ İnciler, s.42.

⁴¹¹ Buhari, “Libas” 63, 64; Müslim, “Taharet”, 49,50 ,56; Tirmizi, “Edep”, 14 .

⁴¹² İnciler, s.42.

⁴¹³ Buhari, “Libas” 63, 64; Müslim, “Taharet”, 49,50 ,56; Tirmizi, “Edep”, 14 .

⁴¹⁴ Müslim, “Taharet” 1.

unsurlardan biridir. Allah Teâlâ'ya iman etmenin birinci şartı olan onun varlığını ve birliğini tasdik etmek fitratın korunmasına, gelişmesine ve çevrenin etkisine bağlıdır. Çevre etkileşimi fitratı doğrudan etkileyen bir unsurdur. İnsan fitratı ilk olarak aile çevresinden etkilenir. Hadislerde de bu durum anlatılmıştır. Hadisler de bahsi geçen anne-baba kavramları sadece aileyi temsil etmez kişinin etkileşim içinde olduğu bütün çevre unsurları kastedilir.

3.2.2.Çevrenin Fitrat Üzerindeki Etkisi

Günümüzde insanın içinde bulunduğu çevre, fitrî yapısını unutturan ve onu kendine yabancılaştıran unsurlarla çevrilidir. Fitrat tıpkı ham madde gibi dış çevre ile karşılaştığı anda etkileşim içine girmeye ve çevreden etkilenmeye başlayabilmektedir. Dış etkenlerle karşılaşmıyca kadar fitrat, lekesiz bir halde bulunur. Olumsuz etkenler ve yanlış yönlendirmeler olmadığı sürece de fitrat kendini geliştirdiğinde hakiki manada bir imana dönüşür.⁴¹⁵

İnsanda zihinlerinde iyiyi ve kötüyü, doğruyu yanlış, adaleti adaletsizliği ayırt eden sosyal değerlendirmeler yapabilen özellikler doğuştan hazır bir şekildedir.⁴¹⁶ Çocuğun ailesi büyüüp yetişmesinde, şahsiyetinin gelişmesinde, sosyalleşmesinde, dini inanç, tutum ve davranışların çocuğa aktarılmasında başrol oynamaktadır. Çocuğun toplumun inanç ve değerlerine, kültür ve geleneklerine uyumlu bir birey olarak yetişmesi önce aile çevresinde sağlanır.⁴¹⁷ İnsanın en yakın çevresi olan aile, sadece inanç yapısını değil, her çeşit düşünce ve tutumunu da etkilemektedir.⁴¹⁸ Çocuğun doğuştan getirdiği Allah Teâlâ'ya inanma kabiliyeti anne-babanın yönlendirmeleriyle gelişmeye veya körelmeye başlar. Çünkü insan ilk önce anne-babasını model olarak alır, onları taklit eder.⁴¹⁹ Yakın çevresindekilerin hal ve hareketlerini küçük yaşlarda düşünmeden, sorgulamadan taklit ederek öğrenirler.⁴²⁰ Birey, önce ailesinden sonra okul ve arkadaş çevresinden daha sonra da kendisini yöneten insanların tavır ve davranışlarından önemli derecede etkilenmektedir.⁴²¹

⁴¹⁵ Kılıç, s.18-19.

⁴¹⁶ Taslaman, s.83-85.

⁴¹⁷ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2009, s.175.

⁴¹⁸ Özen, s.75.

⁴¹⁹ Ali Rıza Aydın, "Çocuğun Dini Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü", *Ekev Akademi Dergisi*, S.15, Bahar 2003, s.108-109.

⁴²⁰ Yavuz, s.103-104.

⁴²¹ Kılıç, s.18.

Araştırmalar, çocukluk yıllarında geçirilen yaşantıların ve kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını, alışkanlıklarını, inanç ve değer yargılarını şekillendirdiğini ve sağlam bir kişiliğin temellerinin çocukluk döneminde atıldığını ortaya koymuştur.⁴²² Ancak her zaman ailesinin veya çevresinin inancı üzerine devam eder diye kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu durum ekseriyetle olan bir durumdur. Çünkü belli bir yaşa geldikten sonra sahip oldukları dini inançları değiştiren, anne babasının inançlarına tamamen zıt inançta insanların olduğu da bir gerçektir.⁴²³

İnsanın en önemli özelliklerinden biri olan konuşabilme yeteneği doğuştandır. Bu durumda doğuştan/fitraten sosyolojik bir varlık olması birçok insanlarla etkileşimde bulunacağı bir ortama doğuştan hazır olduğu göstermektedir.⁴²⁴ Fıtrat hadisinin farklı bir rivayetinde çocuğun konuşma çağına kadar fıtrat üzere, doğuştan saf ve temiz yapıya sahip olduğundan bahsedilmektedir.⁴²⁵ İnsanın dış etkenlerle karşılaşması çocuğun konuşmaya başlama safhası ile oluşur.⁴²⁶ Hadiste “*Her bir kişi ancak fıtrat üzere doğar. Konuşmaya başlayıncaya kadar fıtrat hâli devam eder.*”⁴²⁷ ifadesiyle çocuğun konuşmaya başlayıncaya kadar saf fitrî yapısının bozulmadığı ifade edilir. Kendisini ifade yeteneği kazanmaya başladıktan sonra dil aracılığıyla çocuğa fikirler, inançlar ve değerler aktarılmaktadır.⁴²⁸ Çocuk başlangıçta dinle ilgili çevresindeki yetişkinlerin kullandıkları kavramları davranış ve yaşayış biçimlerini taklit ederek başlar.⁴²⁹ Konuşmaya başladığı andan itibaren toplumun kemikleşmiş gelenekleriyle karşılaşmakta ve bunları sorgulamadan kabul etmektedir. Oysaki sorgulamadan kabul etme durumu Kur’ân-ı Kerim’de çokça eleştirilmiştir. “*Onlara: ‘Allah Teâlâ’nın indirdiğine uyun!’ dense: ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız onların yolundan gideriz.’ derler. Şeytan, onları alevli ateşin azabına çağırmış olsa da mı babalarının izinde gidecekler?’*”⁴³⁰ İnsanı yönlendiren dış etkenler fıtratın tersi yönde işlediği bir toplumda insan, özünden uzaklaşmakta ve

⁴²² Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2013. s.13-14.

⁴²³ Hafizoğlu, s.159.

⁴²⁴ Taslaman, 43-44.

⁴²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, sf.24.

⁴²⁶ Özen, s.75.

⁴²⁷ Ahmed b. Hanbel, s.24.

⁴²⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV yayınları, Ankara 1993, s.127.

⁴²⁹ Yavuz, s.143-144. Ayrıca bkz. Emin Ay - Sait Kızıllırmak, “Fıtrat”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Şâmil Yayınları, İstanbul 1990,c.II, s.189.

⁴³⁰ el-Lokman, 31/21.

kendine yabancılaşmaktadır.⁴³¹ Bu bilinçsizce öğrenme durumu ilerleyen yıllara da topluma büyük bir zarar olarak geri dönmektedir. Bu bağlamda Hz. Nuh'un ,“*Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden hiç kimse bırakma. Çünkü sen onları sağ bırakırsan kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız nankör nesiller doğururlar.*”⁴³² ayeti bilinçsiz ebeveyn ve sosyal çevrenin toplum üzerindeki olumsuz etkisine işaret etmektedir.⁴³³

İnsan hayatını, çevresine uyum sağlamakla geçirir. Yani gelişim sürecinde her bireyin içinde bulunduğu toplumda örnek aldığı kişide gördüğü dili, ahlakı, hukuku, dini, kültür ve sanatı, kısaca hayat anlayışını taklit ederek uyum sağlamaya çalışır.⁴³⁴ Çoğu kere, ferdin dini inancı çevrenin inancıdır; onun sahip olduğu iman toplumun imanına bir iştirakten, adet olan inançları taklitten benimsemekten ibarettir.⁴³⁵ Bu durum imanının oluşumunda ve gelişmesinde fitratın değişimine bağlı olarak farklılık göstermektedir.

3.3. Fitrî Duyguların İmanın Oluşumuna Etkisi

Duygu; sevgiden nefrete, güvenden korkuya kadar birbirlerinden zıt anlamlar taşıyan kendi içinde sayısız tonları bulunan genel bir kavramdır. İnsanda bir takım duyguları doğuştan fitrî bir özellik olarak bulunmaktadır. İçinde bulunulan zaman ve mekâna göre aynı duyguyu farklı yoğunlukta da hissedebilmektedir. Yani duygu bireyin içinde bulunduğu konuma bağlı olarak çıkar ve çeşitli görünümleri ihtiva eder.⁴³⁶ İmanın oluşumunda ve devamının sağlanmasında duyguların önemli bir yeri bulunmaktadır. Allah ve insan arasındaki ilişkide iman, salt bir tasdik olmaktan öte içerisinde birçok duyguyu barındıran aklî bir kabulü de ifade eder.⁴³⁷ Her çocuk dünyaya gelirken birtakım duyguları beraberinde getirir. Bu duyguların zaman ve çevrenin etkisiyle bireyin yaşamında dini tutum ve davranışlarında büyük bir etkisi olmaktadır. İnsanın dini yaşamını etkileyen ve imanın oluşumuna, gelişimine etkisi olan birçok duygu unsuru bulunmaktadır. Ancak çalışmamızın kısa ve öz olması amacıyla burada dört temel duygu üzerinde durulmuştur. Bunlar inanma, güven, sevgi

⁴³¹ Özen, s.77.

⁴³² en-Nuh, 72/26-27.

⁴³³ Akçay, *İnsanlığın Ortak Temeli Fitrat*, s.152.

⁴³⁴ Yavuz, s.102.

⁴³⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997, s.50.

⁴³⁶ Alper, s.91.

⁴³⁷ Hafizoğlu, s.273.

ve korku duygusudur. Bu duygular fitrat ve iman kavramlarıyla sıkı bir ilişki içerisindedir.

3.3.1. İnanma Duygusu

İnsanın inanma duygusu özellikle dini yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bir yaratıcıya inanma ve ona bağlanma duygusu, yaşamın her alanına yansıyan ve insan hayatını şekillendiren bir duygudur.⁴³⁸ İnanma duygusu insanın ayrılmaz bir parçasıdır ve özellikle kutsal bir varlığa inanmak insanda bir ihtiyaçtır. İnanma duygusunun kaynağı konusunda onun fitrî olmadığını ileri sürenler olduğu kadar, onun insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve fitrî olduğunu söyleyenler de vardır.⁴³⁹

Tarih boyunca da insan fitratı kendisinden daha kudretli bir varlığa inanma eğiminde bulunmuştur. Batılı tarihçi Plutarhos “Dünyayı gezip dolaşınız. Edebiyatsız, kânunsuz, servetsiz şehirler bulabilirsiniz. Fakat muhabbetsiz, mâbutsuz, duasız, kurbanlı bir tek şehir, hiçbir vakitte görülmemiştir. Yeryüzü en tenha köşelerine, bucaklarına kadar ibadet tezahürlerinden hiçbir zaman hâlî kalmamıştır.”⁴⁴⁰ sözü insan fitratında bulunan yüce bir varlığa inanma kabiliyetine işaret etmektedir.

İnsan emniyeti için birine veya bir şeye dayanma ve bağlanma ihtiyacı duyar.⁴⁴¹ İnsanda inanma duygusunun var olduğunu iki şekilde açıklayabiliriz. Birincisi inanma insanın yapısına yerleştirilmiş bir içgüdüdür. İkincisi inanmak insan için bazı ruhsal ihtiyaçlarını karşıladığı için bir gerekliliktir.⁴⁴² İnsanda dinî bir kabiliyetin ve yüce bir varlığa inanma ihtiyacının bulunduğu antropolojik veriler tarafından desteklenmektedir. İlkel toplumlar ve kültürlerin dinleri ile ilgili gerçekleştirilen bütün araştırmalar, dünya üzerinde yaşadığı bilinen büyük küçük tüm insan topluluklarının güçlü dini yönelişlere; insanüstü ilahî bir varlık anlayışı ile ölüm sonrası hayat inancına sahip olduklarını ortaya koymuştur.⁴⁴³ Her çocuk inanmaya istidatlı bir şekilde dünyaya gelmektedir.⁴⁴⁴ İnsan doğuştan bir inanma duygusuna

⁴³⁸ Hafizoğlu, s.269.

⁴³⁹ Köylü, s.29.

⁴⁴⁰ Köksal, *Dinî ve Ahlâkî Sohbetler*, s.2-7.

⁴⁴¹ Yavuz, s.90.

⁴⁴² Hafizoğlu, s.32.

⁴⁴³ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s.148-149.

⁴⁴⁴ Yavuz, s.29-33.

sahip olmakla birlikte bu duygunun hakiki bir imana kanalize edilmesi ve şekillenmesi ailenin ve içinde yaşanılan toplumun etkisiyle olmaktadır.⁴⁴⁵

3.3.2. Güvenme Duygusu

İman kavramının sözlük anlamı itibariyle *güven* anlamını içermesi, hem inanan insana hem de Allah Teâla'ya mü'min isminin verilmesi, imandaki güven duygusunun ortaya konması açısından önem arz etmektedir.⁴⁴⁶ İman insanı endişe duygusundan uzaklaştırarak kapsamlı sarsılmaz bir güvene kavuşturur. İnsan dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren güven içinde olmayı ister.⁴⁴⁷ Her çocuk kendiliğinden gelen bir duyguyla güvenme eğilimi göstermektedir. O bunun ilk tecrübelerini anne babasından ailesinden öğrenir. Tabi olarak güven duygusuyla dünyaya gelen çocuk her şeyi yarayan ve yaşatan her şeye gücü yeten her türlü ihtiyaçlarını karşılayan ve tehlikelere karşı insanı koruyan en emin sığınağın Allah olduğunu kabul etme eğilimindedir. Allah kavramıyla kendini emin hisseden çocuk ondan uzaklaşmayı düşünmez. Onun gösterdiği yoldan gitmeyi onu sevip saymayı ona güvenip sığınmanın gerektiğine inanmaktadır.⁴⁴⁸

İman eden insan her şeyin yönetimini elinde tutan koruyup kollayan kendisine karşı kimsenin korunamayacağı⁴⁴⁹ Allah'a iman etmekle kendini güvenceye almıştır.⁴⁵⁰ İnsan Allah'a iman etmekle bütün korkularından sıyrılarak Allah'a güven duygusuyla bağlanır. “el-Mü'min” ismiyle Allah, kendisine inanan insanı her türlü korkudan emin kılmakta, kalbine huzur vermekte ve ahirette kendisine vaad ettiği her şey konusunda teminat vermektedir. Kur'ân'ı Kerim'de mü'minlerin Allah'a olan güvenleri “*Onlar, sabreden ve yalnızca Rablerine tevekkül eden kimselerdir*”⁴⁵¹ ayetiyle ifade edilmiştir. İnsanlar arasındaki ilişkisi bağlamında ise mü'min ismine sahip olan insan, söz ve davranışlarında tutarlılık olan, diğer insanların hiçbir zarar gelmeyeceği konusunda kendisinden emin olduğu, toplumda güven ve sadakat timsali olan bir kişidir.⁴⁵² Bu bağlamda her mü'min tıpkı Peygamberimiz gibi dini tutum ve değerleri insanlara ulaştırmadan önce insanlara güvenilir biri olduğunu

⁴⁴⁵ Yavuz, s.33-37.

⁴⁴⁶ Alper, s.192.

⁴⁴⁷ Alper, s.99.

⁴⁴⁸ Yavuz, s.94.

⁴⁴⁹ Mü'minun, 23/88.

⁴⁵⁰ Alper, s.102.

⁴⁵¹ Bkz. en-Nahl, 16/42; el-Enfâl, 8/2.

⁴⁵² Hafizoğlu, s.192.

hissettirmelidir.⁴⁵³ Bu yüzden her insanda bulunan inanma halinin hakiki imana dönüştürülmesi gerekmektedir.

3.3.3. Sevme Duygusu

Sevme duygusu imanın oluşumunda yer alan en temel duygulardan birisidir. İçinde sevginin bulunmadığı bir imandan bahsetmek söz konusu değildir. İnsanın kâinatta var olan her şeyin yaratıcısı olan Allah'a iman etmesine bağlı olarak onu sevmesi tabî bir durumdur.

Kur'ân-ı Kerim'de *“İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler.”* ayetiyle Allah inancının temelinin sevgi olduğu gösterilir.⁴⁵⁴ Kendisine sevgi duygusunun eşlik ettiği iman, inanan kimsede başka bir yolla mümkün olmayan bir bağlılığı ve itaati meydana getirir.⁴⁵⁵

İbn Teymiyye'ye göre insan, Allah Teâlâ'yı sevmeye yatkın yaratılıştadır. İnsana en sevimli şey Allah'ı sevmektir.⁴⁵⁶ Mü'minlerin güçlü bir sevgiyle Allah Teâlâ'yı sevdikleri,⁴⁵⁷ hiçbir sevginin şiddetinin Allah Teâlâ'ya duyulan sevginin şiddeti kadar olmaması gerektiği Kur'an'da açıkça zikredilmiştir.⁴⁵⁸ Hz. İbrahim(a.s.)'in Rabbini arayış içinde iken *“Ben batanları sevmem”*⁴⁵⁹ ifadesinde de kul ile Rabbi arasındaki iman bağının sevgi temelli olduğu görülmektedir. İnsanın Allah Teâlâ'ya ilişkisinin temeli olarak kabul ettiğimiz imana eşlik etmesi gereken duygulardan biri olan sevgi, tek taraflı bir sevgi değildir. Allah Teâlâ'nın bütün mahlukata merhametle yaklaşması, kendisine inanıp sevgi besleyenlere ayrıcalıklı muamelede bulunması ve onları sevmesi bu duygunun karşılıklı olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁰ Allah Teâlâ her insana sevme, sevebilme kabiliyetini vermiştir. Sevgi, insanın fitratında mevcuttur. Bütün fillerimizde öncü kuvvet sevgidir. Allah Teâlâ, her insanın ve hatta her varlığın gönlüne sevgi tohumunu ekmiştir. Filizlenen ve yeşeren bu sevgi sayesinde yaşam anlamlı olmaktadır.⁴⁶¹

⁴⁵³ Gülger, s.40.

⁴⁵⁴ Alper, s.112-113.

⁴⁵⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.166-167.

⁴⁵⁶ İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, s.131

⁴⁵⁷ el-Bakara, 2/165.

⁴⁵⁸ et-Tevbe, 9/24.

⁴⁵⁹ el-En'âm, 6/76.

⁴⁶⁰ el-Maide, 5/54.

⁴⁶¹ Kerim Buladı, “Kur'ân Ve Sevgi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c.XXXVIII, S.3, Ankara 2002, s.194.

3.3.4. Korkma Duygusu

Korku genellikle tehlikeli olaylara karşı gösterilen duygusal tepkidir. İmanın oluşumunu etkileyen duygulardan biri de korkudur. İmanın duygusal yapısı içinde yer alan korku insanın imanında var olan güven duygusuyla çelişen bir korku değildir. İnsanlar arasındaki ilişkilerde sevgiyle korku bir arada bulunmaz. Korku genel olarak aniden tehlikeli olaylara karşı gösterilen duygusal tepkidir ve korkulan şeylerden kaçma davranışını doğurur. Normal şartlarda korkulan şeyden kaçarken Allah Teâlâ'dan korkan Allah Teâlâ'ya sığınır yani Allah korkusu diğer korkulara benzemez, onun kendisine has bir yapısı vardır.⁴⁶² Korkunun Allah Teâlâ'ya iman bilincini arttırıcı, olumlu yönde etki yaptığı gözükür.⁴⁶³

Korkunun bilhassa itikadı temellendirme ve içselleştirme amacı taşıyan mesajlarda, duygu ve düşünceleri değiştirici ve tutum belirleyici bir rol oynayabileceğini söylemek mümkündür. İnsanın korktuğundan kaçınmaya dair sahip olduğu güçlü ve köklü duygunun Allah Teâlâ'ya olan imanı arttırıcı bir etki yapması bu yöndeki tercihleri şekillendirmede, inancı eyleme dönüştürmede önemli bir rol üstlenir.⁴⁶⁴ İnsan başına gelecek tehlikelerden korku duyar, güvende olmak ister. Her şeye gücü yeten ve korkularından kurtaracak Allah'a sığınır. İnsanı korkularından ancak Allah kurtarır ve ona güven duygusunu yaşatabilir. Bundan dolayı insanda var olan korku duygusu diğer canlıların duyduğu korkudan farklıdır. İnsanın kendi acizlikleri üzerine düşünmeleri neticesinde ortaya çıkan korku duygusunu giderecek olan Allah Teâlâ'dan başkası olması mümkün değildir.⁴⁶⁵

⁴⁶² Alper, s.120-121.

⁴⁶³ el-İnsan, 76/7-10.

⁴⁶⁴ Tülay Düzenli, Kur'an'da "Korku" Kavramı ve Dini İletişim Yoluyla Tutum Değişimine Etkisi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.XII, S.64, 2019, s.956.

⁴⁶⁵ Taslaman, s.53.

SONUÇ

Fıtrat ve iman kavramları arasındaki ilişkiye baktığımızda fıtratın imanın oluşumunda ve gelişiminde büyük katkısı olan bir kavram olduğunu görmekteyiz. Allah Teâlâ insanı ona kulluk etmek için yaratmış ve insanın bu amacını gerçekleştirmesi için ona fıtrat olarak nitelendirdiğimiz bir kabiliyet vermiştir. Bu kabiliyet sayesinde insan Allah Teâlâ'ya, onun varlığına ve birliğine iman etme noktasında önemli bir aşama kat eder. Allah Teâlâ'nın insanlardan istediği kulluk şeksiz ve şüphesiz inanma haliyle başlar. Bu şekildeki inanma hali, imanın temelini oluşturmaktadır. İman kavramının tanımlarında da bu temele vurgu yapılmaktadır. Her ne kadar farklı iman tanımları yapılsa da hepsinde var olan ortak nokta imanda güven içerikli bir tasdik mevcuttur. Bu tasdik zamanla Allah Teâlâ'nın kullarından istediği eylemleri yerine getirebilen bir imana dönüşmektedir. Şüphesiz bu iman Allah Teâlâ'nın kullarına bahsettiği fıtrat kabiliyetinin etkisiyle oluşmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde bahsi geçen fıtrat kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Fıtrat için farklı tanımlar yapılsa da fıtrat denilince; içinde türlü kabiliyetleri barındıran, başlangıçtaki saflıkta kaldığında insanı Allah Teâlâ'ya doğru yönelten bir kabiliyet akla gelmektedir. İnsanın fıtratı ile kendine özgü bir sezgiyle Allah Teâlâ'yı tanıyabileceği vurgulanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın insandan kendisini Rab olduğunu kabul ettiğine dair ayet bulunmaktadır. Bahsi geçen mîsak hadisesinde de Allah Teâlâ insanı kendisine yönelten bir kabiliyette yarattığı anlaşılmaktadır. Araf suresi 172. ayetle ilişkili olan mîsak hadisesi fıtratın varlığına dair bir delil olmaktadır.

Fıtratın İslam literatüründe bu kadar değerli olması, insanı iman etme noktasına götürecek bir kabiliyet olmasındandır. Fıtrat imanın öncüsü konumunda olan bir kabiliyettir. İnsan, bu sayede Allah Teâlâ'nın evrendeki ayetleri üzerine düşündükçe, onlardan ve kendinden hareketle Rabbine ulaşması, Rabbini tanıması mümkün olacaktır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de kulları için yarattığı fıtrata sarılmasını ve yönelmesini emreder. İnsanın doğuştan var olan kabiliyetini fark etmesi için Kur'ân-ı Kerim'de varlığına ve birliğine dair fitrî deliller sunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın fıtrata sarılmayı emretmesinden, insanlardan yalnız ona kulluk edeceğine dair söz almasından, kulun sıkıntılı hallerinde Allah Teâlâ'ya yönelmesinden bahsedilmesi fıtratın varlığına delildir. Bu deliller üzerinde düşünen

insan fitrat kabiliyetini aktif hale getirerek hakiki manada iman etme bilincine ulaşır. Böylece insanların yaratılışında var olan herhangi bir değişikliğe uğramamış fitrî iman kabiliyeti, hakiki imana dönüşür. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de varlığının yanında birliğine de vurgu yapmaktadır. Kulların fitratında Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilme kabiliyeti mevcuttur. Kur'ân-ı Kerim ayetleri bu kabiliyetin gün yüzüne çıkmasında insana yardımcı olmaktadır.

Fıtrata aykırı unsurların etkisiyle fitrat zaman zaman görünmez olabilmektedir. Özellikle insanda bulunan gaflet hâlinin yarattığı etkiler sonucu fitratın üstü örtülür ancak bu etkenler ortadan kalktığında fitrat en saf haliyle görünür. İnsanın sıkıntılı anlarında Allah Teâlâ'yı hatırlaması ondan yardım istemesi insanın derinliklerinde var olan fitratın etkisidir. Ancak bu etki çevrenin olumsuz etkileşimiyle bastırılabilir veya tamamen yok edilebilir özelliktedir. Canlı ve dinamik yapıdaki insanın çevresinden etkilenmesi fitratı da etkiler. Fıtrat hadisinde de bu durumdan bahsedilmektedir. İnsanın çevre ile etkileşimi ailede başlar ve çevresine yayılır. Bu etkileşim fitratı olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir. Fıtrat, başlangıçtaki saflıkta kalırsa ve kendisini geliştirilirse insanı Allah Teâlâ'ya doğru yönelten ve ona iman etmesini destekleyen kabiliyet olarak karşımıza çıkar. İmanın oluşumunda fıtratta var olan duyguların önemli etkisi bulunmaktadır. Bu duyguların fitratla etkileşimi olmadan hakiki manada bir iman oluşumundan bahsedilmez. Fıtratta var olan bu duygular, imanın oluşum aşamasında ve gelişim sürecinde kişilere önemli katkı sağlar.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Zarife Şeyma, *Fıtrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde İnsanın Neyliği Sorusu*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 2006.
- AKÇAY, Mustafa, “*İnsanlığın Ortak Temeli Fıtrat*”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ocak/ 2011, s.143-170.
- AKÇAY, Mustafa, “*İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü*”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adapazarı,1996, s.273-294.
- AKÇAY, Mustafa, “*Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine*” Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, s.125-158.
- ALPER, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.
- ALPTEKİN, Zeynel Abidin, *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- AYDIN, Ali Arslan, *İslam'da İman ve Esasları*, İstanbul, İrfan Yayınları, 1969.
- AYDIN, Ali Rıza, “*Çocuğun Dini Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü*”, Ekev Akademi Dergisi, 2003, s.211-219.
- AYGÜN, Fatma, “*Allah Teâlâ'nın Varlığı'nı Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Fıtrat Delili*”, Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (ISSN: 2147-0626) Vol. 4, No. 4, December 2015,s.29-45.
- AY, Mehmet Emin – KIZILIRMAK, Sait, “*Fıtrat*”, Şâmil İslâm Ansiklopedisi, Şâmil Yayınları, İstanbul, 1990.
- BAHADIR, Abdülkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- BOR, Adil, “*Din ile İlişki Bağlamında Fıtratın Mahiyeti*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, 1671-1704.
- BİLGİN, Erdoğan, *Kuran Kavramları Serisi(Fıtrat)*, Düşün Yayıncılık, Mayıs, 2019.
- BİLMEN, Ömer Nasuhî, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul, 1959
- BUHARİ, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul,1992.
- BULADI, Kerim, “*Kur'an Ve Sevgi*”, Diyanet İlmi Dergi, Ankara, 2002,s.191-208.
- CÜRCANİ, Ali b. Muhammed es Seyyid eş Şerif Cürcani, *Tarifat*, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997.
- CİLALI, Osman, “*Dua*”, *DİA*, İstanbul,1994

- ÇELİK, Hüseyin, “Kur’ân’da Fıtrat ve Fıtratın Değiştirilmesi”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, s.187-205.
- DOĞAN, Mustafa, *Dua İman İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, *Din Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- DÜZENLİ, Tülay, *Kur’ân’da “Korku” Kavramı ve Dini İletişim Yoluyla Tutum Değişimine Etkisi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2019,s.946-956.
- EBU HANİFE, *el-Fıkhu’l-ekber*, nşr. Mustafa Öz, (İmam-ı Azam’ın Beş Eseri içerisinde), İstanbul 1992.
- ECE, Hüseyin Kerim, *İslam’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006.
- ELMALILI, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.
- EVGİN, Abdulkadir, “*Hadislerde “Fıtrat” Kavramı ve İslam Fıtratı Söyleminin Tenkidi*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003,s.93-110.
- EVKURAN, Mehmet, “*İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru*”, İslâmî İlimler Dergisi, 2007,s.45-62.
- ESER, Muhammed Kur’an Mesajı:Meal- Tefsir, İstanbul,2015.
- GAZZALİ, Muhammed Hamid, *İhya-ı Ulumi’d Din*, Çev. Ali Arslan, Bedir Yayınları, İstanbul.
- GÖLCÜK, Şerafettin –TOPRAK, Süleyman, *Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler)*, Tekin Dağıtım, 5.Baskı, Konya, 2001.
- GÜLVERDİBOZDAĞ, Selim, *İmam Mâtürîdî’nin İman Anlayışı*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya,2015.
- GÜLGER, Hüseyin Kemal, *Kuran Kavramları Serisi(İman)*,Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “*Misak*”, *DİA*, İstanbul, 2005.
- HAFIZOĞLU, Ayşegül, “*İnsan-Allah İlişkisinin Duygusal Boyutu*”,Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2016.
- HÖKELİKLİ, Hayati,“*Fıtrat*”, *DİA*, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul,1996.
- HÖKELİKLİ, Hayati, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2009.
- İBN ESİR, İbn Esir, Ebü’s Seadat Mecüdüdüin el Mübarek el Cezeri, *en Nihaye Fi*

- Garib'ül Hadis vel' Eser*, thk. Tahir Ahmet Zavi-Mahmut Muhammed Tanahi, Beyrut, 1979-1399.
- İBN KESİR, İmâduddin Ebu'l-Fedâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, , thk. Sâmi Muhammed Selâme, Riyâd, 1999.
- İBN MANZUR, Ebu'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1990.
- İBN TUFEYL - İBN SİNA, *Hayy İbn Yakzân*, trc. Yusuf Özkan Özburun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- İBN HANBEL, Ahmed b.Muhammed, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992,
- İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul,1992.
- İNCİLER, Ahmet, *Temiz Fıtrat Ve Olumsuz Eğilimler Karşısında İnsan*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Ankara.
- İSFEHANİ Rağıb İsfehâni, *Mu'cemu müfredatı el fazi'l-Kur'an*, trc. Albdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra yayınları, İstanbul, 2012.
- İBN TEYMIYE, *İman Üzerine*, Çev: Salih Uçan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.
- IZUTSU, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, trc. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2017.
- İŞİK, Emin, “*Fâtır Sûresi*”, *DİA*, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 1995.
- KARA, Necati, *Bir İletişim Aracı Olarak Kuran' da Beden Dili*, Ensar Neşriyat, 2015,İstanbul.
- KARA, Osman, “*Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler*”,Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, s.1-24.
- KARACA, Faruk, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Matbacılık, Trabzon, 2011.
- KARADAŞ, Cağfer, “*İnsana Tanınan Üç İlahî İmkân: Fıtrat, İşaret, Hidayet*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009,s.75-94.
- KARAMAN, Hayrettin(ed.), *Kur'ân Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB, Yayınları, Ankara, 2007.
- KARASU, Hamit, Allah'ın Sıfatlarına İman ve Sosyal Hayata Yansımaları, (Danışman Prof. Dr. İsa Yüceer) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, “*İnsanın Çaresizliği ve Fıtratın Uyanışı*”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2006, 61-90.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur'da İman Ve İnkâr Psikolojisi*, Gece Kitaplığı

- Yayınları, Ankara, 2017.
- KARATAY, Murat, *İnsan Fıtrat Üzere Doğar*, Cinius Yayınları, Kasım, 2016.
- KARNİ, Ali bin Abdullah bin Ali, “*Fıtrat*”, Da’ru’l Müslimin, Riyad, 2003
- KILIÇ, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- KILIÇ, Sadık, *İslam’da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- KÖYLÜ, Mustafa(Ed), *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2013.
- KÖKSAL Mustafa Asım, *Dinî ve Ahlâkî Sohbetler*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.
- KURT, Yaşar, *Kur’an’da Fıtrat Kavramı*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2005,s.71-101.
- KUTLUER, İlhan,“*Nizam*”, DİA, İstanbul, 2007.
- KUZGUN Şaban “*Hanîf*”, DİA, İstanbul,1997.
- KUŞAT, Ali, “*Bilişsel Gelişim Açısından Din-Fıtrat İlişkisi*”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, s.35-53.
- MACDONALD, D. B. “*Fıtra*”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- MATURİDÎ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, Thk. Bekir Topaloğlu-Ahmet Vanlioğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2005-2007.
- MATURİDÎ Ebû Mansûr el- Mâtürîdî, *Kitâbü’t- Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.
- MURTAZA, Mutahhari, *Ahlâk Felsefesi*, trc. Hasan Almaz, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- MURTAZA, Mutahhari, *Fıtrat*, Çev. Cafer Kırım, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- MUKATİL b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* Beyrut, 2003.
- MÜSLİM, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî, *el-Cami’u’s-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul,1992.
- NESAI, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÖGE, Sinan, *Fıtratın Mısakı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2004, s.243-263.
- ÖMER, Nasır b. Süleyman, *el-Ahd ve’l-Mısak fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Riyad, 1413.

- ÖNAL, “Ebü’l Berekât en-Nefesî’nin İlahî İsim ve Sıfatlara Yaklaşımı”, S.XLII,
On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun,
- ÖZ, Ahmet, Hz. İbrahim Örneğinde Haniflik, Nisa Yayıncılık, İstanbul Aralık 2019.
- ÖZAKKAŞ, Mahmut, “Akâid-İman”, İslâmî Bilgiler ve Terimler Ansiklopedisi,
Sağlam Kitapevi, İstanbul.
- ÖZEN, Salih, *Fitrat(Dini Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı*, Yüksek Lisans
Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2012.
- ÖZCAN, Hanifi, “Matürîdî’ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkisi” Diyanet İlmi
Dergi, 1993, s.85-100.
- ÖZLER, Mevlüt, “Tevhid”, DİA, İstanbul 2012.
- ÖZLER, Mevlüt, “İlahî İsim ve Sıfatları Tespitte Yöntem”, Ekev Akademi Dergisi,
S.I, Kasım 1997.
- ÖZSOY, Ömer – GÜLER, İlhami, *Konularına Göre Kur’an*, Fecr Yayınları,
İstanbul,2006.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Din ve Fitrat (Yaratılış)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul,
1999.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Bir Fitrat Dini Olarak İslam’ın Karakteristikleri*, MUIFV
Yayınları, İstanbul, 1985.
- RAZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Kureşî, *Mefâtîhu’l-gayb*,
Tahran; Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, ts,
- SABUNÎ, Nurettin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, MUIFV Yayınları,
İstanbul, 2013.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, “Tevhid”, DİA, İstanbul 2012,
- SEYYİD Kutup, *Fizılâl-il Kur’an (Kur’an’ın Gölgesinde)*, trc. Bekir Karlığa,
- SARAÇ, Muhammed Emin , İsmail Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınevi, İstanbul.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “İman”, DİA, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul,
2000.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “Küfür”, DİA, İstanbul, 2002.
- SOFUOĞLU, Mehmet Cemal, *İslam Dini Esasları*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları,
İzmir, 1999.
- ŞAHİNOĞLU, Nermin, *Din Eğitimi Açısından İnanç ve İman Kavramları*, Marmara
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- TASLAMAN, Caner, *Fitrat Delilleri*, İstanbul Yayınevi, İstanbul Temmuz 2017.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü’t-Taberî (Câmiu’l-Beyân fî*

- Te'vîli'l-Kurân*), Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut, 2005.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- TOPALOĞLU, Bekir, *İslam Filozoflarına ve Kelamcılara Göre Allah'ın Varlığı: İsbât-ı Vâcib*, DİB Yayınları, Ankara, 1987
- TOPALOĞLU, Bekir, “*Hudus*” md. *DİA*, İstanbul, 1998.
- TUNÇBİLEK, H.Hüseyin, “İlahî Sıfatların İspatı, Sayısı, Kısımları ve İsim Sıfat İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, Haziran 2006.
- UYŞAL, Turgay, *Kuran'da İman Epistemolojisi*, Yüksek Lisans Tezi Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.
- ÜNAL, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.
- YILMAZ, Özakpınar, *İnsan İnanan Bir Varlık*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.
- YAVUZ, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2012.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “*Bezm-i Elest*”, *DİA*, İstanbul, 1992.